
ARHEO

17/1995

Možnosti študija poselitve v arheologiji

Božidar Slapšak

MOŽNOSTI ŠTUDIJA POSELITVE V ARHEOLOGIJI

Božidar Slapšak

Arheološka obvestila. Glasilo Slovenskega arheološkega društva, zanj odgovarja *Darja Pirkmajer*, predsednik. Uredništvo: *Predrag Novaković* (glavni urednik), *Peter Turk*, *Irena Mirnik Prezelj*, *Zoran Stančič*, *Ranko Novak* (grafična zasnova). Posebna številka - *Božidar Slapšak*: Možnosti študija poselitve v arheologiji. Ljubljana 1995. Sodelavci posebne številke: *Zalka Marinko* in *Janja Železnikar* (tipkopis), *Aleš Košir* in *Vesna Svetličič* (risanje slik), *Darja Grosman* (stavek), *Miran Erič* (računalniška obdelava slik), *Martina Rotar* in *Ingrid Slavec* (lektoriranje). Izdajateljski svet: *Janez Dular*, *Jože Kastelic*, *Peter Kos*, *Marjan Slabe*. Naslov uredništva: Oddelek za arheologijo, Filozofska fakulteta, p.p. 580, SI-1001 Ljubljana, (061) 123 30 82. Tekoči račun: 50100-678-60382. Tisk: Tiskarna Pleško.

ARHEO šteje med proizvode, od katerih se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5% po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

Tiskano s pomočjo Ministrstva za kulturo, Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete in Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete.

3	SEZNAM SLIK
6	PREDGOVOR <i>Predrag Novaković</i>
9	POSELITVENE ŠTUDIJE V ARHEOLOGIJI
13	PRIDOBIVANJE PODATKOV
13	Rekognosciranje
15	Ekstenzivno rekognosciranje, ATS - Kras
17	Izročilo in zgodovinska zavest
19	Toponimi
21	Napovedni modeli poselitve
22	MIKROLOKACIJSKA ANALIZA
22	Mikrolokacija poselitvenih elementov
22	Obrazec
23	Geomorfologija
28	Klimatske razmere
29	Hidrografske razmere
30	Geološka - litološka, pedološka sestava tal
31	Odnos lokacije do recentne izrabe
44	Odnos lokacije do današnjih naselij
48	ANALIZA GOSPODARSKEGA PROSTORA
48	Določitev gospodarskega prostora
49	Gospodarski prostor rodiške Ajdovščine
56	Kaštelirska poselitev
67	Rimskodobna poselitev
78	ANALIZA REGIONALNIH POSELITVENIH SISTEMOV
83	ZAKLJUČEK - GENEZA KULTURNE POKRAJINE
84	SEZNAM LITERATURE

Seznam slik

- Sl. 1. Mali kaštelirji, opredelitev tipov po mikrolokacijskih lastnostih.
- Sl. 2. Tomaj - Gradišče.
- Sl. 3. Sveto - Sv. Miklavž.
- Sl. 4.a. Volčji grad - Debela griža.
- Sl. 4.b. Volčji grad - Debela griža.
- Sl. 5. Avber - Gradišče.
- Sl. 6.a. Hrpelje - Debela griža.
- Sl. 6.b. Hrpelje - Debela griža.
- Sl. 7. Dolenja vas - Griško polje.
- Sl. 8. Dolenja vas - Tabor.
- Sl. 9. Laže - Kožlek.
- Sl. 10. Kras, nižinski arhitekturni kompleksi.
- Sl. 11. Kras, dokumentirano rimskodobni arhitekturni kompleksi, lega glede na obdelovalno zemljišče.
- Sl. 12. Kras, dokumentirano rimskodobni arhitekturni kompleksi, razmerje med velikostjo arhitekturnih kompleksov in količino obdelovalnega zemljišča.
- Sl. 13. Pričakovana razlika med vilami in vicusi pri razmerju sl. 12.
- Sl. 14. Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča.
- Sl. 15. Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča.
- Sl. 16. Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča.
- Sl. 17. Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča.
- Sl. 18. Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča: enote izrabe s krogi $r = 1$ km okoli recentnih naselij
- Sl. 19. Kras, ekološko-poselitvena enota z domnevno mlado (postantično) poselitvijo ob vznožju Čebulovce.
- Sl. 20. Lokev - Merišče.
- Sl. 21. Vreme - Sv. Jurij.
- Sl. 22. Krajna vas - V grižcah.
- Sl. 23. Sežana - Drenje.
- Sl. 24. Povir - Merišče.
- Sl. 25. Povir, model rimskodobnih nižinskih naselij.
- Sl. 26. Povir, možna razlaga razvoja rimskodobne nižinske poselitve.
- Sl. 27. Kras, skeletni grobovi.
- Sl. 28. Kopriva.
- Sl. 29. Tomaj, lokacija zgodnj srednjeveških grobišč.
- Sl. 30. Rodik - Ajdovščina, določitev gospodarskega prostora s pomočjo Thiessnovih poligonov.
- Sl. 31. Rodik - Ajdovščina, geografija okolice.
- Sl. 32. Rodik - Ajdovščina, obdelovalne površine.
- Sl. 33. Rodik - Ajdovščina, določitev enournega catchmenta in korekcija poligona.
- Sl. 34. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, odnos do enournega catchmenta in poligona.
- Sl. 35. Rodik - Ajdovščina, geološko-litološke enote.
- Sl. 36. Rodik - Ajdovščina, litološke enote, na katerih se tvori znatnejši sloj humusa.
- Sl. 37. Rodik - Ajdovščina, recentne ekološko-poselitvene enote.
- Sl. 38. Rodik - Ajdovščina, recentne ekološko-poselitvene enote, odnos do gospodarskega prostora Ajdovščine.
- Sl. 39. Rodik - Ajdovščina, ekološke enote.
- Sl. 40. Rodik - Ajdovščina, druga ekološko-poselitvena enota.
- Sl. 41. Rodik - Ajdovščina, druga ekološko-poselitvena enota, pokrivanje sosednjih ekološko-poselitvenih enot.
- Sl. 42. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev.

-
- Sl. 43. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev (po tipih), odnos do ekoloških enot.
- Sl. 44. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, odnos do cestne mreže.
- Sl. 45. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, odnos do današnjih naselij.
- Sl. 46. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 1.
- Sl. 47. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 2.
- Sl. 48. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 3.
- Sl. 49. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 4.
- Sl. 50. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 5.
- Sl. 51. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 5a.
- Sl. 52. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 6.
- Sl. 53. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 6a.
- Sl. 54. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 7.
- Sl. 55. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 7a.
- Sl. 56. Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 8.
- Sl. 57. Rodik - Ajdovščina, hipotetični diahroni model kaštelirske poselitve.
- Sl. 58. Rodik - Ajdovščina, rimskodobna poselitev.
- Sl. 59. Lokacija napisa CIL 5, 698 glede na rimskodobno cestno in poselitveno mrežo.
- Sl. 60. Lokacija napisa CIL 5, 698 glede na recentno cestno mrežo.
- Sl. 61. Rodik - Ajdovščina, korekcija JV meje gospodarskega prostora.
- Sl. 62. Prostorska razlaga sporočila napisa CIL 5, 698 po Degrassiju.
- Sl. 63. Lokacija teritorija Rundiktov in posesti C. Lekanija Basa kot izhaja iz Degrassijeve razlage.
- Sl. 64. Rodik - Ajdovščina, razmerje med prazgodovinsko kaštelirsko in rimskodobno poselitvijo.
- Sl. 65. Lokacija teritorija Rundiktov in posesti C. Lekanija Basa po naši razlagi.
- Sl. 66. Rodik - Ajdovščina, hipotetični diahroni model zgodnje rimskodobne poselitve.
- Sl. 67. Rodik - Ajdovščina, hipotetični diahroni model pozne rimskodobne poselitve in model nastanka današnjih vasi, izveden iz ljudske razlage.
- Sl. 68. Rodik - Ajdovščina, poselitvena mreža.
- Sl. 69. Regionalni poselitveni sistem za območje železnodobne notranjske skupine.
- Sl. 70. Shematični prikaz razmerij znotraj treh enot regionalnega poselitvenega sistema (Skopo, Tomaj, Škocjan).
- Sl. 71. Škocjan kot centralno naselje regionalnega poselitvenega sistema.
- Sl. 72. Škocjan kot "gateway community".
-

Zahvaljujem se mentorju prof. dr. Jožetu Kastelicu za pomoč in potrpljenje. Zaupanje kolegov iz arheološkega seminarja mi je pomagalo skozi neštete dvome in dileme. Biba Teržan je tekst pred zaključkom ljubeznivo pregledala in komentirala. Besedilo sta s pravili knjižnega jezika (brez upa zmage) usklajevali Martina Rotar in Ingrid Slavec. Z risbami se je izkazal Aleš Košir; dragoceni pa so bili tudi nasveti in pomoč Darje Grosman. Zalka Marinko je požrtvovalno in odlično tipkala, razmnoževal pa je B. Vrhovec. Vsem sem dolžan iskrene zahvale za vloženi trud.

Božidar Slapšak, september 1983

Delo je doktorska disertacija, ki je bila izdelana pod mentorstvom prof. dr. Jožeta Kastelica, predložena na Univerzi v Ljubljani v septembru 1983 in obranjena spomladi 1984 pred komisijo v sestavi prof. dr. Jože Kastelic, akad. prof. dr. Bogo Grafenauer in višji zn. svet. dr. Marjan Slabe. Tekst je tu objavljen integralno in brez sprememb (z izjemo nekaterih nepomembnih tipkarskih korekcij). Bibliografske dopolnitve in predstavitev mlajše diskusije bodo, skupaj s kritiko tega začetnega poskusa, naloga mlajših kolegov, ki nadaljujejo delo na tem področju. Prav dejstvo, da so njihovi rezultati vzpodbudni in otipljivi, je poglobitveni razlog, da sem sprejel ponudbo uredništva za objavo v tej obliki. Zahvaljujem se kolegom, ki so pri tem pokazali zaupanje in upoštevanje, posebej pa še tistim, ki so v objavo vložili svoj trud: Janja Železnikar je tekst pretipkala in s tem omogočila računalniško obdelavo, Darja Grosman je dala dragocene napotke glede izboljšav risb in te je potem izvedla Vesna Svetličič, Peter Turk, Predrag Novaković in Irena Mirnik Prezelj so opravili uredniško delo. Če je tekst kot neobjavljena disertacija imel določene učinke v osemdesetih letih v delu slovenske arheološke srenje, je sedaj morda res trenutek, da se v luči tekoče produkcije in arheološke prakse pri nas ponudi v kritično presojo javnosti.

Božidar Slapšak, februar 1995

Predgovor

Deset let pozneje: Prostorska arheologija v Sloveniji

Predrag Novaković

Delo Božidarja Slapšaka, ki mu je v celoti posvečena številko Arhea, nedvomno predstavlja prelomnico v arheologiji pri nas saj so *Možnosti študija poselitve v arheologiji* (doktorska disertacija iz leta 1983) prvi celovit metodološki tekst o prostorski arheologiji v Sloveniji in pomenijo precejšnjo konceptualno novost za takratni čas.

V poznih sedemdesetih letih je bila slovenska arheologija tako organizacijsko kot konceptno že dokaj razvita znanstvena disciplina. V prazgodovinski arheologiji je bila postavljena osnovna kronološka in tipološka shema za vsa obdobja, kar je predstavljalo osnovno sistematiko za bodoče študije, rimska arheologija je že bila sposobna izdelati pomembne zgodovinske in arheološke sinteze za naš prostor, arheologija zgodnjega srednjega veka pa se je dokončno uveljavila z novo generacijo domačih strokovnjakov. V arheološki praksi smo bili priča številnim izkopavanjem in raziskavam, ki so vse bolj postajala rutinska procedura in ne izjema. Nasploh pa lahko rečemo, da je bila krona dolgoletnih prizadevanj velikega števila slovenskih arheologov izdaja *Arheoloških najdišč Slovenije* leta 1975. Delo, ki so ga v ta register vložile starejše generacije arheologov, bomo težko ponovili v prihodnje.

Prav v konceptih, ki so vodili do nastanka *Arheoloških najdišč Slovenije*, moramo iskati izhodišča za ovrednotenje pričujočega dela. Arheološka topografija nastopa v arheologiji že zelo dolgo, lahko bi rekli že od samih začetkov. Na začetku je seveda šlo predvsem za registriranje vidnih arheoloških spomenikov, vendar se je ta zvrst arheologije kmalu začela bolj samostojno razvijati z lastno metodologijo in pristopi. Nova dimenzija, ki jo je "field archaeology" začela uvajati v arheologijo, je bilo predvsem drugačno dojetje prostora kot arheološkega konteksta. Arheološki registri so bili v veliko deželah tudi nacionalne prioritete in so spadali med dolžnost kraljevih ali cesarskih komisij, ki so organizirale mrežo poverjenikov, ki so zbirali podatke in opravljali terenske obhode. Začetki tovrstne arheologije pri nas sežejo v čas organizacije deželnih muzejev in predvsem razvoja koncepta Landesaufnahme, ki je bil tudi osnova za izdelavo najprej *Arheološke karte Kraljevine Jugoslavije* in kasneje *Arheoloških najdišč Slovenije*.

Konceptni okvir, v katerem se je razvijala naša povojna arheologija, je bil v osnovnih črtah zasnovan že v prvi polovici tega stoletja. Ta okvir lahko označimo s pojmom kulturno-zgodovinske paradigme, ki je v veliki meri zaznamovala celotno evropsko arheologijo. Velik prelom v svetovni arheologiji predstavljajo šestdeseta in zgodnja sedemdeseta leta, ki so v ameriški in britanski arheologiji zaznamovana z izjemnim zanimanjem za antropološke in kvantitativne pristope v arheologiji. Znova so bile "odkrite" vede kot so sociologija, antropologija, geografija, ekologija, katerih vpliv je močno razširil obzorja arheoloških problemov in objektov zanimanja. Uvedba računalniške tehnologije obdelave podatkov je nove pristope še dodatno okrepila. Svet vprašanj, ki so ga postavljale nove arheološke zvrsti, se je v marsičem zdel drugačen od sveta problemov, ki jih je obravnavala kulturno-zgodovinska paradigma. Takšno stanje v znanosti najlepše opišemo s teorijo Thomasa Kuhna, ki govori o razmerju dveh nasrotujočih si znanstvenih paradigem in obdobju revolucionarne znanosti.

V sedemdesetih letih je za arheologijo značilna tudi povečana specializacija po posameznih problemskih področjih. Pri tem ni šlo samo za običajne oblike specializacije dela po arheoloških obdobjih, temveč tudi za specializacijo in definiranje novih problemskih in konceptnih sklopov, ki so zahtevali bolj ali manj samostojno in razvito metodologijo in celotno infrastrukturo. Prostorska arheologija (spatial archaeology) je dober primer takšne specializacije. Raziskovanje in upoštevanje prostora je bilo seveda v arheologiji prisotno že prej, vendar je šele leta 1977 David Clarke ponudil prvo sistematsko in analitično proceduro tega pristopa, v katerem je na pomembno mesto postavil modele prevzete iz sodobne socialne geografije. Čeprav se je Clarke takrat zdel izjemno revolucionaren in inovativen, pa ob natančnejšem branju njegovega dela vidimo, da v veliki meri temelji na tradiciji britanske geografije in "field archaeology", ki je že zelo zgodaj razvila pristop, ki bi ga danes brez večjih težav uvrstili v prostorsko ali regionalno arheologijo. Klasičen primer predstavlja delo Cyrila Foga, *The Archaeology of the Cambridge Region* iz leta 1923, ki tudi samo odraža precejšnje vplive britanske različice antropogeografije, koncepta, ki se je razvijal ob koncu

prejšnjega stoletja predvsem v Avstriji in Nemčiji. Za ta pristop je predvsem značilno proučevanje odnosa med človekom in njegovim naravnim okoljem. Večino tovrstnih študij sicer zaznamuje določen geografski determinizem, vendar ostaja dejstvo, da že v njih najdemo temelje in elemente, ki bodo kasneje postajali vse bolj pomembni tudi za arheološke raziskave in interpretacije.

Zgodnja nemška in avstrijska arheologija sta tudi črpali koncepte iz te tradicije, vendar se je pomen slednje močno zmanjšal ob nastopu Kossinnove kulturno-zgodovinske šole, dodatno utrjene s Childovim pristopom komparativne arheologije kultur. Od prostorskih konceptov in metod je uspel obstati in se še nadalje razvijati samo Landesufnahme koncept. Antropogeografsko tradicijo je znova v nemško arheologijo uvedel šele po drugi vojni Herbert Jahnkuhn v svoji *Siedlungsarchäologie*.

Možnosti študija poselitve v arheologiji predstavljajo pomemben odziv na tokove in razvoj prostorske arheologije po svetu. V tem delu ne gre toliko za novo metodologijo nabiranja podatkov, saj je ta pravzaprav tipična za klasično arheološko topografijo, in ne temelji na arheološkem sistematičnem pregledu, temveč za novo vrsto interpretacije poselitve, kot se kaže v arheološkem zapisu. Prav problem poselitve je ključni problem, ki ga skuša to delo rešiti, pri čemer se avtor ne poslužuje klasične kartografske metode, temveč želi logiko poselitve razumeti skozi ekonomsko in socialno razvojno dinamiko skozi daljši čas. Avtor se je namensko odločil za multiperiodno študijo, saj je bilo šele na ta način mogoče iz obstoječih podatkov razumeti poselitvene procese, ki niso bili odvisni samo od naravnih danosti, temveč tudi od socialnih in historičnih dejavnikov. Kras mu je kot prostor predstavljal naravnost optimalen izhodiščni poligon za tovrstne študije, saj omogoča dokaj jasno razbiranje krajinskih vzorcev in elementov okolja. V svojem delu je B. Slapšak prvi pri nas uvedel metodologijo sodobnih prostorskih študij in oblikovanje hipotez po modelih. V *Možnostih študija poselitve v arheologiji* smo imeli prvič možnost srečati metodologijo Thiessnovih poligonov in osnovnega ekonomskega zajetja najdišča (site catchment methodology). Možne hipoteze o logiki poselitve

skozi čas je avtor oblikoval v seriji različnih modelov, ki jih je prav tako prevzel iz socialne geografije in prostorske arheologije (centralni kraji, "gateway communities", komplementarne ekonomske prakse na različnih lokacijah,...). Temeljno vprašanje poselitve, ki ga Božidar Slapšak obravnava, so predvsem tipični ekonomski vzorci skupnosti, ki so prebivale na Krasu in v okolici. Pri tem je skušal utemeljevati svoje zaključke tudi na kvantitativnih parametrih in ne samo na analogijah prevzetih iz etnologije.

Pomembnost tega dela se zrcali v še enem vidiku. S tem da je avtor bolj ali manj jasno zamejil območje proučevanja na Kras, je tudi definiral regijo kot primarno enoto opazovanja. Osnovo sta mu predstavljali bolj ali manj enotni geomorfologija in ekologija, ki sta narekovali specifične načine življenja. S tem je tudi prekinil s konceptom Landesaufnahme, ki je svoje teritorialne enote velikokrat zamejeval po administrativnih mejah in na ta način arbitrarno determiniral prostor. Avtor je tudi uvedel koncept mikroregije (kot vmesne enote med najdiščem in regijo), ki dejansko predstavlja naselbino in njeno neposredno okolico oziroma zaledje, od katerega je bila odvisna osnovna ekonomija skupnosti v naselbini.

Slapšakova študija poselitve v veliki meri temelji na topografski akciji, ki jo je izpeljal v letih med 1971 in 1974. Takratno metodologijo zajemanja podatkov lahko enostavno označimo kot intenzivno arheološko topografijo; z današnjo terminologijo bi jo označili kot nesistematičen terenski pregled. Ta metodologija je bila prvenstveno usmerjena v iskanje novih in ovrednotenje že poznanih najdišč. Danes imamo sicer za tovrstne terenske postopke na voljo že veliko bolj razvito in učinkovito metodologijo sistematičnih terenskih pregledov, ki se je začela razvijati v svetu šele od druge polovice sedemdesetih let dalje. Pomemben konceptualni premik predstavljajo prostorsko orientirane strategije raziskav, ki ne težijo samo k odkrivanju novih najdišč, temveč želijo omogočiti bolj celovito razumevanje razvoja in življenja v določenem prostoru. Čeprav je bila v arheološki topografiji Krasa uporabljena tradicionalna metodologija, pa lahko vseeno vidimo, da je avtor želel preseči njene omejitve zlasti pri interpretaciji, pri čemer

lahko rečemo, da je iz obstoječih podatkov potegnil maksimum. Da pa se je zavedal novih metodoloških postopkov, pričajo njegove nadaljnje arheološke raziskave v 80. letih.

Kaj lahko danes rečemo o prostorski arheologiji pri nas? Disertacija Božidarja Slapšaka in njegovi nadaljnji raziskovalni in pedagoški naporji nedvomno pomenijo pomembno prelomnico. Raziskovalni projekt Hvar, ki je angažiral celo skupino mlajših arheologov in študentov na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete, je predstavljal naše prvo osebno in praktično soočenje z novimi pristopi in metodologijami. Z nekajletno distanco in izkušnjami lahko danes upravičeno rečemo, da je bil ta izziv izjemno učinkovito izkoriščen. Po tem projektu se je pri nas začela razvijati nova metodologija in uveljavljati v praksi kot rutinsko opravilo. Sistematični terenski pregledi manjšega obsega so se začeli izvajati na številnih najdiščih po Sloveniji. Naši strokovnjaki so bili opaženi na znanstvenih srečanjih na temo arheologije prostora. Na Oddelku za arheologijo je bila v obliki tečajev organizirana šola tovrstnih postopkov, ki je vzbudila izjemno zanimanje v sosednjih deželah. Sodobne tehnike terenskega pregleda in prostorske arheologije se vse bolj uveljavljajo v učnem procesu. Vrh pa nedvomno predstavlja aplikacija in standardiziranje metodologije arheoloških sistematičnih pregledov in še nekaterih drugih metod, kot. npr. analize aeroposnetkov, v preventivnih arheoloških posegih pri gradnji avtocest. Posamezni sodelavci projekta Hvar so še razvijali delo v tej smeri. Geografski informacijski sistemi se sicer počasi a zagotovo uveljavljajo kot nenadomestljiva metoda za prostorske študije. Organizirajo se že novi večji raziskovalni projekti s povsem sodobno metodologijo in mednarodno udeležbo. Opravljeni so bili že prvi eksperimenti na področju obdelave satelitskih posnetkov.

Če danes gledamo na čas, ki je pretekel od nastanka *Možnosti študija poselitve v arheologiji*, lahko brez lažne skromnosti rečemo, da je bilo teh deset let v smislu konceptnega razvoja v naši arheologiji zares burnih. Arheologija prostora je v tem relativno kratkem obdobju prehodila pot od idejne iniciative do že povsem uveljavljenega pristopa in koncepta, ki je tudi v tujini požel veliko priznanj.

Poselitvene študije v arheologiji

V kolikor želimo zajeti vse različne aspekte poselitvenih študij v arheologiji, moramo izhajati iz najširše opredelitve: gre za sistematično črpanje informacij, ki jih dajejo prostorska razmerja. Če je razporejenost arheološkega materiala (z najdišči, naselji vred) v prostoru rezultat - neposreden ali posreden - človekove aktivnosti, potem bodo opazovana prostorska razmerja lahko rabila za indikator izrabe - poselitve prostora. Clarke (1977b, 5) govori o "ideološkem premiku" v sodobni arheologiji, o premiku od ukvarjanja s predmeti (artefakti) k študiju odnosov med njimi: variabilnosti, korelacij, sprememb, procesov in - prostorskih razmerij. Prostorsko-poselitvene študije so resnično v veliki meri učinkovale kot kvas (Taylor, Willey, nova geografija) in so obenem s svojim eksplozivnim razvojem morda najplodnejši nasledek "revolucije v arheologiji" 60. let.

Seveda pa ugotovitev, da je položaj predmeta (v prostoru in v razmerju do drugih predmetov) arheološko izpoveden vsaj toliko, kolikor so izpovedne njegove formalne značilnosti, ni nova. Vertikalna razmerja (stratigrafija) so bila predmet razprav, ki pomenijo rojstvo sodobne arheološke vede, horizontalna razmerja pa so postala posebej pomembna v postevolucionistični arheologiji ob prelomu stoletja, ko se je težišče zanimanja preneslo na vprašanja difuzije in definiranja kulturnih krogov (kulturnih provinc oz. arheoloških kultur - Müller, Montelius, Kossinna). Z uveljavitvijo kartografske metode že lahko govorimo o prvi izdelani metodologiji za analizo in interpretacijo prostorskih razmerij (na makro nivoju) (Eggers 1950).

Zgodnje študije po kartografski metodi v okviru Kossinove poselitvene arheologije (*Siedlungsarchäologie*) najbolj ilustrirajo temeljno dilemo, ki se postavlja pri črpanju prostorskih podatkov na tem nivoju. Hodder in Orton (1976, 3) ugotavljata neadekvatnost teh študij zaradi nejasnih predstav o pričevalnosti kart in zaradi (iz tega izhajajoče) subjektivnosti interpretacij. Menimo, da je problem drugje. Kossinna je svoje predstave o pričevalnosti karte razprostranjenosti - sicer pozno, vendar zelo jasno ekspliciral. Njegovo izhodišče sta dve predpostavki:

- kontinuiteta tipološkega razvoja je indikator etnične kontinuitete (Montelius 1888), in
- jasno zarisane kulturne province se vedno in povsod prekrivajo s plemeni oz. ljudstvi (Kossinna 1911).

Problematična je prav trdnost teh predpostavk. Gre za empirično generalizacijo iz dokazanih ali verjetnih primerov (pri Monteliusu npr. iz zgodnjeresrednjeveških literarno potrjenih primerov) in kakršenkoli nasprotni primer (gl. Wahle 1941; za možnosti razlage kontinuitete / diskontinuitete številne novejšje študije, npr. v Renfrew 1973; za malo plodne diskusije o razmerju etnos - arheološka kultura v SZ prim. Klejn 1977) jim odvzema vrednost kot definiciji razmerja med materialom in etnosom. Kossinova "etnografska metoda" (Blume 1912) je bila deležna takojšnje kritike (Meyer, Hoernes; prim. Wahle 1941), se je pa v kulturnozgodovinsko usmerjeni arheologiji obdržala vsaj kot impliciten interpretacijski model (prim. Potratz 1962, 252, ki govori o enačenju kulturnih provinc in etničnih enot kot o delovno hipotetskem aksiomu prazgodovinske arheologije; prim. tudi Gabrovec 1964, 219ss za probleme etnične interpretacije železnodobnih kultur; Benčev prispevek na istem simpoziju je z iskanjem etnične baze Ilirov v eneolitiku značilen primer etnogenetskih preokupacij, ki temeljijo na Kossinovi etnografski metodi).

Temeljna dilema je torej v tem, kako zastavimo problem in kako izberemo enote opazovanja. Prostorske konfiguracije arheološkega materiala omogočajo definiranje arheoloških kultur kot prostorskih enot z značilnim inventarjem materialne kulture. Poselitvene študije, pri katerih je temeljna enota opazovanja arheološka kultura, so izrazito zgodovinsko usmerjene (v smislu politične zgodovine: migracijsko - difuzijska dilema, kontinuitetno - etnogenetska vprašanja, operiranje s pojmi kot - prodor, osvajanje, podrejanje, poselitveni tok...). Tak pristop je legitimen povsod tam, kjer je: 1. arheološke kulture mogoče prepričljivo utemeljevati v smislu človeških skupnosti - sorodstvenih, etničnih ali političnih enot, in 2. kjer je opazovane spremembe mogoče utemeljeno razlagati z zgoraj omenjenimi mehanizmi. Prav zaradi problemov z utemeljevanjem teh korelacij se je skozi kritiko zgodnjih simplicističnih enosmernih interpretacijskih povezav pomemben del arheoloških znanstvenih populacij odrekel takšnemu obravnavanju poselitve in izbral druge enote opazovanja.

Kritika Kossinove doktrine je privedla na eni strani do streznitve glede izpovednih meja arheološkega zapisa, na drugi pa do jasne percepcije ogromnih praznin v poznavanju obstoječih arheoloških virov. Nemška arheologija je iz tega potegnila povsem operativne dolgoročne konsekvence in se

posvetila razvijanju tehnik in metod za odkrivanje in kritiko materialnih virov, kar je omogočilo impresiven tok notranjega razvoja, ki je specifično arheološke postopke eksplikacije arheološkega vira pripeljal do visoke stopnje specializiranosti in prefinjenosti metode. Temeljni enoti opazovanja sta pri poselitvenih študijah postala regija in naselje. Tudi poselitvenoarheološko - etnološke raziskave so se preusmerile v regionalne študije (npr. Schumacher 1921-25; na tem nivoju se diskontinuitete v arheološkem materialu kažejo po pravilu ostreje, etnične predpostavke pa so se zlahka uveljavile kot implicitni razlagalni mehanizem), sicer pa se je poudarek prenesel na temeljito terensko topografsko delo (*Archäologische Landesaufnahme*: Tode 1927; Jankuhn 1973) in na raziskovanje naselij (Kiekebusch 1912; 1915), s tem pa še na naravne - geološke, pedološke, hidrografske, klimatske itn. predpogoje poselitve, velikokrat v obliki geografskega determinizma (Kiekebusch 1928, 107s - *Siedlungsgesetze*; Wahle 1921). To je vodilo na eni strani do sistematizacije mesta arheologije v okviru antropogeografije, na drugi pa do bolj operativnega razvijanja tehnik in metod v okviru na novo definirane *Siedlungsarchäologie* kot arheološke poselitvene vede.

Prazgodovinska antropogeografija nastopa kot pomožna zgodovinska disciplina oz. kot pomagalo pri prizadevanjih za vzročno razlago zgodovinskega razvoja (Wahle 1924, 196 - spet z nadihom geografskega determinizma), torej kot pendant historični geografiji, ki je sama opredeljena kot veda, ki opisuje in razlaga pokrajine preteklosti in ugotavlja notranjo povezanost geografskega prizorišča, kulturnega stanja in zgodovinskega procesa (Hassing 1931, 7). Na drugi strani pa je arheologija v okviru nemške morfogenetske šole antropogeografije dobila še posebej vidno mesto pri proučevanju razvoja agrarne krajine (*Altlandschaftsforschung*; Gradmann 1948; Schlüter 1952; Jäger 1973; prim. Ilešič 1967).

Siedlungsarchäologie (Jankuhn 1977; 1976) je imanentno arheološka veda, nastala z razširitvijo delovnega področja arheologije na naselja, poselitve in okolje; zato vključuje na eni strani naravoslovne vede kot pomožne discipline, na drugi pa prevzema pojmovni aparat in postopke geografije (prim. programski nastop z revijo *Archaeologia Geographica*). Nastopa ob poselitveni zgodovini (*Siedlungsgeschichte*) in poselitveni geografiji (*Siedlungsgeographie*) kot ena izmed treh komponent historično genetskega raziskovanja poselitve

(*Siedlungskunde*). Takšna poselitvena arheologija se programsko odreka reševanja problemov etnične oz. plemenske pripadnosti arheoloških formacij (Jankuhn 1977, 6) in se posveča vprašanju poselitvenih procesov in demografskih gibanj v tesni povezanosti z naravnim okoljem ter z raziskovanjem samih naselbin. Zavestno odrekanje starejšim prostorskim interpretacijskim modelom je razumljivo, saj nova usmeritev izhaja prav iz kritike Kossinove *Siedlungsarchäologie*. Zanimivo pa je, da se v njej niso uveljavili razlagalni modeli nemške ekonomske antropogeografije (npr. von Thünen 1826; Weber 1909), ki so kasneje prek angleške nove geografije tako uspešno prodrli v anglosaško arheološko literaturo. Čisto na koncu Jankuhnovega Uvoda v poselitveno arheologijo, za spiskom literature, zasledimo v drobnem tisku pripis: "*Ob skromnem zanimanju za razmišljanje o metodah in za formiranje teorije v okviru nemške arheološke znanosti (v nasprotju z anglosaškimi deželami in Severno Evropo), pogrešamo tudi v poselitveni arheologiji metodoloških raziskav, ki bi bile primerljive z delom Haggetta, Uvod v kulturnogeografsko in socialnogeografsko regionalno analizo, 1973.*" (Jankuhn 1977, 202). Pozitivistična naravnost nemške poselitvene arheologije se kaže v odsotnosti lastne kulturne oz. socialne teorije, hkrati pa tu podtalno vztrajajo kritizirani modeli kot implicitni razlagalni modeli in prevladujejo geografske razlage kot aspekt tihega pristajanja na geografski determinizem.

V angleški arheologiji je bil izid Haggettove *Lokacijske analize v družbeni geografiji* (1965) in zbornika Chorleya in Haggetta (1967) sprejet z navdušenjem: "*Vsi smo delali na problemih, ki so v resnici že rešeni*" (Renfrew 1969, 74). Devet let kasneje Green in Haselgrove v zvezi s tem pikro ugotavljata: "*S svojim zanimanjem za metodologijo in tehnike prostorske analize so arheologi povzeli samo del tekoče geografske misli; njihova zgrešena predstava o koherentnosti geografije temelji na konzultiranju mitičnih opisov vede, kot jih najdemo v tistih analizah disciplinarnih pravljič, ki jim pravimo priročniki*" (Green, Haselgrove 1978, XXI). In še: "*Z geografovega stališča v resnici nikjer neuspeh intelektualnega stremljenja, da bi prestopili meje lastnega predmeta, ni tako izrazit kot pri trenutnem navdušenju nad prostorsko analizo med arheologi, saj ta analiza temelji na neprimernem spoju kvantitativne metodologije nove geografije 60. let in zgodnejših subjektivnih pristopov*" (Green, Haselgrove 1978, XIII).

V resnici se je v angleški geografiji medtem že zmanjšalo zanimanje za metodologije, ki jih je prevzela arheologija, povečalo pa se je zanimanje za socialne teorije ob naslonitvi na marksizem, strukturalizem in fenomenologijo. Kaj pa je naslonitev na angleško novo geografijo prinesla sami arheologiji?

Prvo pomembno novo delovno področje je *site catchment* analiza (Higgs, Vita-Finzi 1972; Jarman e.a. 1972; Higgs, Jarman 1975; Higgs 1975b). Nastala je pod vplivom Chisholmove študije o agrarni poselitvi (1968); najdišče obravnava kot izolirano naselje (von Thünen 1826), opredeli in opazuje njegov gospodarski prostor (obširneje gl. pogl. 4, sicer pregledno Roper 1979). S svojim zanimanjem za ekonomske aspekte in tehnologijo se navezuje na raziskave gospodarstva, ki imajo v angleški arheologiji upoštevanja vredno tradicijo (prim. Clark 1939; 1952), z upoštevanjem ekoloških faktorjev pa na arheologijo okolja.

Druga tema je lokacijska analiza na regionalnem nivoju. Arheologija je lokacijske modele ekonomske geografije uporabila kot orodje za razlago svojih najdiščnih kart. Najpogosteje so aplicirani Christallerjevi modeli centralnih naselij (Christaller 1933; prim. Christaller 1972; razvoj modelov Lösch 1943; prim. Clarke 1977, 24), ki vsebujejo teoretsko ("*least effort*", utemeljeno lokacijsko logiko za hierarhične poselitvene sisteme (po tržnem, komunikacijskem, administrativnem principu). Primerjava stopnje ujemanja najdiščne karte z modelom omogoča sklepanje o možnem delovanju primerljivih mehanizmov v arheološko ugotovljeni poselitvi. Kritiki opozarjajo, da ni upravičeno domnevati delovanja mehanizmov, ki veljajo za tržno gospodarstvo, v starejših (Harriss 1971) in izvenevropskih kulturah (Dalton 1969) in da "*least effort*" princip ni nujno dominanten v predkapitalističnih družbah (Chang 1972). Zanimivo je, da so arheološke aplikacije praviloma pokazale neujemanje oz. odstopanja od Christallerjevih modelov, kar je privedlo do korekcij (npr. Johnson 1972; Conrad 1978) oz. do predložitve alternativnih modelov (npr. Hodder, Hassall 1971; Hodder 1972; Elison, Harris 1972). Podobno velja tudi za druge aplicirane modele (gl. pregledno Hodder, Orton 1976, 53ss; Clarke 1977b, 21ss). Zdi se, da je glavna vrednost prodora regionalne lokacijske analize v arheologijo prav pobuda za samostojno razvijanje lokacijskih modelov, pri čemer modeli ekonomske geografije rabijo le še za

referenčno matriko (prim. razvijanje "heterarhičnega regionalnega modela", Crumley 1979).

V ameriški arheologiji ima to delovno področje daljšo tradicijo in nekoliko drugačna izhodišča. Če so ozadje angleških študij environmentalno deterministično obarvane regionalne študije medvojnega obdobja pod vplivom antropogeografije (npr. Fox 1922) in ekonomskogeografski interesi, ki jim nova geografija le še da jasno definiran teoretski okvir, pa se ameriške raziskave navezujejo na antropološke študije sociologije arhitekturnih ostalin in poselitvenega razvoja (Morgan 1881; Mindeleff 1900 - cit. po Chang 1972, 1 in Parsons 1972). Odločilen je bil pri tem vpliv Stewarda; iz njegovih študij skupnosti ameriškega Jugozahoda (Steward 1937; 1938) izhaja dolga vrsta regionalnih projektov, katerih cilj je bilo ugotavljanje poselitvenih mrež ("*vzorcev*" - *settlement patterns*) kot prostorskih (ekološko vezanih in družbeno organizacijsko indikativnih) konfiguracij naselij, na drugi strani pa tudi vrsta študij na mikro nivoju - študij organizacije naselbinskega in stanovanjskega prostora. Ključno vlogo je odigral projekt rekognosciranja v dolini Viru v Peruju (Willey 1953) - z njim je bila poselitvena mreža (vzorec) ustoličena kot samostojen raziskovalni problem in "strateško izhodišče za funkcionalno interpretacijo arheoloških kultur" (Willey 1953, 1; prim. tudi Willey 1968). Z zbornikom (Willey 1956) in s priročnikom Willeya in Phillipsa (1958) je takšno ukvarjanje s poselitveno mrežo postalo standarden delovni postopek ameriške arheologije (prim. Rouse 1972).

Naselbinska arheologija (*settlement archaeology*) gradi na tem razvoju. Chang (1967) je Willeyev projekt imenoval "začetek novega obdobja v ameriški arheologiji". Ameriška naselbinska arheologija pomeni v navezavi na Taylorjevo kontekstualno usmeritev (Taylor 1948) in z ukvarjanjem z naseljem - lokaliteto (*locality*) kot ostalino zaključene človeške skupnosti - programski prelom z artefaktno arheologijo kultur. Za Changa je to metodologija, v kateri naselbinske komponente kot *loci* preteklih aktivnosti nastopajo kot temeljne klasifikacijske enote (Chang 1972, 7). V uvodniku k zborniku naselbinske arheologije označi to smer kot "arheologijo človeka v njegovem naselju - bolj kot arheologijo naselja v fizičnem smislu" (Chang 1968b, VII). Trigger gre še dlje, ko naselbinsko arheologijo označi kot "študij družbenih razmerij na podlagi arheoloških

podatkov" (Trigger 1967, 151; prim. tudi Trigger 1968a; 1968b), in takšno opredelitev povzame tudi R. Tringham v uvodniku k drugemu velikemu zborniku naselbinske arheologije (Ucko e.a. 1972): "ne analiza naselbinskih najdišč, temveč arheološki študij družbenih razmerij" (Tringham 1972, XIX). Ne glede na to, kako uspešno je ta smer uresničevala svoje proklamirane socialnoantropološke cilje, je očitno, da gre za svežo in optimistično zastavitev poselitvenih študij na vseh nivojih (od stanovanjskega prostora do regionalne poselitve). Dejstvo, da je v začetku 70. let, kmalu po objavi temeljnih teoretskih tekstov in zbornikov (Chang 1972; Chang 1968; Ucko e.a. 1972) to prenehala biti koherentna in relevantna usmeritev, bržkone ni posledica slabe operacionalizacije teoretskih izhodišč (navsezadnje gre predvsem za teoretsko utemeljitev uspešne raziskovalne prakse), in tudi njene ambicije so gotovo daleč presegle čisto klasifikacijske postopke oz. konvencionalno klasifikacijo, na kar bi jo rade reducirale nekatere novejšje predstavitve (npr. Clarke 1977b, 3). Naselbinska arheologija je izgubila bitko z agresivno novo arheologijo, ki je ponudila s sistemskim pristopom (pa tudi z deduktivnimi postopki in uporabo modelov) perspektivnejši in plodnejši delovni okvir za poselitvene študije in se mimo *settlement archaeology* neposredno navezala na ista izhodišča - na Taylorja in na Willeya.

Sistemski pristop je v arheološke poselitvene študije prišel iz arheologije okolja po uveljavitvi ekološkega pristopa (gl. Odum 1959; 1975) oz. ekosistemov kot reakcija na starejši environmentalni determinizem (gl. Clark 1976, 8s; za kulturno ekologijo Steward 1955; za ekosisteme posebej Bennet, Chorley 1978; prim. Grossman 1977). Težnja k celostnemu in integriranemu razumevanju človeške skupnosti in okolja, v katerem biva in ga izkorišča, pomeni bistven kvalitativen premik v konceptualizaciji poselitvenih študij. Uveden je pojem poselitvenega sistema (gl. Flannery 1976d), ki zajema celoto odnosov med podsistemi kulture, kot se konkretizirajo v poselitveni mreži (*settlement pattern*) in v vzorcu izrabe prostora (za sistemski pristop gl. Flannery 1968a; 1968b; za odnos marksizma do sistema pristopa gl. Klejn 1973; za poselitvene študije predvsem Flannery 1976a; za demografske npr. Ammerman, Cavalli Sforza 1976; pregledno Hassan 1978; 1981; Zubrow 1976; pregledno za ekološke pristope v arheologiji Jochim 1979).

S tem niso izčrpani vsi elementi, ki so vplivali (in vplivajo) na razvoj in usmeritev poselitvenih študij v arheologiji. Pomembno vlogo ima razvijanje terenskih tehnik in predvsem tehnik vzorčenja pri rekognosciranju (prim. Binford 1975; Plog e.a. 1978; obširneje gl. spodaj, pogl. 2), pa biološke in geološke raziskave okolja (prim. Dimbleby 1977; Evans 1978; Ganderston 1981; Davidson, Shackley 1976) in ekspliciranje procesov tvorjenja in postdepozicijskih sprememb na arheološkem zapisu (prim. Clarke 1977b), nazadnje pa še razvoj kvantitativnih metod, matematičnih predstavitev prostorskih razmerij in procesov ter računalniških simulacij (prim. Doran, Hodson 1975; Hodder, Orton 1976).

Pomembnost nacionalnih šol po vsem videzu upada, čeprav nekatere posebnosti, ki izhajajo iz posebnih znanstvenih tradicij, ostajajo. Tako je npr. v Franciji močno zastopan arheološki študij kulturne krajine v navezavi na francosko geografsko morfogenetsko šolo (prim. Chevallier 1976; 1978; Bertrand 1978; Chouquer, Favory 1981). Na Poljskem se spet "poselitvena geografija prazgodovinskih skupnosti" (Kruk 1980) navezuje na močno lokalno geografsko šolo, vendar ne brez sličnosti (in referenc) z angleškim *site catchment* pristopom. Skandinavska šola združuje "pozitivistično" temeljitost in dokumentiranost nemške *Siedlungsarchäologie* s pomembnimi teoretskimi prodori ob živem stiku z anglosaškim razvojem (Stjernquist 1968; 1971; 1978). S področja arhitekturne in urbanistične teorije omenjamo samo vpliv Doxiadisovega (1968; prim. tudi 1977) eksistenčnega koncepta in poskus njegove operativne združitve s Clarkovo eksplicitno prostorsko arheologijo v koncept paleoekistike (Held 1979; 1980).

Za trenutno situacijo je značilen živ pretok informacij in idej med znanstvenimi populacijami in med strokami, pa nepregledna produkcija velikokrat težko primerljivih, iz različnih tradicij izhajajočih izdelkov, praviloma v zbornikih, katerih uredniki vselej znova poskrbijo za presenetljive nove attribute, ki arheologijo razširjajo na vsa področja humanističnih oz. družboslovnih, pa prostorskih in naravoslovnih ved. Zunaj tega vrenja in vrvenja ostajajo le redke oaze olimpijskega miru z varnimi discipliniranimi mejami, ustaljenimi postopki in nedvoumnimi cilji.

Pridobivanje podatkov

Rekognosciranje

Praksa arheološke topografije, kot je organizirana v okviru raziskovalne teme *Arheološka topografija Slovenije* in jo vodi Arheološki inštitut SAZU (Pahič 1962; Navodila AI SAZU), je uspešen operativni kompromis v razmerah, ko je treba zastaviti osnovni pregled in dobiti evidenco najdišč na ozemlju celotne države (republike) in ko ima stroka za sabo 100 let objav podatkov, ki zahtevajo terensko preveritev. Navezuje se na izkušnje nemške *Archäologische Landesaufnahme* (Tode 1927; Jankuhn 1973) in predstavlja - če uporabimo bolj razvejano angleško terminologijo (*archaeological survey*, prim. Binford 1964; 1975; Regir 1967; Redman 1974; Plog 1976; Plog e.a. 1978) - neke vrste razširjeno bibliografsko rekognosciranje (*literature survey*), ki je po načinu določanja predelov za avtopsijo vsekakor izbirna (*judgemental*) in praviloma ekstenzivna, po presoji terenskega delavca mestoma lahko tudi bolj ali manj intenzivna (*extensive / intensive*). Ker vsaka uspešna tehnika teži, da postane izključni kriterij na svojem področju, se nam zdi koristno, da obstoječo prakso razčlenimo, izluščimo predpostavke predpisanih (priporočenih) postopkov in se vprašamo o možnem razvoju koncepta arheološke topografije pri nas.

Navodilo za topografijo (Pahič 1962, 99) nalaga, da se pregledajo vsa za bivanje in druge namene primerna področja (do višine 600 - 800 m, višja pa po krajevnih razmerah, ugotovljeni potrebi, podatkih ali najdbah). Ta zahteva vključuje predpostavko, da vemo, katera so za bivanje (v obdobjih, ki nas pri arheološki topografiji zanimajo) primerna področja, da vemo, kateri so drugi nameni, ki jim je služil ta prostor v teh obdobjih, in seveda katera področja so bila za to primerna. Zahteva je v veliki meri nerealna. O logiki poselitve, o prostorski pogojenosti naselij itn. v posamičnih obdobjih vemo izredno malo in večinoma šele od arheološke topografije pričakujemo izhodiščne podatke te vrste. Zahtevo po pregledu za bivanje in druge namene primernih področij bomo pač mogli izpolniti le za tiste oblike naselitve in drugih prostorskih funkcij, ki so ob izvajanju osnovne topografije že poznane (vendar pa spet nikjer ni zahtevana eksplikacija tega poznanja kot izhodišče za iskanje). Konkretizacija navodil je značilno skopa. Če izvzamemo (logično) zahtevo po preverjanju vseh terenov, kjer so sporočene najdbe ali se nanje vežejo značilna izročila, se omejuje na: pregled vseh

gozdov, kjer so možna gradišča, ceste, nasipi itn. in pregled vseh po legi ali izobliki terena problematičnih krajev. To skromno in na vse strani odprto ("itd.", kriterij problematičnosti kraja) navodilo torej prepušča pobudo in presojo v polni meri terenskemu delavcu samemu, njegovi vesti, iznajdljivosti in znanju. Pri aktiviranju teh kvalitete za oblikovanje iskalnih predpostavk pa delujejo v naših razmerah močni zaviralni dejavniki: slaba usposobljenost arheologov za presojanje ekoloških in prostorskih prvin, pomanjkanje paleoekoloških podatkov, zgolj intuitivno določanje lokacijskih pravil za posamezne vrste arheoloških najdišč in tudi zakoreninjeno mnenje, da je topografija kot najmanj zahtevno arheološko opravilo delo začetnikov. Posledica je, da je v topografski praksi iskanje zunaj indiciranih (starejši podatki, anketa) območij zelo omejeno, dokaj pogosto v glavnem na obhod vseh grebenov in vrhov. Tako se lahko zgodi, da bomo po zaključku osnovnega topografskega pregleda imeli nenavadno razmerje med procentualno zastopanostjo (ugotovljenostjo) višinskih in pa neizpostavljenih pobočnih oz. nižinskih naselij. Kljub temu menimo, da je vpeljeni postopek smislen pri pionirskem delu, ko je težišče na črpanju védenja o arheoloških ostalinah pri domačinih in preverjanju sporočenih najdišč ter na presojanju njihovih prostorskih prvin; seveda pa zahteva precejšnjo improvizacijsko sposobnost, sposobnost stalnega prilagajanja iskalne strategije novim idejam, ki izhajajo iz sprotnih ugotovitev na terenu.

Poglavitne prednosti obravnavanega koncepta arheološke topografije so torej smiselna kombinacija bibliografskega in anketnega pristopa ter ekstenzivnega, z elementi tematskega in intenzivnega obogateneega rekognosciranja, velika prilagodljivost v pogojih, ko se predvideva bistveno menjanje in razširjanje poselitvene slike skozi terensko delo, pa verjetnost največjega učinka na vloženo delo (merjeno s številom odkritih najdišč) v večini pokrajin.

Poglavitna slabost tako pridobljene oz. razširjene poselitvene slike je njena subjektivna sestavina - njena odvisnost od raziskovalčeve kompetentnosti, njegovih interesov (večjega ali manjšega zanimanja oz. poznanja ene ali druge vrste arheoloških ostalin oz. enega ali drugega obdobja) in profesionalne poštenosti. Stopnja vplivanosti pri tem ni preverljiva, saj raziskovalec svoje iskalne odločitve zgolj dokumentira (itinerariji, pregledane površine), ni mu jih

pa treba utemeljevati, skratka, terenskega raziskovalnega postopka mu ni treba eksplicirati. Prav tako ni mogoče ocenjevati stopnje vplivanosti dobljene slike po naravnih in sekundarnih faktorjih, nikjer ni izpostavljena zahteva po ekspliciranju postdepozicijskih procesov, ki so prizadeli arheološki zapis. Rezultati osnovne arheološke topografije so torej z močno razširjeno in dobro dokumentirano bazo podatkov lahko dobro izhodišče za oblikovanje poselitvenih in lokacijskih hipotez, nikakor pa ne morejo biti zanesljiva osnova za njihovo kvantificirano preverjanje. Ocena zastopanosti posameznih vrst najdišč preprosto ni mogoča.

Če se torej strinjamo, da je arheološka topografija, kot je zastavljena v nalogi AI SAZU, koristno in nujno pionirsko delo, pa moramo vendarle ugotoviti, da naš cilj - če se hočemo resno ukvarjati s poselitvenimi problemi - ni samo več podatkov, **popolnejša** slika, temveč **ustrezna** slika poselitve po posamičnih obdobjih. Ne moremo se zadovoljiti s čisto ponavljano trditvijo, da je topografija kontinuiran proces, proces, ki nikoli ni končan, da vsak nov obhod prinese nove podatke in tako doda nove "pomembne" kamenčke k zgradbi poselitvene slike (ki nam pa - po standardni izpeljavi iz agnostičnega arzenala - zaradi fragmentarnosti arheološkega zapisa tako nikoli ne bo v celoti dostopna). Ni dvoma, da arheološka topografija vsakič da nove podatke, ki lahko pomembno dopolnijo ali menjajo arheološko sliko, vendar to ni bistveno. Bistveno je vprašanje, ali lahko raziskovalni postopek - topografijo - zastavimo tako, da bo dobljeni rezultat **ustrezno** odražal preteklo strukturo poselitve. S tem vprašanjem se ukvarjajo vsi večji povojni regionalni projekti (med najvažnejšimi npr. Viru: Willey 1953; Tehuacan: Mac Neish e.a. 1972; SARG (*Southwestern Archaeological Research Group*): Euler, Gummerman 1978; Melos: Wagstaff 1976; J Etrurija: Potter 1979; pregledno za projekte rekognosciranja v Sredozemlju Keller, Rupp 1983) in na pozitivnih rezultatih teh prizadevanj temeljijo modeli poselitve in mnogi modeli družbene oz. ekonomske strukture in procesov, ki so bili predloženi v zadnjih 30. letih za civilizacije Srednje in Severne Amerike, v vse večji meri tudi Bližnjega vzhoda in Sredozemlja (npr. za urbano revolucijo Adams 1965; 1966).

Pri teh prizadevanjih so ključne zahteve po jasni opredelitvi raziskovalnih ciljev in zavestni uporabi tem ciljem prilagojenih terenskih postopkov, sistematično preučevanje procesov in

okolščin, ki vplivajo na sliko površinsko ugotovljenih najdišč, in polno vključevanje ekoloških faktorjev, pri topografski tehniki pa prehod od ekstenzivnega k intenzivnemu in od izbirnega (*judgemental*) k sistematičnemu rekognosciranju.

Intenzivnost oz. ekstenzivnost se nanaša na stopnjo pokrivanja izbranega terena z obhodi. Intenzivno je rekognosciranje, kjer je gostota obhodov tolikšna, da je verjetnost, da je kakšno površinsko ugotovljivo najdišče ostalo neopaženo, minimalna. Gostota in potek obhodov se bosta prilagajala konkretnemu terenu, vendar so najpogosteje v uporabi vzporedni pasovi oz. obhodi v razmikih ok. 10 m. Pri nas je intenzivno rekognosciranje v uporabi znotraj indiciranih območij, najčešče sicer zgolj za iskanje indikativnega materiala in struktur, redkeje s polno uporabo kartografske dokumentacije in statističnih inferenc.

Sistematičnost rekognosciranja se nanaša na uporabo tehnike vzorčenja na podlagi statistično-verjetnostnih zakonov. Ker je celotno za rekognosciranje določeno področje največkrat nemogoče pokriti z intenzivnimi pregledi, se zatečemo k izbiri vzorca (*sample*), ki naj v ustreznem procentualnem razmerju predstavlja celotno sliko poselitve. Običajno velja, da 20% vzorec zadostuje, drugače pa se velikost vzorca določa glede na posebnosti terena, značilnosti poselitve in možnosti ekipe. Za potrebe vzorčenja razdelimo obravnavano področje na poljubno velike, a enake geometrične enote. Izbor enot za intenzivno rekognosciranje je naključen (*random*). Če je na obravnavanem področju verjetna enotna poselitev (enotne morfološke in ekološke značilnosti), se bomo odločili za preprost naključni vzorec (*simple random sample*), če pa v pokrajini razločujemo ekološke in morfološke cone, oz. če predvidevamo različno poseljenost pokrajine, je smiselno ugotovljene ali predvidljive cone obravnavati kot enote višjega reda in preprosto naključno vzorčenje izvajati za vsako cono posebej. Tako določen vzorec imenujemo stratificiran naključni vzorec (*stratified random sample*).

Tako pridemo torej do vzorca, ki je merljiva proporcionalna slika celote površinsko ugotovljivih arheoloških najdišč. Če se hočemo približati sliki nekdanje poselitvene mreže, moramo nadalje priti do zanesljivih kriterijev za presojanje stopnje ohranjenosti in površinske razpoznavnosti poselitvenih elementov za posamična obdobja. Sistematično se moramo torej lotiti preučevanja depozijskih procesov, ki so ustvarili oz. postdepozicijskih, ki so prizadeli arheološki zapis. Preučevali bomo torej, v kakšnih okoliščinah so posamezne

vrste arheoloških najdišč prenehale biti funkcionalni del žive kulture in so postale arheološki zapis. Posebej očiten je pomen teh preučevanj pri "lokusih aktivnosti", ki se ne vežejo na trajne arhitekturne oz. naselbinske strukture in so površinsko razpoznavni kot koncentracija značilnih najdb (*scatter*); značilen primer relevantnosti takega presojanja so tudi razlike v ohranjenosti in površinski razpoznavnosti objektov, ki so bili uničeni oz. opuščeni na različne načine: enak objekt lahko zaradi drugačnega depozicijskega procesa da povsem drugačno in drugače razpoznavno površinsko sled (primer: opuščena ali sežgana lesena stavba v glini). Poseben poudarek pa bo na preučevanju postdepozicijskih procesov, torej na ugotavljanju vseh tistih sil, ki so povzročile spremembe v ohranjenosti in prostorski razporejenosti (v depozicijskem procesu ustvarjenega) arheološkega zapisa in tako vplivale na njegovo površinsko razpoznavnost: razpad materialov, erozijo in sedimentacijo, hidrogeno redepozicijo, antropogene posege od obdelave zemljišča do iskanja zakladov. Samo z upoštevanjem vseh tako dobljenih količinsko opredeljivih ugotovitev je mogoče ovrednotiti relativno zastopanost posameznih vrst najdišč in rekonstruirati ustrezno sliko poselitve.

Intenzivno in sistematično rekognosciranje se je mnogokrat izkazalo kot uspešno in uporabno. Tereni pa se razlikujejo in tam, kjer je npr. površinska razpoznavnost najdišč majhna, bo sistematično rekognosciranje izguba časa. Ni **najboljših** terenskih tehnik, so le izkušnje oz. preiskušene možnosti, pomagala, ki jih ne smemo **ne** poznati. In tudi "ni **zadostnih** terenskih tehnik" (Binford 1964; 1972, 159). Rekognosciranje ni mehanski postopek, ki bi se odvijal po univerzalnih pravilih, v okviru katerih je mogoče najti osnovo za oceno "zadostnosti" ali "odličnosti" metode. Uporabljene tehnike so lahko samo ustrezne ali pa so neustrezne glede na zastavljene probleme in obstoječe predpostavke. Ekstenziven pregled z grebenskimi obhodi bo smiselno le, če domnevamo, da je poselitev, ki nas zanima, bila grebenska oz. po vrhovih, saj bomo pri tem izpustili iz pregleda vse ostale lokacijske možnosti. Vsaka odločitev o področjih za eno ali drugo vrsto pregleda mora temeljiti na oceni ambientalnih in lokacijskih elementov. Predpostavke iskanja morajo biti jasno predstavljene in skladno z njimi mora biti izbrana ustrezna iskalna tehnika.

Ekstenzivno rekognosciranje, ATS - Kras

Arheološki seminar FF je leta 1971 prevzel obdelavo Krasa v okviru raziskovalne naloge *Arheološka topografija Slovenije*. Pozimi 1971. leta je bil opravljen prvi del (Kastelic, Slapšak 1971), 1972/73 drugi (Slapšak 1974a), nadaljnje delo pa je potekalo v omejenih akcijah.

Izbrani prostor je jugoslovanski del matičnega Krasa, po pokrajinsko - ekološki razčlenitvi (Ilešič 1974; 1979, 395 in karta 3; 1972; 1979, 411) Tržaški Kras (V 7) kot prava submediteranska pokrajina (s trto, V a) z robovi submediteransko - dinarskih pokrajin: Hrpeljski Kras (V 10) in Brkini (V 12) (mediteranski vpliv v oblikah naselja in načinu življenja, manj v kmetovanju, V b); pri tej delitvi velja pripomniti, da so npr. v Brkinih, sodeč po izročilu in toponimih, poznali vinograde, pa tudi poljska razdelitev je primerljiva s šavrinsko ali tisto v Vipavskih Brdih - Vrheh). Po geografski regionalizaciji Slovenije, ki upošteva tudi zgodovinsko in sodobno gravitacijsko policentričnost (Ilešič 1957-58; 1972; 1979, 412) in je tudi izhodišče za regionalno geografsko monografijo Slovenije (Ilešič 1981), pa je del makroregije Zahodne Slovenije kot Primorsko kraško zaledje (V B) v občini Sežana. Ta delitev je za naše potrebe manj uporabna, saj upošteva sodobne občine, katerih meje grobo sekajo nekatere pokrajinske enote (Dolenji Kras, Vipavska Brda, Brkini) in jih ne moremo prenašati v starejša obdobja. Na V je priključen apneniško - flišni stik Matarskega podolja z Brkini in Vremska dolina. Tako opredeljen prostor naj bi bil torej predvsem homogena in čimbolj zaključena pokrajinsko-ekološka enota, pri čemer je omejitev na S jasno določena s kraškim robom, na Z in J z državno mejo, omejitev na V pa je operativen kompromis. Dodatni problem pri vprašanju zaključenosti so recentni gospodarski vzorci: celostna obravnava poselitve Krasa mora vključevati tudi obrobna področja transhumantne paše.

O geologiji, pedologiji, morfologiji, podnebnju in primarni vegetaciji splošno - Melik 1960; Gams 1974; za obrobno območje na V tudi Klemenčič 1959; obsežna bibliografija specializiranih člankov.

Arheološka raziskanost je slaba. Leta 1971 je bilo na področju, ki ga je pokrila topografija 1971-74 (Kraška

planota, vključno z Lokvijo, Povirjem in Štorjami, ok. 340 km², 15 krajevnih skupnosti, 74 naselij) znanih 44 najdišč (brez jam in cestnih ostankov), topografija je od teh identificirala 36 in ugotovila še 48 (od tega 14 časovno neopredeljenih stavbnih ostalin; brez jam, cest, cerkva in drugih dokumentiranih srednjeveških ali mlajših objektov):

(prazg.) gradišča	22	3
“stare vasi”, ant.		5+2
“stare vasi”, neopr.		7
arhit. ostaline, ant.	1	1
arhit. ostaline, neopr.		7
gomile, grebenske	5	(2)
gomile, ob gradiščih, domn.	2	
grobišče, prazg.	3	
grobišče, ant.	1	
grobišče, zg.sr.v.	2	
grobišče, žarno neopr.	1	11
grobišče, skeletno neopr.	2	7
osamele najdbe	5	5

Tako skromen rezultat na področju s staro in intenzivno poselitvijo je posledica: 1. neugodnih naravnih pogojev za tvorbo arheoloških sedimentov, 2. močnega naravnega in antropogenega uničevanja arheoloških ostalin in 3. takšnemu (neugodnemu) stanju neprilagojene iskalne tehnike.

Tako na Krasu kot v Brkinih je relief razgiban. V Brkinih je razrezan na ozke grebene med globokimi rečnimi dolinami in grapami, na Krasu pa osnovni relief oblikujejo izravnane površine po posameznih ravninah in večinoma široke suhe rečne struge, vendar je zaradi zakrasevanja mikrorelief izredno razgiban. Preperina je v obeh primerih nestabilna, zaradi močne erozije se v takih podnebnih razmerah (in še posebej na področjih, ki niso pokrita z gozdovi) kopiči predvsem v nižjih predelih: debelina prsti je na Krasu izredno neenakomerna, v Brkinih pa je nakopičena predvsem v slepih dolinah na kraškem robu; mnogo prsti sproti izginja v kraškem podzemlju.

Ker so naselja praviloma na izpostavljenih legah ali na bregovih, se kulturna usedlina v takšnih razmerah često sploh ne tvori oz. le lokalno v zagrajenih in terasnih formacijah, drugače pa v sekundarni legi.

Na drugi strani tudi postdepozicionalni procesi neugodno vplivajo na ohranjenost arheološkega zapisa. Naknadna

erozija arheoloških usedlin je precejšnja. Nekaj opažanj na arheoloških terenih kaže na obseg teh procesov. Notranjost Gradine pri Kosoveljah je močno zakrasela, škrapa pa gosto molijo iz zemlje do 40 cm visoko. Sklepamo, da je takšna razškrapanost nesmotrna znotraj gradišča, saj močno otežuje, če že ne izključuje uporabo njegovega večjega dela, in verjetno je, da so bila tla v času, ko je gradišče še živelo, izravnana. Višina škrap bi v tem primeru predstavljala mero ogoljevalnega procesa na tem mestu od časa uporabe do danes. Ogoljevanje tu ni posledica pobočne erozije, temveč (verjetno) ponikanja zemlje; gradišče leži na rahlem pobočju, vendar se za obzidjem ni tvorila znatnejša usedlina. Obseg erozijskih procesov v zadnjih 2000 - 3000 letih dobro ilustrirajo najdbe grobov v kraških dolinah, praviloma ob kopanju zemlje oz. “delanju” doline. Globina, na kateri so najdeni grobovi, je včasih zelo velika: Tupelče - Merce 3 - 4 m, Pliskovica - Ravnje 4 m, kar bi pomenilo ok. 3 m sekundarne usedline.

Nadaljnji element, ki je vplival na podobo in ohranjenost ostalin, so človekovi naknadni posegi. Tako Kras kot Brkini sta gosto poseljeni področji in sta bila v bližnji preteklosti agrarno zasičena, kar pomeni, da so bili agrarni viri visoko izkoriščeni in so obdelovalne površine z “delanjem” njiv in trebljenjem segle tudi na manj ugodne lege. Priprava agrarnih površin je preoblikovala velik del površja in uničila mnoge ostaline. Dobra ilustracija takšnega procesa so arhitekturne ostaline na Debelem kamnu pri Povirju: arhitekturo seka parcelna meja; na travniški parceli so zidovi površinsko vidni v do 0,5 m visokih grebenih, na njivski pa so uničeni tako, da ni ostala niti sled temeljev. Izčiščeni gradbeni material se odmetuje v robne griže in vgrajuje v ograde, in pregled teh meja lahko da indikativen material. Vendar pa arhitekturne ostaline predstavljajo samo prvi sloj čiščenja, njiva se z obsekovanjem skal in trebljenjem stalno pogloblja in nov material v grobljah prekrije arheološko zanimive sledi. Na - v izročilu kot “stara vas” - dobro poznanem Merišču pri Merčah smo na primer šele po nekajkratnem brezuspešnem intenzivnem obhodu uspeli najti 1 odlomek amfore in kos tegule, ki sta potrdili rimsko starost lokacije. Na Merišču pri Lokvi takšnega materiala sploh nismo uspeli najti, pa čeprav je lokacija dobro dokumentirana tudi z najdbami zidovja, orožja, rimskega denarja itn. pri drobljenju grobelj pred 2. vojno in po njej. Te ugotovitve opravičujejo domnevo, da je na Krasu (in v Brkinih) večina arheoloških ostalin površinsko težko ali

celo nerazpoznavnih, visok odstotek elementov poselitve pa je povsem uničen ali pa se sploh ni formiral kot arheološki zapis.

V takšnih razmerah se moramo, če hočemo resno pristopiti k študiju poselitvene zgodovine (v arheoloških obdobjih) in geneze kulturne pokrajine, vprašati o možnostih razširitve izpovedne moči virov, ki jih arheološka topografija uporablja kot indikacijo za arheološko poselitev: toponimov, izročila in lokacijskih predpostavk.

Izročilo in zgodovinska zavest

Pri anketiranju za potrebe arheološke topografije upoštevamo dve vrsti izročil (Pahič 1962, 98 in 109): izročilo oz. spomin na naključne najdbe ter na starejša iskanja in izkopavanja arheoloških ostalin, in pa izročilo, za katero domnevamo, da predstavlja ljudsko razlago arheoloških ostalin (kot pri toponimih, predvsem etničnih, mitoloških - Ajdi, Atila, zlato tele...).

Ob topografiji Krasa se je pokazalo, da je arheološko relevantno izročilo mogoče razumeti kot del nekega celovitega sistema zgodovinske zavesti, razlage življenjskega prostora vaše skupnosti. Izročilo o starih naseljih, utrdbah in drugih arheoloških ostalinah je često sestavina izročila o nastanku in razvoju vasi. Arheološka ekipa je na kognitivni potencial izročila postala pozorna šele pozno in ni sistematično zbirala gradiva, tako da zanesljivih posplošitev ne moremo podati. Lahko pa predstavimo posamezne prvine in nakažemo možne razlage tipov.

Jedro izročila so podatki o prvih hišah in prvih priimkih v vasi in te praviloma najdemo v vseh krajih ne glede na starost vasi in na druga izročila (prelaganje vasi ipd.). Domačini običajno povejo, koliko je bilo prvih hiš (družin), priimke, nadaljnjo delitev in nastanek hišnih imen, lokacijo prvih hiš. Na Artvižah je bilo na primer prvotno 7 hiš: Franeti, Mihajli, Sluga, Škerjanc, Železnik in še 2 (1 zamrl, informator ni vedel imen); le Škerjanci se niso delili in hišno ime je Škerjančevi; Franeti (pišejo se Stanič) so se delili na 4 hiše s hišnimi imeni Tonkovi, Tomažovi, Jerkovi in Dudkovi, Železniki na 3 - Škčevi, Fajdigovi, Mulatovi itn., tako da je končno bilo 30 hiš. V Podgradu so se prvi naselili pod Švarcneškim gradom Hovale (Benjačevi), za

njimi Lipoldi (Tutlovi), nato pa Mingoti (Pišmolovi), ki so prišli iz Potoka (Šmaneli). Razlike v strukturi priimkov iz hišnih imen so med vami očitne (prim. hišna imena v Rodiku in Slopah: Valinovi, Lekanovi, Kecčevi) in - verjetno - indikativne za poselitveno oz. kolonizacijsko zgodovino (prim. Zupanič 1953; Blaznik 1940).

Na drugi strani je izročilo o načinu in vzrokih nastanka vasi redko - običajno le kadar je povezano z mlajšimi dogodki (npr. Laže, izročilo o prihodu 7 družin iz Lipice zaradi izgradnje cesarske ergele) ali pa s poklicnimi skupinami (oglarji, ovčarji). Razlaga imen sledi vzorcem ljudske etimologije; npr. Kopriva: ko je Atila divjal po Krasu, so se domačini skrili pod koprive; Barka: 7 bratov Hutežev v barki po Reki na tlako v Školj, vsa ta sporočila pa so često povezana s starejšimi lokacijami vasi (Barka - Nad Gučem, Kopriva - Ajdovska vas, Voglje - Zabrje).

Morali bi preveriti, ali je mogoče ugotoviti pravilnosti v razmerjih med tipom priimkov, hišnih imen, izročila, imeni vasi, morda tudi tipi vasi in poljske razdelitve. Pravilnosti se kažejo pri nekaterih uskoških vaseh (kolektivna imena vasi, priimki), morda pa bi tako lahko tudi izločili kontinuitetna naselja, zgodnjo kolonizacijo v pustote itn. Izročilo je do določene mere preverljivo z arhivskimi viri, ki so seveda ob terenskih pregledih tretji ključni element takšnega dela.

Priimki oz. sosledje lokacij vasi se v izročilu v raznih oblikah nanaša na ostaline v časovnem razponu od požganih vasi iz 2. sv.v. (Brkini) in porušenih iz 1. vojne (Dolenji Kras), preko opustelih srednjeveških vasi do antičnih naselij in prazgodovinskih gradišč. Prostorski razpon je lahko od nekaj 10 m oz. od gibanj znotraj današnjega naselja (Skopo; Povir se npr. ponovno širi na lokacijo rimskega Merišča) pa do 1 in tudi več kilometrov (Krajna vas, Rodik, Brezovica). Spremembe v zadnjih 150. letih so v spominu žive oz. so v izročilu jasno opredeljene, tako da njihova identifikacija ni problematična, poleg tega pa so preverljive tudi v katastru. Med izročilom, ki se nanaša na starejše spremembe, je precej različic, za katere se bo morda potrdilo, da se kot tipi vežejo na posamezne vrste ostalin:

1. ostaline "prve vasi" so povezane s poklicno opredeljenimi "začetniki vasi"- ovčarji (Ponikve - Petrinovec), oglarji (Voglje - Zabrje);

2. kontinuiteta družin - ve se, katere družine so živele v "prvi vasi" in kam so se preselile: Stara Gročana na Mandrjeh pod Velikim Gradiščem - 2 priimka v Gročano, 2 v Vrhpolje; Drenovce nad Šmarjami - 2 hiši (Španževi, Jerebarjevi) se preselita v Šmarje; v ledinskih imenih ohranjena funkcija arhitekture in prostorov (skedenj, hiša, vrt);

3. delna kontinuiteta imensko znanih naseljencev: Selo - Dobravlje, "prišla kuga, vsi pomrli razen Trglavčkove, ta se preloži, kjer je danes vas; potem pridejo novi rodovi"; ta primer se povezuje tudi s sicer malo jasnim problemom toponima Selo;

4. znano samo število hiš; kontinuiteta, vendar niso imenovane družine in tudi ne, koliko se jih je "preložilo": V Grižcah - Krajna vas (13 hiš), Ajdovščina - Rodik in Slope (34 hiš), Zaleskovje - Kazlje (3 - 4 hiše);

5. ni nujno poznano število hiš; kontinuiteta vasi, ne nujno prebivalcev; pri 4 in 5 pogosteje izročilo o nasilni katastrofalni prekinitvi življenja (Atila, Turki, Merišče razlagano z morišče) pri 1-3 pa pogosteje drugi vzroki: požar (Nadglivnik / Pogorišče - Slope, Stara Divača), kače (Sleme - Slope), volkovi (Drenovce - Šmarje), kuga (Selo - Dobravlje).

Izročilo sporoča včasih tudi več premestitev vasi: Krajna - Selo - Krajna vas, Nadglivnik - Sleme - Slope (z dodatno povezavo Ajdovščina - Slope), Tabor - Merišče - Dolenja vas. Pri zadnjem je v kombinacijo vključeno tudi prazgodovinsko gradišče (Tabor, manjše gradišče na samem robu vasi), kar sicer ni pravilo. Na gradišča se češče veže mitološko ali fevdalno izročilo. Slednje, lokalno vezano, je lahko posebna in zanimiva podtema zgodovinske slike vaške skupnosti.

Poseben problem izročila so elementi učenih razlag, ki so največkrat rezultat delovanja župnikov (Sila, Kjuder) ali učiteljev. Keltski šotori, mostiščarji ipd. so jasni zgledi takega vpliva, lahko pa so tudi težje razpoznavni. Druga plast recentnih dodatkov je izročilo o skrivnostnih obiskih "ljudi iz Trsta", često "Judov", ki so iskali sledove "svojih prednikov" (včasih med njimi, zanimivo, prepoznamo tržaške arheologe, npr. Marchesettija). Pojavljajo se tudi skrivnostne bukve, zapisi in pisma z važnimi podatki, pa razglasi na trgu sv. Marka v Benetkah ipd., pogosto kot

pobuda za iskanje zakladov (Kazlje). Zanimivo je tudi, da nove arheološke najdbe lahko vodijo k spontani prilagoditvi zgodovinske slike: ideja o najstarejši vasi (Kazlje) pod gradiščem sv. Mihaela pri Jerišah pri enem od informatorjev je rezultat najdbe žarnega groba (?) ob udarniškem delu po vojni na tem mestu in ne kakega starejšega izročila. Končno - šolsko znanje, bralni repertoar in sredstva javnega obveščanja vplivajo na predstave o preteklosti in uvajajo pojme kot npr. ilirski.

Vse omenjene sestavine samo dopolnjujejo izročilo o začetkih vasi in ga predstavljajo kot živ mehanizem razlage in obvladovanja življenjskega prostora, kot zgodovinsko zavest. Izročilo o začetkih vasi seveda ni vse zgodovinsko izročilo. Izročilo tudi ni povsod in ne povsod enako ohranjeno. Deagrarizacija vodi zaradi manjše odvisnosti k manjši zainteresiranosti za okolje in za tradicionalne mehanizme njegovega obvladovanja. Kljub temu se zdi, da bi sistematično zbiranje in preučevanje izročila o nastanku in razvoju vasi lahko predstavljalo jedro preučevanja zgodovinske zavesti v okviru vaške skupnosti, obenem pa nudilo pomemben dodaten vir podatkov za kolonizacijsko zgodovino.

Tu ne bomo posebej govorili o znanih indikativnih izročilih (zlato tele, Atilov grob...). Motiv Šembilje, pomemben za stare cestne trase, smo obdelali v posebnem članku (Slapšak, Kojić 1976).

Navedli bi le dva specifična zgleda izročila:

(Šček, Paberki I, 54) Mati od Primoževega očeta, Menca, Marija Ukmar, r. Pegan, je pravila, da so tudi v Dragi bivali ljudje, velikani, junaki. Podzemeljski ljudje. So prišli v hišo, deli volno presti, za en hlebec kruha in so prinesli narejeno. Oče od moje matere (star 87 let) je videl: Ponoči so prišli ven, netili ogenj; prek Raši jih je bilo videti. Rekli so jim "maverce".

(Anketa 1975) Ajdje z Ajdovščine (Rodik) so bili majhni in čokati, prihajali so v dolino in so kradli na njivah Maganka in Čelevo.

Obe izročila sta zanimivi zato, ker ju ni mogoče razložiti z običajnimi mitološkimi klišeji. Obe jasno definirata antropološko in kulturno različnost, kulturno-geografsko mejo (Kras - Vipavska Brda, Kras - Brkini) in kulturni stik. Interpretacije se moramo že zaradi izoliranosti podatkov zaenkrat vzdržati.

Toponimi

V arheološki topografski praksi so toponimi obravnavani kot neposredni indikatorji potencialnih najdišč (Truhler 1979). V tem smislu lahko razločujemo naslednje skupine indikativnih toponimov:

1. Etnikoni, predvsem tisti, ki vsebujejo mitološke elemente: Ajd, ajdovski in druge izpeljanke; (V)lah, (v)laški in druge izpeljanke; Jud, judovski; rimski, turški. Ti toponimi torej niso etnično, temveč zgolj generično pojasnilni in se med seboj lahko zamenjujejo oz. mešajo. Za potrebe arheološke topografije so torej kot visoko indikativni za lokacije po pravilu pedslovanskih ostalin. Razlagajo v resnici vse z obstoječimi kulturnimi normami nekonformne pojave materialne kulture, med njimi tudi take, ki po kriterijih arheološke topografije Slovenije niso arheološki (npr. turški grob za vsak grob izven pokopališča, rimska cesta tudi za mlajše opuščene trase, turške podkve, rimski ali ajdovski kamni...), vendar so "prave" arheološke ostaline gotovo visoko zastopane. Na drugi strani toponimi z etnikoni, za katere je verjetno, da kažejo na mlajše etnične, kolonizacijske ali drugačne zgodovinske stike (nemški, ciganski, hrvaški, francoski), ostajajo izven zanimanja arheološke topografije.

2. Mitološki: škrat - in izpeljanke, vila - in izpeljanke, lintvern... Samo del čisto mitoloških toponimov se veže na arheološka najdišča v klasičnem smislu oz. je razumljen kot ljudska interpretacija arheoloških ostalin (npr. razlaga nastanka bronastodobnih gomil na Škratljevi in Rabotnici nad Lukovcem: škratje so se obmetavali). Večji del se nanaša na naravne pojave in lokuse brez razpoznavnih arheoloških ostalin. Tako je mitološka toponomastika (kot tudi tovrstno izročilo sploh) samo izjemoma in v najočitnejših primerih možne povezanosti z arheološkimi formacijami predmet arheologovega zanimanja. Zdi se, da bi podrobna mitološka topografija pomembno dopolnila naše razumevanje percepcije in funkcije prostora v preteklosti in nudila osnovo za oblikovanje hipotez in zasnovno iskalnih tehnik za razlago kontinuitete svetih mest oz. njihove prostorske vezanosti v posamičnih obdobjih.

3. Svetniška imena. Kot indikativne za starost poselitve oz. za arheološke ostaline so obravnavane cerkve in znamenja, posvečena "stari" svetnikom, pri čemer so kot stari

razumljeni svetniki, katerih češčenje pri nas domnevajo nepretrgano od pozne antike ali pa naj bi bilo značilno za obdobje pokristjanjevanja Alpskih Slovanov (sv. Jurij, sv. Marjeta, sv. Mohor, sv. Kancijan...). Problemi so naslednji: zgodovina svetniških kultov na Slovenskem ni dokončno pojasnjena in črpa podatke tudi iz arheološke topografije; patrociniji so se menjali in so v toponimu ohranjeni oz. današnji pri delujočih cerkvah ni nujno prvotni; za presojo arheološke zanimivosti je treba poznati tudi status cerkve v srednjem veku. Potrebna je torej predhodna obdelava zgodovinskih virov, predpriprava z vidika cerkvene zgodovine, zgodovine kulta oz. cerkvene topografije. Topografska identifikacija v virih sporočenih cerkva je še le trdno izhodišče za nadaljnje iskanje.

4. Osebna imena in funkcije. Kot indikativna so obravnavana imena zgodovinskih osebnosti, ki so prešla v mitološki repertoar (Atila), vendar redko nastopajo kot toponimi, češče pa v okviru izročila. Niso upoštevana imena mlajših zgodovinskih osebnosti (npr. Napoleonova cesta za sedaj opuščeno cesto, po kateri je prodirala Napoleonova vojska, Brje) in druga osebna imena (npr. Petrinovc za ostanke osamele arhitekture, ki je po izročilu pripadala prvemu ovčarju in začetniku vasi Ponikve). Za imena, ki so povezana s stanovskimi in poklicnimi funkcijami (cesar-, grof-, vitez-, škof-, župnik-, majer-, birič-, kovač-...), se predpostavlja, da se nanašajo na ostaline mlajših zgodovinskih obdobj, in so le izjemoma upoštevana, še posebej, ker se pojavljajo ne le kot oznaka arhitekturnih ostalin (majerji, birišče, župnišče...), ampak tudi arheološko težko preverljivih aktivnosti (grofovski stol) in pa posesti (graščina, vitešca, župenca...).

5. Imena pedslovanskega izvora. Če ne upoštevamo oronimov in hidronimov, ki so poseben onomastični problem, so krajevna in ledinska imena pedslovanskega izvora običajno upoštevana kot indikativna za staro poselitev. Problemi so naslednji: opredelitev imena po jezikovnih skupinah; semantična razlaga imena; razločevanje pedslovanskih in samo neslovanskih imen, ki so lahko indikativna za mlajše ali vzporedne kolonizacijske tokove ali so drugače zgodovinsko razložljiva; pedslovanska ali neslovanska imena, ki so prešla v lokalno terminologijo; pri krajevnih imenih posebej vprašanje možnih lokacijskih prenosov imena v preteklosti, nastanka toponima iz drugih vrst imen (hidronima, osebna imena...). Za zanesljivo črpanje te vrste toponimov kot indikacije za staro poselitev

je torej potrebna predhodna jezikoslovna obdelava in upoštevanje etničnih in historičnih tokov in funkcije prostora v mlajših obdobjih.

6. Oznaka starosti. Atribut star pri imenu se upošteva kot indikativen. V resnici opredeljuje "staro" samo relativno - v odnosu do "novega" in zato absolutno lahko pomeni vse od nekaj deset do nekaj tisoč let starosti. Označuje vse vrste formacij: s.grad, s.mesto, s. vas (s. Dane, s. Divača), s. groblja, s. kal, s. ogleнца, s.cesta, s. njiva... Pogojno med oznake starosti lahko štejemo tudi atributa bel in potopljen, ki vsebujeta elemente morfologije in mita o uničenju in sta zato indikativna za veliko starost.

7. Morfologija. Kot indikativni so upoštevani toponimi, ki na tak način označujejo izoblikovanost lokacije, da je verjetno ali možno, da se (v konkretnem okolju) nanašajo na arheološke ostaline: zid- in izpeljanke, mur- (mir-) in izpeljanke, groblje in izpeljanke, griža, predvsem z značilnimi atributi (debela...), gomile in variante, pogorevščina in variante, pa že omenjeni atributi bel, pogreznjen, potopljen; sem spadajo tudi toponimi, ki označujejo vegetacijo, ki jo najdemo na arheoloških ostalinah, npr. robidovje na ruševinah. Ti toponimi se seveda lahko nanašajo tudi na recentne ostaline (merišče, groblja, griža... so na Krasu žive besede) ali pa na naravne formacije (obzidje, griža, pogorišče, vegetacija).

8. Funkcija. Zadnja skupina so toponimi, ki označujejo funkcijo lokacije. V topografski praksi ob tistih z značilnimi etničnimi, mitološkimi, starostnimi itd. atributi kot indikativne upoštevamo razmeroma ozek izbor teh toponimov: predvsem za vse vrste utrd (grad-, kast-, tabor, o(b)zidje, šance, klavže...), cerkvenih objektov (cerkev, kloster, pil, britof...), naselij (vas, mesto, selo...) in za ceste, vse seveda če niso v funkciji. Običajno niso upoštevani toponimi, za katere se predvideva, da se nanašajo na recentne objekte: hiša, oštarija, kovačija, oglence, japlence, ciglence ali obstoječe, predvsem agrarne formacije: njiv(c)a, baredi, nogradi, staje, zgon, kal... Delitev je intuitivna in veljavna samo v grobem: mnogi toponimi iz prve skupine se nanašajo na ostaline mlajših obdobj, nekateri iz druge pa na starejše dobe. Primer Rodika kaže, da toponimi njivce, nogradi, morda tudi pungart, lahko označujejo tudi fosilne agrarne formacije, arheološko (časovno) zanimive tudi po kriterijih Arheološke topografije Slovenije. Indikacija v tem primeru izhaja iz

opažene razlike med s toponimom označeno in dejansko funkcijo (preverjeno za zadnjih 150 let). Tehnika, ki omogoča sistematično črpanje tovrstnih informacij, je funkcionalna analiza gospodarskega prostora današnjih naselij in primerjalna analiza na podlagi toponimov, izročila in franciscejskega katastra ter poznane arheološke slike. Toponimi po funkciji še posebej jasno kažejo na skrite informacije za staro poselitev in izrabo prostora, do katerih lahko pridemo s celostno obravnavo in upoštevanjem recentne situacije in celotnega zgodovinskega toka pri (arheološki) topografiji.

Osnovna značilnost arheološke izrabe toponimov pri topografskem delu je torej naslanjanje na izkustveno ugotovljene povezave in povsem uporabnost pristop (to se kaže tudi v poskusih, da bi dobro dokumentiranim in semantično utemeljenim povezavam - grad-, ajd-..., kot značilne priključili še druge, ki so v več primerih zabeleženi v arheološki literaturi, pa čeprav niso prepričljivo vzročno utemeljeni: Lanišče...). To je realistična in uspešna usmeritev - toponimi ostajajo pri osnovni topografiji eden od ključnih indikatorjev. Ni pa s tem izčrpana vsa informacija, ki jo toponim vsebuje za staro poselitev in izrabo (gl. navedeni primer Rodika). Problem je dvojen: 1. informacija je vsebovana v strukturi, ki se nanaša na recentno rabo, in 2. recentna (oz. mlajša, "nearheološka") raba je razločljiva v okviru celostne slike - z upoštevanjem drugih virov (pisani viri za zgodovinsko topografijo, za cerkveno topografijo in zgodovino c. kulta...) ob polnem upoštevanju lingvističnega, zraven pa vsaj še zgodovinskega, geografskega in etnološkega védenja. Sistematično preučevanje toponimov v resnici bistveno presega kompetence arheologa, mora pa arheolog pri njem imeti zagotovljeno mesto, še posebej, ker je tudi mnoge zgodovinske, etnološke in druge razlage mogoče samo arheološko potrditi (rekognosciranje, sondiranje).

Napovedni modeli poselitve

Vsako rekognosciranje (tu ne mislimo na preverjanje sporočenih podatkov, temveč na iskanje) vodijo določene predpostavke o možnih lokacijah najdišč; to velja še posebej za ekstenzivno rekognosciranje. Najočitnejši primer v naši topografski praksi so že omenjeni grebenski obhodi in pregledi vrhov, seveda pa se nobeno iskanje ne omejuje le na to. Pri izkušenih topografih je stopnja zavestne utemeljenosti

iskalnih odločitev s poselitvenimi predpostavkami različna, neredko pa odkritja spremlja tisto, kar občudujemo kot "občutek", "nos" za najdbe ("ve, kje je treba iskati"). Mlajši izkušnje starejših običajno prevzemajo kot "pravila" terenskega dela in jih neredko tudi v drugih regijah uporabljajo mehansko, brez zadostne presoje posebnosti pokrajine. Topografskemu delu bi vsekakor koristila čimmanjša odvisnost od mistificirane intuitivnosti iskalnega procesa. Zavedati se moramo tudi, da univerzalnih pravil za ekstenzivno rekognosciranje ni, da je jedro vsakega iskalnega pravila poselitvena predpostavka in da bomo najboljše razvijali in najlažje izbirali iskalna pravila in taktiko, če bomo pojasnili poselitvene predpostavke, če bomo torej iskali na podlagi hipotetičnega (delovnega) modela poselitve in rabe prostora. Ekstenzivno rekognosciranje z ekspliciranimi iskalnimi poselitvenimi predpostavkami (iskalna strategija izhaja iz hipotetičnega poselitvenega modela kot napovednega modela) bomo imenovali tematsko rekognosciranje.

Model poselitve (pojem model uporabljamo v smislu širšega koncepta - Clarke 1972b; prim. Klejn 1973, 705ss; 1977; 1981, 10s) je mentalni konstrukt, ki razlaga celoto ali del odnosov v poselitvenem sistemu, tako da poselitvene elemente oz. (preostalo) poselitveno mrežo povezuje z ekološkimi in družbenimi (gospodarskimi, organizacijskimi, tudi psihološkimi) determinantami poselitve. Če izhaja iz delne slike in ponuja lokacijsko razlago za celoto poselitvenega sistema ali za njegov zaključen del, lahko kot napovedni model služi kot izhodišče za iskanje. Model lahko tako temelji na preprosti generalizaciji opazanj in induktivni razlagi: opazanje o razporejenosti naselij v pravilnih razmikih na delu rečne terase je lahko izhodišče za generalizacijo, ki je lahko napovedni model za nadaljnje iskanje (na celotni terasi). Strinjali se bomo, da takšne modele večkrat uporabljamo. Kompleksnost ekoloških in družbenih determinant poselitve (Trigger 1968) pa običajno zahteva modele z višjo stopno razlage medsebojnih razmerij in zato naslonitev na teoretske koncepte tako družbenih, kot ekoloških in prostorskih razmerij. Deduktivni modeli (npr. na podlagi teorije središčnih naselij) služijo ne le kot razlagalni, temveč ob ugotovljenem delnem skladanju z arheološko situacijo tudi kot napovedni modeli (prim. Hodder 1972). V vseh teh primerih so modeli konkretizacija teoretskih konceptov v obliki, ki je primerljiva (analogna) z opazovanim materialom (arheološkimi ostalinami, najdišči).

Najpogosteje uporabljajo kulturno-ekološke modele, ki temeljijo na vlogi ekoloških determinat pri lokaciji naselij. Osnovna predpostavka je, da v primerih, ko so ostali faktorji isti, naravno okolje odločilno vpliva na izbor lokacije. To se je pokazalo kot uspešna predpostavka predvsem pri zgodnjih poljedelskih in nabiralniških skupnostih (prim. Thomas 1979, 300ss).

Ne glede na stopnjo določenosti enega ali drugega poselitvenega sistema so seveda ekološki dejavniki pomemben element, ki ga mora upoštevati vsaka (tudi arheološka) obravnava poselitve. Zbiranje ekofaktov je standardna sestavina sodobnih terenskih metod, vključno z rekognosciranjem, naravoslovci so vpeljani člani arheoloških ekip (in institucij; Jankuhn 1977; Higgs 1975a) in priročne metode določanja prsti ipd. so del učnega programa mnogih arheoloških seminarjev. V naši topografski praksi (ATS) ti elementi niso sistematsko vključeni (za celotno področje Slovenije tudi ni vseh osnovnih preddel - geološke, pedološke in vegetacijske karte). Pri tematskem rekognosciranju mora biti obravnava ekoloških razmer poselitve eno od izhodišč iskanja.

Mikrolokacijska analiza

Mikrolokacija poselitvenih elementov

Izhodiščna predpostavka pri ukvarjanju z mikrolokacijsko analizo v arheologiji je, da je položaj najdišča (poselitvenega elementa) v neposrednem okolju pomemben, včasih ključen podatek za sklepanje o funkciji najdišča in o načinu življenja.

Ta ne posebno nova, empirično dobro podprta in na ravni zdravega razuma nenehno navzoča predpostavka ima ob dosledni izpeljavi daljnosežne posledice za usmeritev in organizacijo arheološkega dela. Izhaja iz koncepta, po katerem arheološko najdišče ni zgolj lokus značilnega kulturnega materiala, tudi ne le morfološko opredeljen tip in tudi ne funkcionalno opredeljen zaprt sistem, temveč sestavina širšega sistema, v katerem delujejo tako kulturni kot naravni dejavniki. Takšen koncept nujno vodi do tega, da se predmet arheološkega opazovanja razširi z zgolj kulturnih pojavov (artefaktov) na naravne (ekofakte) in z najdišč na prostor med najdišči in na prostorska razmerja. Tak razvoj je močno spodbudil geografski oz. environmentalni determinizem v času med obema vojnama. Takrat so se naravoslovne vede močneje usmerile k študiju stanj in procesov v mlajšem antropozoiku. Vendar si bomo dovolili trditi, da enosmerni deterministični koncept spodbuja izolirano naravoslovno proučevanje in aplikacijo gotovih rezultatov na arheologijo. Do večje integracije je lahko prišlo z uveljavljanjem zavesti o medsebojni odvisnosti naravnih in kulturnih faktorjev, predvsem s prodorom ekoloških konceptov v arheologijo. Bistven kvalitativni premik pomeni oblikovanje naravoslovnih vej v okviru arheologije in njihovo ustoličenje v okviru arheoloških ustanov. Nastop geoarheologije in bioarheologije (prim. tudi opredelitev arheologije okolja in ekoarheologije, v določenem smislu tudi arheometrije) povzema ta razvoj. Čeprav je to v nasprotju z ustaljeno sistematiko znanosti, se zdi uvrstitev specializiranih vej naravoslovnih ved v arheologijo logična in smotrna. Predmet njihovega študija je **arheološki material** in sicer njegov neartefaktni del (ekofakti). Ekofakti so sestavina slehernega arheološkega zapisa in vsebujejo informacije o človekovem učinkovanju na okolje - o kulturni krajini, domestikaciji, prehrani, to se pravi, o **kulturnih dejstvih** (zaradi česar se pojem arheološkega najdišča močno razširi - tudi na najdišča zgolj ekoloških ostalin, t.i. neartefaktna najdišča), ali pa o procesih

nastajanja arheološkega zapisa - sedimentaciji, stratigrafiji, distribucijah, redepoziciji, ki so ob paleolitskih raziskavah že kmalu zahtevale integrirano arheološko-geološko znanje (to sodelovanje navsezadnje označuje samo rojstvo moderne arheologije) in ki ob povečani samokritičnosti arheologov pri interpretaciji ostalin postajajo ključno vprašanje tudi za zapise iz mlajših obdobj. Tako so problemi, ki jih razrešujejo specializirane naravoslovne veje, **arheološki problemi**, presegajo pa tako kompetence družboslovno izobraženega arheologa kakor naravoslovca, ki ni posebej usmerjen v družboslovne probleme. S tem premikom je potemtakem dokončno propadla predstava o naravoslovju kot o pomožni oz. servisni dejavnosti za arheologijo in hkrati predstava, da je arheolog zmožen sam razlagati "čista" naravoslovna dejstva.

Arheološki ekofakti informirajo o elementih neke pretekle poselitve in o "naravnem" okolju, ki je tej poselitvi sočasno. Rekonstruirano sočasno okolje je edino povsem zanesljivo izhodišče za mikrolokacijsko analizo, očitno pa je, da je do celovite rekonstrukcije mogoče priti le z dolgotrajnim sistematičnim delom, ki ga spremljajo arheološka rekognosciranja in izkopavanja. S področja, od koder jemljemo zglede, poznamo le osamljene podatke, ki dopuščajo omejene posplošitve (gl. za kaštelirsko dobo Rinaldi 1963-64, 8ss; Riedel 1968 in drugi njegovi članki; za rimsko poselitev prve analize iz Koprive in Rodika). Zanimalo nas bo torej, koliko so elementi današnjega okolja lahko relevantni za sklepanje o lokacijski logiki posameznih arheoloških najdišč.

Obrazec

Pri sistematizaciji zbiranja podatkov za mikrolokacijsko analizo je doslej najdlje segla akcija za izris prazgodovinskih gradišč, ki jo vodi IA SAZU. V sodelovanju z OA FF so izdelali shemo, ki zajema podatke o geomorfologiji (lokacija) skupaj z obsegom vizualno obvladovanega prostora, o geološki zgradbi tal, vegetaciji, virih vode in komunikacijah. Naš cilj je povečati število razločevalnih prvin za poselitvene elemente, tako da bi jih določili na podlagi kar največjega števila relevantnih spremenljivk. Te morajo biti predstavljuje grafično in količinsko v obrazcu, ki omogoča statistično obdelavo.

Geomorfologija

Je med stabilnejšimi elementi okolja in jo pri opisih arheoloških najdišč praviloma navajamo z označbo "lega". Recentnih geoloških preoblikovalnih procesov ne smemo podcenjevati in številne novejšje študije se ukvarjajo z ugotavljanjem njihovega vpliva na tvorjenje arheoloških plasti, na ohranjenost in površinsko razpoznavnost arheoloških zapisov pa na spremembe poselitvenih vzorcev, kar nas tu najbolj zanima (Delano Smith 1979; Delano Smith v Davidson, Shackley 1976). Najizrazitejše spremembe so tam, kjer učinkuje voda, ki je najagilnejša preoblikovalna prвина (zamočvirjenje, poplave, erozija, aluviji), pa seveda tam, kjer je prišlo do katastrofalnih tektonskih premikov in vulkanskih izbruhov, medtem ko lahko počasni tektonski premiki bistveno vplivajo zlasti na poselitev v obalnem pasu (morska transgresija), posredno pa preko sprememb v hidrografskem režimu (prim. Vita-Finzi 1969; 1978). V prostoru, od koder jemljemo zglede, sta najpomembnejša preoblikovalna procesa zakrasevanje na apnenčastem kraškem svetu in mehanska erozija v flišnem brkinskem svetu. A četudi ti procesi bistveno vplivajo na nastajanje in ohranjenost arheoloških zapisov, pa nimamo indikacij, da so vplivali na spremembe lokacijske logike poselitvenih elementov (razen v posameznih primerih, ki pa imajo povsem izoliran lokalni pomen, npr. vrtača, ki prekine cesto; o "jezerih" gl. spodaj). Tako bomo pri mikrolokacijski analizi menili, da današnja oblikovanost zemljišča ustreza oblikovanosti, ki je določala lokacijo poselitvenih elementov v času, za katerega navajamo zglede (od bronaste dobe naprej).

Primer - lokacije kaštelirjev. Kraški kaštelir je opredeljen kot višinsko urejeno naselje (z dodatnimi morfološki in kulturnozgodovinskimi opredelitvami; Marchesetti 1903, 115ss; Gnirs 1925, 134ss; Rinaldi 1963-64, 10s; Lonza 1977, 21s; Suić 1976, 63ss). Bežen pregled pokaže, da sleherni izmed treh atributov sicer zadeva pretežno večino, ne pa vsega upoštevanega gradiva (vprašanje funkcionalne opredelitve posameznih kategorij kaštelirjev - naselja, zbegi, staje, pa vprašanje odprtih in nižinskih kaštelirjev). Zanima nas atribut, ki zadeva izrabo geomorfološke situacije. Ob zgledu "nižinskih" kaštelirjev bomo pokazali, da obstajata vsaj dva parametra, ki ju je glede izrabe geomorfološke situacije treba upoštevati in ki šele v kombinaciji pomenita kategorijo, relevantno za presojo lokacijske logike in mesta

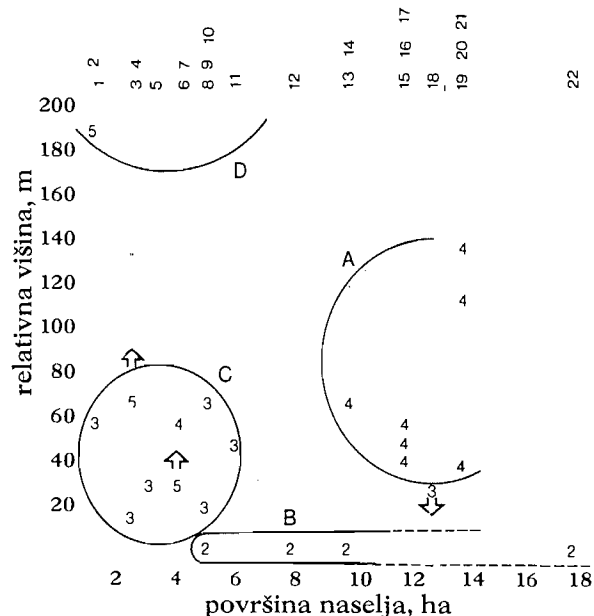
naselja v strukturi poselitve. Kategorija nižinskih kaštelirjev (tip gradišč v ravnini, Guštin 1978, 102, s primeri Volčji grad in Sveto) je opredeljena na podlagi relativne višine (npr. Suić 1976, 66).

Ravniki, glede na katerega računamo relativno višino, bomo imenovali prevladujoči ravniki. Pri kaštelirjih gre največkrat za ravnino ob vznožju hriba, na splošno pa je prevladujoči ravniki višinske konstante v neposredni okolici naselja (1 oz. 2 km, gl. pogl. 4), na kateri so verjetno skoncentrirane ključne zunanje funkcije naselja - predvsem gospodarske (najugodnejše poljedelske in pašniške površine), komunikacijske in druge. Velikokrat ne gre za pravo ravnino. V Tomaju, denimo, gre za valovit kraški svet, ki pa vendarle vzpostavlja izrazit ravniki med 300-320 m, tako da je relativno višino kaštelirja mogoče zlahka določiti: 60 m (sl. 2). V Svetem zemljišče pada, tako da utrdba na S leži 10 m, na V, Z in J pa 25 m nad okoliškim terenom; 1 km proti J je razlika že 50 m, proti S pa se teren dvigne nad višino kaštelirja; za nas bo relevantna tista relativna višina, ki prevladuje v neposredni okolici - 25 m (sl. 3). Posebno zanimive so interpretacijske implikacije, kadar imamo več ravnikov, pri čemer so posamezni obvladovani ravniki lahko nosilci različnih funkcij naselja (različnih gospodarskih funkcij, gospodarske in kontrolne funkcije...). V Vojšćici je relativna višina do ravnika Kostanjeviškega krasa 25 m, do ravnika Dola pa 200 m. Pri rodiški Ajdovščini sklepamo (pri tem seveda upoštevamo še druge faktorje) po položaju obeh ravnikov - brkinskega grebenskega (r.v. 60 m) in kraškega dolinskega (r.v. 250 m) - na mesto naselja v strukturi poselitve v posameznih obdobjih (gl. pogl. 4).

Če se zdaj vrnemo k nižinskim kaštelirjem, moramo ugotoviti, da njihova "nižinskost" oz. dejstvo, da so "v ravnini", ne pomeni odločilne razločujoče značilnosti. Relativne višine kaštelirjev na kraškem platoju med obema robnima grebenoma segajo v nepretrganem nizu od vrednosti 0 (npr. Volčji grad, sl. 4, ki izstopa samo lokalno zaradi oblikovanosti mikroreliefa - položaj med vrtačami) pa do vrednosti 60 (Tomaj), kriterij za to, kateri so "na hribu" in kateri "v ravnini", pa bo nujno povsem subjektiven. Ugotavljamo pa, da je velikost vizualno obvladovanega prostora med kaštelirji z majhno relativno višino, različna.

Preglednost lokacije je mogoče pokazati z vizualno obvladovano površino ($v \text{ km}^2$) ali z odstotkom obvladovanega

prostora v omejenem radiju (npr. 10 km), vendar je primerljivost dobljenih vrednosti zaradi zamudnih izračunov in različnih problemov pri vrednotenju (različna pomembnost prostora v radiju, vidno polje pobočnih lokacij) manjša. Uporabna se zdi enostavna klasifikacija, ki ocenjuje vlogo preglednosti pri izbiri lokacije: 1. brez preglednosti (preglednost nerelevantna ali nezaželjena); 2. pregled nad delom gospodarskega prostora (preglednost nerelevantna); 3. pregled nad gospodarskim prostorom in deloma nad sosednjimi naselji (preglednost relevantna); 4. pregled nad gospodarskim prostorom, sosednjimi naselji in komunikacijami (preglednost odločilna); 5. preglednost nad obsežnimi območji in ključnimi komunikacijami (preglednost odločilna ali dominantna).

- 1 Laže-Kožlek 5428 25 - 5065 60; topografija 1978, neobj.
- 2 Škrbina-Mihali 5402 30 - 5079 90; Marchesetti 1903, 51; ANSI, 137.
- 3 Sela na Krasu-Grac 5393 65 - 5076 90; Slapšak 1974b, 243.
- 4 Dane-Volarije 5422 80 - 5056 95; Marchesetti 1903, 85; ANSI, 130.
- 5 Slope-Sv. Križ 5421 60 - 5052 40; Marchesetti 1903, 80; ANSI, 139.

Sl.1

Mali kaštelirji, opredelitev tipov po mikrolokacijskih lastnostih (relativni višini, preglednosti in velikosti).

Paradokсно se zdi, da obe "gradišči v ravnini" (Volčji grad in Sveto) sodita po naši kvalifikaciji v kategorijo, v kateri je preglednost odločilna za lokacijo (4). Ker tudi po morfologiji ustrežata siceršnjim kaštelirskim tipom in ker v ugotovljenem sistemu poselitve zasedajo analogno mesto tudi kaštelirji "na hribu", moramo potemtakem njuno "nižinskost" dokončno označiti za nerelevanten atribut.

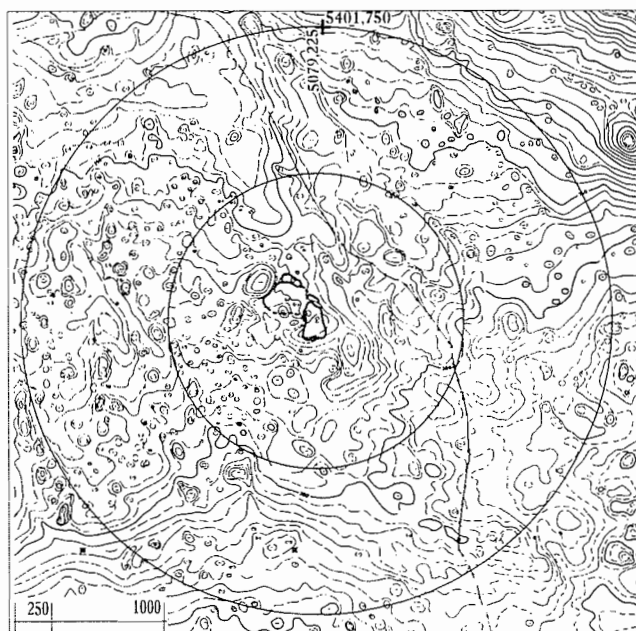
Zdi se pa, da je med majhnimi kaštelirji (površina manj kakor 2 ha) mogoče izločiti pomenljive skupine z razlikovanjem relativnih višin in preglednosti. Grafično smo to prikazali na diagramu sl. 1.

Velikost kaštelirjev je določena na podlagi avionskih posnetkov z vrisavo na ODK 1:5000 s pomočjo zoom-

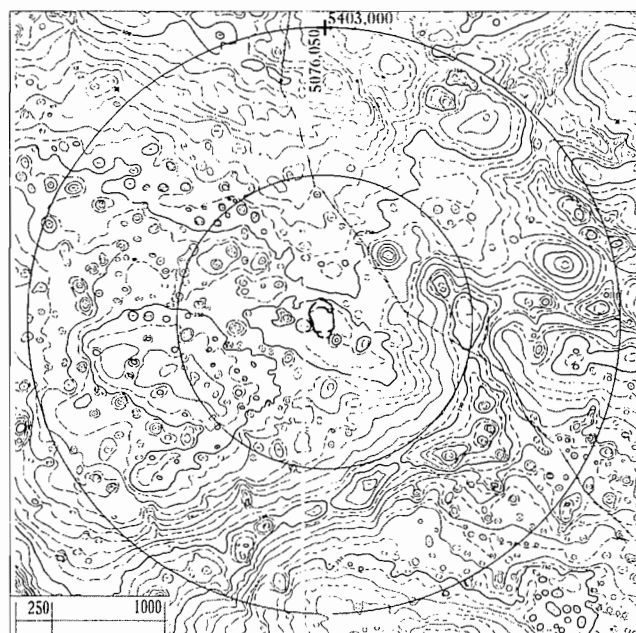
- 6 Nasirec - Gradec 5415 85 - 5052 40; Marchesetti 1903, 31; ANSI, 136.
- 7 Famlje - Graček 5423 85 - 5058 20; Marchesetti 1903, 86; ANSI, 141.
- 8 Kosovelje - Gradina 5406 20 - 5072 50; Slapšak 1974b, 236.
- 9 Dolenja vas - Tabor 5423 20 - 5066 00; Puschi 1902, 146; Pečnik 1904, 187; ANSI, 139.
- 10 Senožeče - Ajdovec 5427 05 - 5064 95; topografija 1979, neobj.
- 11 Brezovica - Bilenvrh 5421 85 - 5051 75; Marchesetti 1903, 80; ANSI, 138.
- 12 Dolenja vas - Griško polje 5422 15 - 5067 30; topografija 1979, neobj.
- 13 Kobjeglava - Jelenca 5408 10 - 5073 25; Marchesetti 1903, 46; ANSI, 141; Slapšak 1974b, 187.
- 14 Štorje - Sv. Mihael 5417 35 - 5068 45; Marchesetti 1903, 48; Pečnik 1904, 187; ANSI, 140; Slapšak 1974b, 192.
- 15 Kostanjevica - Grmača 5395 90 - 5079 35; Marchesetti 1903, 53; ANSI, 125; Slapšak 1974b, 188.
- 16 Zagrajc - Gradišče 5399 35 - 5075 65; Marchesetti 1903, 46s; ANSI, 138; Slapšak 1974b, 195.
- 17 Avber - Gradišče 5412 85 - 5071 30; Marchesetti 1903, 34; ANSI, 134; Slapšak 1974b, 186.
- 18 Potoče - Sv. Jurij 5424 60 - 5065 35; Marchesetti 1903, 55; ANSI, 139.
- 19 Dolenja vas - Šmarnik 5422 70 - 5076 40; topografija 1978, neobj.
- 20 Lokev - Klemenka 5417 40 - 5058 90; Marchesetti 1903, 32; ANSI, 131.
- 21 Škrbina - Sv. Martin 5403 85 - 5078 45; Marchesetti 1903, 50s; ANSI, 137; Slapšak 1974b, 192.
- 22 Hrpelje - Debela griža 5419 00 - 5052 25; Marchesetti 1903, 80; ANSI, 136.

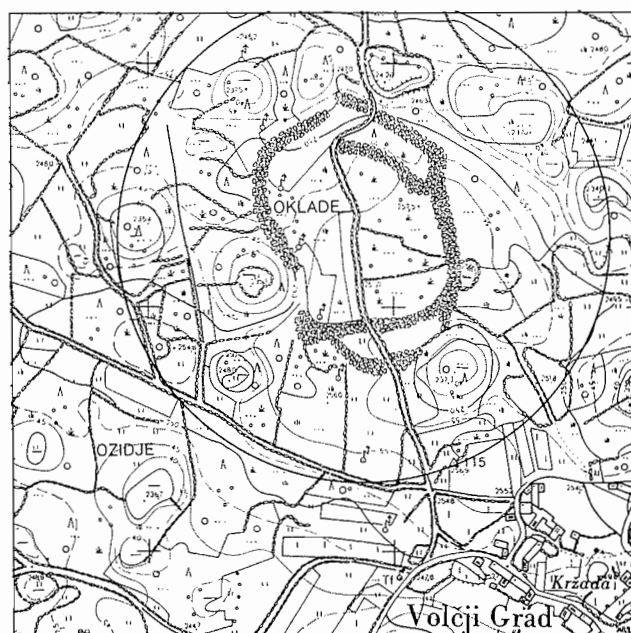
Sl. 2
Tomaj - Gradišče.

Sl. 3
Sveto - Sv. Miklavž.

Sl. 4a
Volčji grad - Debela griža.

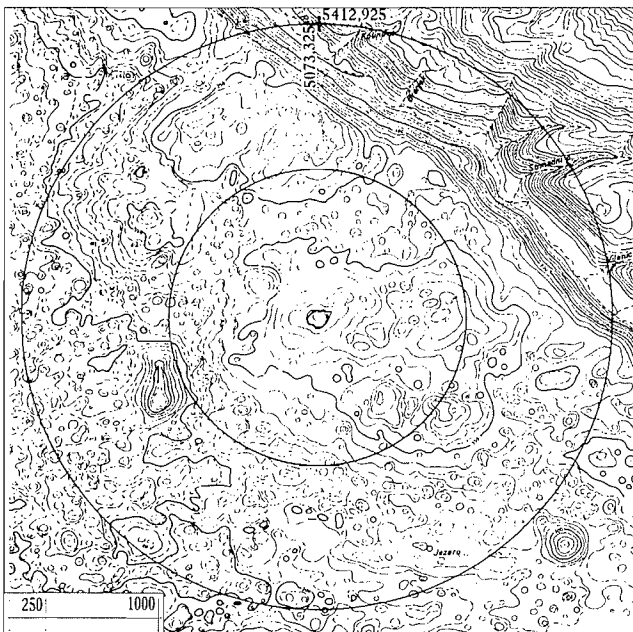

Sl. 4b
Volčji grad - Debela griža.

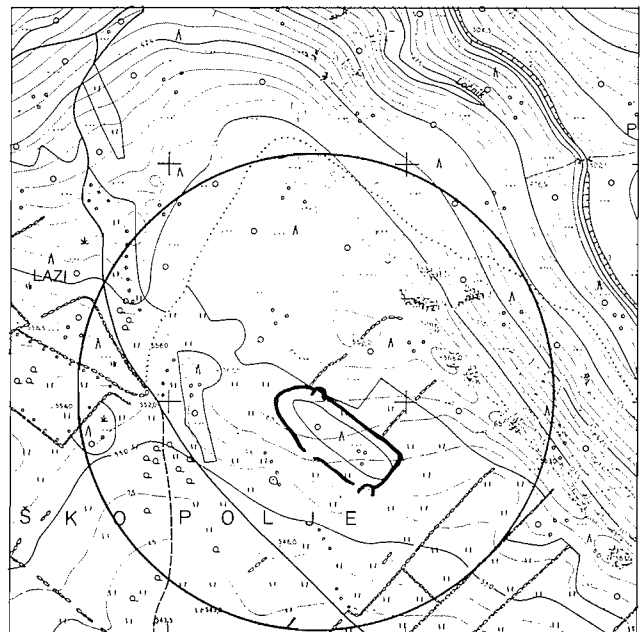
transferoskopa (Bausch-Lomb, GZ Ljubljana), površina pa je izmerjena s planimetrom. Ker smo morali zaradi intenzivnega pogozdovanja in zaraščanja na Krasu večinoma uporabljati najstarejše posnetke (18/1957), posnete v merilu 1:27000, ki ga na stereotransferoskopu ni mogoče neposredno prenesti v merilo 1:5000, smo delali na monoaparaturi z dodatnim stereo opazovanjem. Velikost napake tudi v najneugodnejših okoliščinah (znatna višinska razlika med površino, na katero posnetek vklapljamo, in izrisovano površino) ob primernih korekturah ne bi smela presežati 5%, precej večja pa je lahko zaradi napak pri fotointerpretaciji. Za zanesljivejšo analizo bi morali posnetke interpretirati na terenu in delati izris s pomočjo povečav na stereotransferoskopu ali pa imeti podatke, dobljene s klasičnimi meritvami. Interpretacija na terenu je marsikje nujna tudi zato, ker so dosednji opisi, z našimi topografskimi opisi vred, problematični (Kastelic, Slapšak 1971; Slapšak 1974a; npr. Vojščica - Tabor, Škrbina - Lipovnik, in še posebej najmanjši kaštelirji). Na diagramu tudi ni zadovoljivo rešeno vprašanje dvojnih ravnikov pri relativni višini (upoštevano le za kategorijo 5). Problem je tudi nepopolen vzorec. Obdelati bi bilo treba ves prostor kaštelirske kulture, to pa močno presega

ambicije tega teksta. Tu nas zanima predvsem metodologija za določitev relevantnih najdiščnih kategorij.

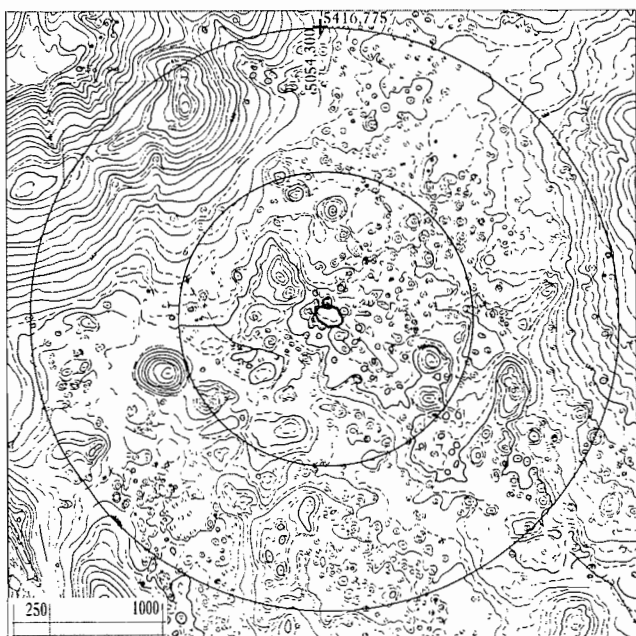
Čeprav je na diagramu dobljena slika provizorična, se zdi dovolj indikativna. Skupina A: značilen predstavnik ima 1,2 ha površine in se dviguje 50 m nad ravnino, ima dober pregled nad gospodarskim prostorom (ki obsega tudi kvalitetno zemljo, primerno za njivske površine) in nad sosednjimi naselji, je utrjen z enojnim obzidjem, ima značilne naselbinske najdbe, njegov teritorij pa je podedovala obstoječa vas (Avber - Grad, sl. 5, Novelo - Grmača, Štorje - Sv. Mihael). Skupina B: značilen predstavnik ima 0,8 ha površine, leži pa na ravni okoliškega zemljišča - na rahlo padajočem bregu (Kosovlje - Gradina) ali pa v ravnini, lahko med vrtačami (Hrpelje - Debela griža, sl. 6); preglednost je prej naključna kakor pa hotena, v neposredni okolici so lahko precej bolj pregledne lokacije; obdaja ga zemljišča, ki je primerno predvsem ali zgolj za pašnike, zato je lociran na obrobje gospodarskih prostorov današnjih vasi; obzidje je šibko, najdbe redke; po tlorisni zasnovi je zanimiv primer Dolenja vas - Griško polje, s krožno omejenimi prostori, vključenimi v obzidje (sl. 7; 8). Skupina C: utrjeni vrhovi in vzpetine,

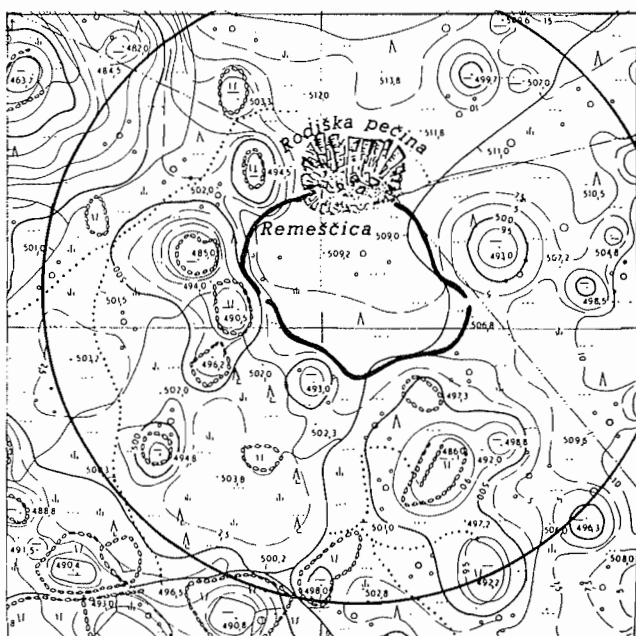
Sl. 5
Avber - Gradišče.

Sl. 7
Dolenja vas - Griško polje.

Sl. 6a
Hrpelje - Debela griža.

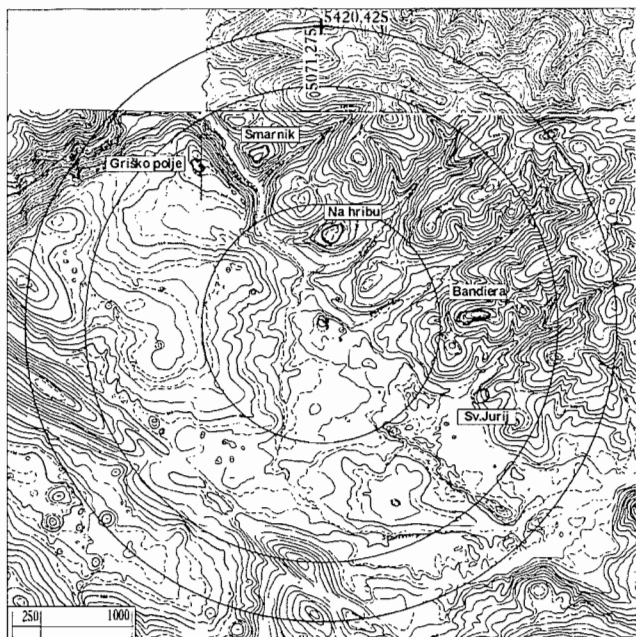
Sl. 6b
Hrpelje - Debela griža.

značilen predstavnik ima 0,4 ha površine, relativno višino 40 m in kategorijo preglednosti 3; v resnici so lokacije kljub precejšnji relativni višini ponavadi slabo ali omejeno pregledne, velikokrat so zaprte med večje grebene ali pa so pregledne samo v eni smeri; obzidje je enojno, naselbinske ostaline v notranjosti so skromne, zemljišče v okolici je lahko kakršnekoli kategorije, in tako tudi ni enotnega odnosa do današnjih naselij (Dolenja vas - Tabor, sl. 8, Senožče - Ajdovec, Laže - Kožlek, sl. 9, Sela - Grac). Skupina D: med majhnimi gradišči je izrazita skupina, pri kateri zaradi velike relativne višine in izjemne preglednosti sklepamo, da je preglednost dominanten element lokacije (Škrbina - Mihali); nekatera obvladujejo več ravnin in imajo v odnosu do ravnika, ki jim je po relativni višini najbližji, vse značilnosti skupine C (Nasirc - Gradec).

Pri popolnejšem vzorcu in natančnejših meritvah se bodo nemara pokazala odstopanja, ki bodo zabrisala meje med skupinami, ki so na našem diagramu jasno opredeljene. Zaenkrat je mogoče odstopanja individualno razložiti (B: velikost 1,8 ha, Hrpelje - Debela griža - ugodna lokacija med vrtačami in potrebe gospodarskega prostora, gl. pogl. 4; C: preglednost 4 in 5 - izraba razpoložljivih leg z boljšo preglednostjo ni v nasprotju z opisanim konceptom skupine).

Tako lahko v obliki domneve navedemo tudi funkcionalne definicije teh skupin: A - temeljna skupina matičnih naselbinskih kaštelirjev; B - C - individualne ali specializirane gospodarske enote, B - večinoma ograde oz. staje, v ravnini, C - mešano, zlahka branljivo; D - signalne pregledne točke.

V zvezi z geomorfološkimi determinantami lokacije se moramo vsaj bežno dotakniti tudi njihovega vpliva na morfologijo naselij. Čeprav obdelovalci načelno priznavajo, da je vpliv geomorfologije na obliko prazgodovinskih utrdb ključnega pomena (npr. Suić 1976, 63), pa zmeraj znova podlegajo tipološki strasti, ki jo zbuja tlorisna variabilnost kaštelirjev. Tako Suić (1976, 66) razlikuje krožne (med njimi prave krožne, ovalne, elipsoidne, polkrožne in polmesečaste) in poligonalne tlorise (trikotne, kvadratne, pravokotne, romboidne, mnogokotne, nepravilne...), in to so temeljni elementi njegove tipološke razdelitve (izbor tipov, Suić 1976, sl. 8; 9). Takšno tipološko opredeljevanje je povsem nerelevantno. Pri Suiću je resda tip samo ena izmed razlikovalnih prvin, vendar gre za to, da tipe opredelimo na podlagi pomenljivih kategorij. Če ločimo Tomaj -

Sl. 8
Dolenja vas - Tabor.

Gradišče, Avber - Grad in Dolenjo vas - Šmarnik po tem, da je pri prvem plato, na katerem leži kaštelir, ovaloiden, pri drugem okrogel, pri zadnjem pa trapezoiden, nam to ne prinese nobenega bistvenega spoznanja o teh naseljih. Seveda pa so glavni problem kaštelirske tipologije še naprej kompleksna naselja, vprašanje sinhronosti sestavin in možnih demografskih (dodatki), funkcionalnih (različna namembnost sestavin) ali družbeno organizacijskih (sinoikizem, akropola) razlag. Ta vprašanja je doslej najboljše nakazala Rinaldijeva (1963, 12ss), še zdaleč pa niso rešena (niso mi bili dostopni rezultati, do katerih je prišla V. Karouškova v disertaciji o istrskih kaštelirjih, Cambridge 1981).

Klimatske razmere

Oscilacije v klimi so bile v obdobju, ki nas tu zanima, minimalne in domnevamo, da niso bistveno vplivale na poselitev (Rinaldi 1963-64, 8). Vendar pa so v klimatskem pasu nemara bile določene spremembe. Občutljiva klimatska meja teče na nadmorski višini približno 550 m

Sl. 9
Laže - Kožlek.

in loči Senožeško podolje od Krasa po številu zasneženih dni v letu. Že manjše klimatske spremembe, ko bi se poprečne letne temperature zvišale, bi lahko vplivale na dostopnost zimske paše in s tem spremenile temeljni predpogoj domnevnega dominantnega gospodarskega načina, s tem pa bi utegnile posredno vplivati tudi na poselitveni sistem. Za takšne spremembe nimamo nikakršnih konkretnih indikacij, navajamo jih le kot možnost, da so klimatske oscilacije vplivale v tem prostoru. Danes ta klimatska meja ločuje Senožeško podolje od področja kraške poselitve z načinom gospodarjenja, ki tam prevladuje, in ga povezuje s postojnsko-pivškim. Na podoben način so klimatske oscilacije lahko vplivale tudi na poselitev glavnega grebena Brkinov.

Mikroklimatske razmere lahko lokalno odločilno vplivajo na gostoto poselitve in na poselitvene preference. Zgled za klimatsko posebno ugoden žep je Vremska dolina, ki je

največja rodovitna slepa dolina na kraško-flišni meji. Zaradi teh izjemnih okoliščin bomo antični stavbni kompleks pri Sv. Juriju (s katerim je povezan - indikativno! - nagrobnik P. Plinija Faustina) obravnavali ločeno od kompleksov, ki so najdeni na Gorenjem Krasu. Pri mikrolokacijski analizi tudi opazujemo, kako izbira lokacije in postavitev poselitvenega elementa upoštevat lokalne klimatske razmere. Na področju, ki ga obravnavamo, je eden izmed dominantnih elementov, ki določajo lokacijo, burja. Pri kaštelirskih naseljih se to, denimo, kaže tako, da so izbrani tisti geomorfološki tipi, ki dajejo naravno zavetje pred S oz. SV vetrom (platoji, ki so nagnjeni stran od burje - Gradišče pri Škocjanu; vrhovi z ugodnimi J in JZ pobočji - Kazlje - Vahta; naselja za robom - Dolenja vas - Griško polje). Tam, kjer sama lega ne daje dovolj zavetja, je lahko vpliv tega faktorja dodatno omejen s posebnimi konstrukcijami ali s posebno notranjo organizacijo naselja (Dolenja vas - Bandera - obzidje je na SZ nesorazmerno masivno in visoko glede na ostali del utrdbe in glede na obrambne potrebe; to bi nemara lahko razložili tako, da je imelo še funkcijo vetrobrana; Rodik - Ajdovščina - izpostavljeni del naselja na SV je (vsaj) v zadnji fazi neposeljen in ločen od poseljenega dela z dodatnim notranjim zidcem (gl. sl. 63).

Zgled Laže - Kožlek (sl. 9) dobro ilustrira možne implikacije upoštevanja mikroklimatskih faktorjev za funkcionalno razlago in za razumevanje mesta elementa v poselitvenem sistemu. Ker je ta miniatura utrdba povsem izpostavljena burji, se moramo vprašati, ali so jo sploh lahko uporabljali v zimskem času; mogoče je, da so jo uporabljali zgolj sezonsko.

Mikroklimatske razmere so najpomembnejše, ko presojamo, ali so bile kraške jame uporabne za bivališča, in pri študiju nekaterih vrst specializiranih industrijskih obratov (opekarn, apnenic, oglarskih revirjev...). Tako kot pri naseljih pa so lahko odločilne tudi pri lokaciji komunikacij. Prvotna ("rimska") cesta na rodiško Ajdovščino, denimo, kar najbolje izrablja J in Z pobočje Vlaka in Čuka ter se tako izogne burji in zametom, ki za precejšen del zime blokirajo vse današnje poti na Ajdovščino. Tudi "rimska" cesta od Vipave na Razdrto kar najbolje izrablja prisojno JZ pobočje Nanosa in je brez slehernega oskrbovanja bolj uporabna kakor katerakoli novejša cesta iz Vipavske doline.

Nazadnje je treba pri vsem tem upoštevati še učinkovanje antropogenih posegov na mikroklimatske in klimatske

razmere na obravnavanem področju - predvsem z deforestacijo in z erozijskim ogoljevanjem tako izpostavljenih površin - in možno vzvratno učinkovanje teh sprememb na poselitev. Domnevamo lahko, da so se poprečne poletne temperature zvišale, zimske pa znižale, da se je znanjšala vlažnost, izpostavljenost vetru pa povečala, vendar nimamo elementov, s katerimi bi lahko ocenili potek in vlogo teh procesov (manjkajo, npr. že temeljni podatki o vegetacijski zgodovini tega področja).

Hidrografske razmere

Hidrografske razmere nastopajo kot lokacijska determinanta poselitvenih elementov na obravnavanem območju predvsem v zvezi z dostopnostjo pitne vode. Glede tega se flišni Brkini, še zlasti pa brdsko-kraški rob z obiljem površinskih voda močno razlikuje od Krasa, kjer je hidrogeološki relief fosilen, živa voda je, razen nekaj izjem (Raša, kraška jezera - Doberdob, redki izvirk), podtalna, in to v velikih globinah, razpoložljiva voda je zato v glavnem atmosferskega izvora. Vir in količina pitne vode sta med bistvenimi elementi lokacije. Tako, denimo, pri rimskem stavbnem kompleksu na Krajni pri Krajni vasi obrobne položaja glede na najkvalitetnejšo obdelovalno zemljo ne moremo razložiti funkcionalno (izraba pašnikov ...), saj je bližnji živi izvirek dominanten opredeljujoč faktor lokacije.

Ker je površinske vode (kot tudi lahko dostopne jamske vode) na Krasu tako malo, moramo sleherno naravno (izvirki, ponikve, delno jezera) ali umetno zajeto atmosfersko vodo (kali, lokve, šterne, opuščene imajo velikokrat atribut zajčje, stare) obravnavati kot lokus aktivnosti in zato kot poselitveni element zase. Največkrat je težko ali celo nemogoče ugotoviti starost uporabe (čiščenje kalov), vendar pa morajo biti ti elementi razločljivi v okviru sistema poselitve, hkrati pa so vodilo pri iskanju drugih poselitvenih elementov.

Pri kaštelirjih, denimo, so kali izjemoma tudi v naseljih (Dolenja vas - Bandera), velikokrat pa v neposredni bližini (Dane - Volarija, Rodik - Ajdovščina). V vseh treh primerih so območje kaštelirja še pred kratkim uporabljali zapašni (za najzahtevnejšo živino), to pa načinja zanimivo vprašanje o strukturnem prilagajanju elementov pri spremembi poselitvenega sistema.

V flišnih Brkinih so pomemben vir pitne vode predvsem izvirki. Izvirki Šturki je po predloženem poselitvenem modelu (gl. pogl. 4) omogočal lokacijo samostojne naselbine na Njivcah pod rodiško Ajdovščino. Drugi lokacijsko opredeljujoč hidrografske aspekt v brdskem svetu je to, da je tukaj mogoče potoke izrabiti za pogonsko silo (mlini, kovačije), nimamo pa (arheoloških) podatkov o tem, kdaj so jih začeli izrabljati. Tudi arheološka relevantnost izročila o jezerih v slepih dolinah na meji med brdskim in kraškim svetom (Vreme, Jezero ob Kranjskem potoku pri Rodiku, Vrhpolje, Brezovica, Odolina, Loče, Jezerine) ni zanesljiva. Palinološka analiza je pokazala, da so jezerske usedline iz pleistocena (Jezerine, podatek A. Šercelj). Če izvzamemo Vremsko dolino, pa kljub danes izredno ugodnim možnostim za izrabo in ponekod tudi intenzivni recentni poselitvi (Brezovica!), iz teh dolin nimamo nobenih arheoloških podatkov (razen keramične posode, ki so jo po izročilu našli na Jezeru pod Rodikom: datacija neugotovljiva, živo izročilo o mostiščarjih je bržkone razlaga, ki jo je ob najdbi dala in razširila učiteljica v Rodiku). To, da je tam še pred kratkim bilo jezero, pa seveda ni edina možna razlaga. Mogoče je, da je bila izraba in naselitev teh zelo omejenih otokov sredi kraške in grebenske brkinske poselitve zelo pozna zaradi posebnosti obdelovanja na aluviju. Tudi ni nujno, da je proces "razjezeritve" (če gre v resnici vselej za fazo jezera) potekal povsod enako in hkrati (Gams 1962; 1974, 132s). Arheologija zaenkrat ne daje nobenih pozitivnih dokazov. Analogen primer na čisto kraškem svetu je polje v Brestovici pri Komnu.

Geološko - litološka in pedološka sestava tal

Litološka in pedološka sestava tal nastopa v vlogi lokacijske determinante poselitvenih elementov predvsem posredno kot determinanta agrarne izrabljivosti tal (gl. Cornwall 1958; Limbrey 1975; Renfrew 1976), neposredno pa določa lokuse rudarskih (na obravnavanem področju glina, kremenova jedra, kremenčev pesek, brusni fliš, gradbena mivka, bobovec?) in kamnarskih dejavnosti ter nekaterih specializiranih industrijskih dejavnosti (opekarstvo, žganje apna). Litološko je na tem območju najpomembnejša razmejitev med apnenčastimi (dolomitnimi) in mlajšimi eocenskimi klastičnimi sedimenti (fliš), saj sta zaradi različnih erozijskih procesov (površinska hidrogena

erozija na slabo prepustnih mehkih flišnih in zakrasevanje na načelno prepustnih topljivih apnencih) tu nastala dva različna krajinska tipa - brda in kras - z močno različnimi poselitvenimi možnostmi. Pomembne razmejitve pa so tudi v okviru teh dveh enot, zlasti na Krasu. Učinkovanje posameznih litoloških in pedoloških tipov na izrabljivost zemljišča in na poselitev nas bo zanimalo predvsem pri opredeljevanju ekološko-poselitvenih enot (gl. pogl. 4). Tu bi radi le opozorili na nekatere probleme.

Študija Oddelka za geografijo FF o Krajni vasi (Gams, Lovrenčak, Ingolič 1971) je pokazala, da je izraba zemljišča tudi tu tesno povezana s pedološkimi lastnostmi (predvsem z globino, ilovnatostjo in kislostjo prsti), te pa so neposredno odvisne od litološke podlage (Gams, Lovrenčak, Ingolič 1971, 258s). Navzočnost oz. debelina prsti na Krasu potemtakem ni zadosten kriterij za izrabo in poselitev.

Plitve prsti (z manjšo ilovnatostjo in kislostjo) so lahko bolj primerne kakor globlje, preference pa se lahko spreminjajo s spreminjanjem obdelovalnega načina (v konkretnem primeru z uvajanjem intenzivnega gnojenja, danes tudi z uvajanjem strojne obdelave, o.c. 259). Za nas sta pomembni dve ugotovitvi: tudi na Krasu moramo biti pozorni na sestavo tal in moramo upoštevati preference glede na obdelovalni način oz. prevladujoči način izrabe; pri tem pa se kategorije, za katere študija ugotavlja, da so relevantne za izrabo, ne ujemajo povsem s kategorijami, ki jih upoštevata Osnovna geološka karta (OGK Trst L 33-88, Pleničar e.a. 1973) in pedološka karta (PK Trst 2, rokopišno) oz. so relevantne razmejitve tudi znotraj tam upoštevanih kategorij. Tako se tudi tokrat potrjuje, da potrebujemo prilagojena merila in da moramo iskati arheološko (poselitveno) relevantne razlike, še zlasti pa, da moramo taka opazovanja vključiti v arheološko terensko delo. Pri tem moramo seveda nujno upoštevati recenčne naravne in antropogene spreminjevalne procese, ki so nemara vplivali na sestavo prsti.

Odnos lokacije do recentne izrabe

Navesti je mogoče utemeljene zadržke zoper upoštevanje recentne izrabe zemljišča pri mikrolokacijski analizi arheoloških poselitvenih elementov. Vemo, da se je izraba spreminjala - spreminjal se je način in z njim preference

glede na tipe zemljišča, spreminjal se je obseg glede na demografsko stanje in spreminjala se je izraba po regijah glede na faze kolonizacije (prim. GDZS 1, 1970, passim, z izčrpano literaturo). Tako recentne izrabe v nobenem primeru ne moremo preprosto enačiti z izrabo v času, v katerega sodi analizirani arheološki poselitveni element. To potemtakem ne bo naš namen. Da je upoštevanje tega podatka pri mikrolokacijski analizi smiselno, bomo utemeljevali z dveh aspektov: 1. ker lahko recentno izrabo v nekaterih regijah - kolikor nimamo boljših podlog - upoštevamo kot orientacijsko aproksimacijo izrabljivosti zemljišča, in 2. ker je možna (ali verjetna) različnost izrabe razlagalni problem zase, pri čemer je mikrolokacija arheoloških poselitvenih elementov v odnosu do recentne izrabe (v posameznih obdobjih) za nas izhodiščni podatek.

Pri izrabljivosti zemljišča bi bilo idealno, če bi lahko izhajali iz absolutne kategorizacije, vendar te ni in bržkone tudi ni možna. Sleherni kategorizacija se namreč nanaša na konkreten način oz. sklop načinov izrabe. Kategorizacija agrarnega zemljišča, ki je izdelana za področje Slovenije (Stritar 1974; Jeršič, Pleško 1975), predvideva strojno obdelavo, zato je zanjo Kras razen omejenih otokov (Brestovica, Komen, Tomaj, Sežana - Divača, Lokev, Vreme, Rodik) - kljub starosti in gostoti agrarne poselitve - le malo primeren (IV. območje). Drugi problem obstoječih kategorizacij je merilo. Grafične predloge teh pregledov uporabljajo stanje v majhnem merilu, ki je za mikrolokacijsko analizo komaj uporabno.

Na drugi strani pa se zdi, da je lahko historično dokumentirana izraba (zlasti, če se nam posreči izločiti spremembe, ki so posledica uvajanja racionalnega poljedelstva, umetnih gnojil in strojne obdelave) v regijah, kjer je recentna agrarna poseljenost dosegla visoko stopnjo ali celo višek demografske zasičenosti, uporaben kriterij za izrabljivost. To je še zlasti verjetno za področja z nizkih odstotkom obdelovalnih površin in za področja s t.i. staro in kontinuirano naseljenostjo, Kras pa velja za eno takih področij (Kos 1970, 69).

Spremembe, ki so nastale v zadnjih 160 letih, lahko ugotovimo tako, da se opremo na franciscejski kataster kot najstarejši dokument, ki kartografsko predstavi agrarno posest z obdelovalnimi kategorijami po enotnih kriterijih za vse ozemlje avstrijske države. Za podlogo analize smo s

pomočjo fotografske pomanjšave franciscejskega katastra v merilo 1:25000 naredili generaliziran načrt za vsako katastrsko občino, pri tem pa smo upoštevali 4 kategorije izrabe: gozd, pašnik, travnik in njiva (izpuščali smo posamezne podkategorije, ki jih kataster upošteva: pašnike z drevjem, travnike s sadovnjaki, vinograde itn.; v brdskem svetu bi bilo vsekakor treba upoštevati še vinograde kot posebno kategorijo, saj tu - v nasprotju s Krasom - zasedajo čisto posebno kategorijo zemljišča). Pri vnašanju v sodobni zemljevid (topografska karta v merilu 1:25000) nastajajo določeni problemi (zaradi merskih deformacij pri franciscejskem katastru, deloma pa tudi zaradi natančnosti fotografske pomanjšave), ki jih je mogoče odpraviti z lokalnimi korekcijami in premiki. Zbirni načrt (tu so označene njive in gozdovi, tretja kategorija - travniki in pašniki - pa ni označena) smo s pantografom prenesli na topografsko karto 1:100000. Snemanje franciscejskega katastra za področje Krasa in Brkinov je financirala Geodetska uprava SRS, ki tudi hrani negative. Pri izdelavi osnovnih načrtov po katastrskih občinah so sodelovali študentje OA FF.

Količinsko je mogoče razmerje med mikrolokacijo in recentno izrabo prikazati kot odstotek gospodarskih površin v določenem radiju okoli poselitvenega elementa (predvsem je ta podatek seveda zanimiv za naselja). Glede na problem, ki nas zanima, na domnevni gospodarski način in na posebnosti pokrajine, bodo lahko relevantne različne kategorije zemljišč, vendar je za večino situacij temeljni in najuporabnejši podatek količina obdelovalnih - njivskih površin. Upoštevan radij bo lahko različen glede na domnevne funkcije poselitvenega elementa; za večji radij se bomo odločili, če domnevamo, da gre za obrambne (gradišča), centralne (mesto v sistemu poselitve) ali kontaktno-menjalne funkcije (kontaktni centri, pristanišča), ali pa v posebnih ekoloških razmerah (otok, izključno pašniško področje). Pri temeljnih agrarnih poselitvenih enotah se bomo odločili za radij najintenzivnejše oz. najrentabilnejše izrabe - 1 km (gl. pogl. 4). Površine je mogoče preprosto izmeriti s planimetrom.

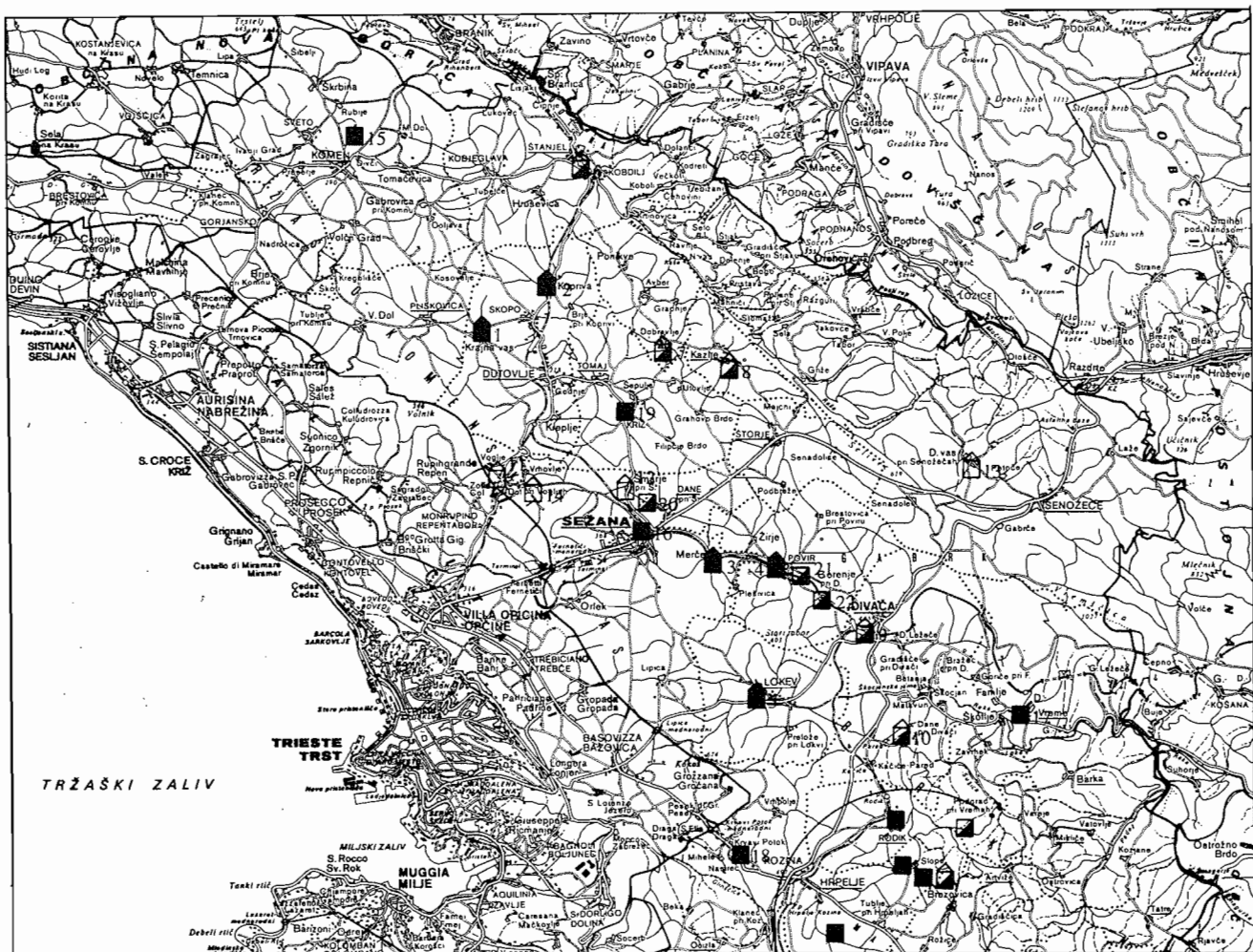
Zgled: rimskodobni nižinski arhitekturni kompleksi (sl. 10). Arheološka topografija je na Gorenjem Krasu zasledila vrsto nižinskih arhitekturnih kompleksov, ki jih lahko po morfologiji, izročilu in površinskih najdbah razvrstimo v skupine, predstavljene na naslednji strani.

1. "stare vasi", dokumentirano rimskodobne

1. Krajna vas - V grižcah, Slapšak 1974b, 197.
2. Kopriva - Ajdovska vas, Slapšak 1974b, 197.
3. Merče - Merišče, Slapšak 1974b, 201.
4. Povir - Merišče, Slapšak 1974b, 206; Osmuk 1979.
5. Lokev - Merišče, Slapšak 1974b, 200.

2. "stare vasi", brez diagnostičnega materiala

6. Štanjel - Merce, Slapšak 1974b, 244.
7. Dobravlje - Selo, Slapšak 1974b, 233.
8. Kazlje - Zaleskovje, Slapšak 1974b, 235.
9. Divača - Stara Divača, topografija 1978, neobj.
10. Dane - Stare Dane, topografija 1978, neobj.

Sl. 10

Kras, nižinski arhitekturni kompleksi: "stare vasi", dokumentirano rimskodobne; "stare vasi", brez diagnostičnega materiala; "stare vasi", z mlajšimi najdbami ali z značilnimi "mladimi" toponimi; arhitekturne ostaline, dokumentirano rimskodobne; arhitekturne ostaline, brez diagnostičnega materiala.

3. "stare vasi", z mlajšimi najdbami ali s toponimi "hlev"...
 11. Voglje - Zabrje, topografija 1974, Slapšak 1974a, s.v.
 12. Šmarje - Drenje, topografija 1974, Slapšak 1974a, s.v.
 13. Dolenja vas - Merišče, topografija 1979, neobj.
 14. Vrhovlje - Stara Gročana, topografija 1978, neobj.
4. arhitekturne ostaline, dokumentirano rimskodobne
 15. Jablanec - Na grmeku, Moser 1905; ANSI, 137.
 16. Sežana - Drenje, podatek L. Plesničar 1978.
 17. Vreme - Sv. Jurij, topografija 1978, neobj.
 18. Nasirec - Groble, topografija 1978, neobj.
5. arhitekturne ostaline, brez diagnostičnega materiala
 19. Križ - Velike njive, Slapšak 1974b, 236.
 20. Šmarje - Pod cerkvijo/Plesišče, topografija 1974, Slapšak 1974a, s.v.
 21. Povir - Debeli kamen, Slapšak 1974b, 242.
 22. Gorenje, začasni podatki, ogled 1983.

Gre torej za obsežno kategorijo arhitekturnih ostalin, ki zajema tudi mrežo rimskodobnih nižinskih naselij. Zaradi depozicijskih in postdepozicijskih procesov, ki so za ohranitev in površinsko razpoznavnost arheološkega zapisa praviloma neugodni, so te ostaline večinoma ohranjene v fragmentih oz. v pasovih med izčiščenimi površinami, prekrite z grobljami, velikokrat so brez kakršnihkoli diagnostičnih najdb, tloris pa razpoznamo le izjemoma po mikroreliefu redkih ohranjenih ruševinskih grobelj; tako ožja opredelitev (časovna opredelitev, obseg in gostota pozidanega prostora, namembnost) zgolj na podlagi površinskih podatkov največkrat ni mogoča. Zanimalo nas bo potemtakem, ali je mogoče v razmerju med obravnavanimi najdišči in hipotetično izrabljivostjo zemljišča (kakršno predstavlja izraba po franciscejskem katastru) ugotoviti pravilnosti, ki bi omogočile nadaljnje sklepanje o tej kategoriji arheoloških zapisov, ožjo opredelitev skupin v njej in izpopolnitev rimskodobne poselitvene mreže.

Za izhodišče bo rabila analiza (redkih) dokumentiranih rimskodobnih kompleksov (sl. 11, 14). Prva ugotovitev je, da se lokacije vežejo na jedra obdelovalnih površin, kar je na področju, kjer te površine zavzemajo le 7 % zemljišča, močna indikacija za agrarno funkcijo in za relativno pomembnost poljedelstva v agrarnem sistemu. Drugič - obdelovalne površine so v radiju največje rentabilnosti različno zastopane (od 18 do 64%), iz diagrama (sl. 12) pa je mogoče razbrati tendenco k linearni soodvisnosti med to

vrednostjo in površino arhitekturnega kompleksa. Ta opažanja zbujejo domneve o naravi in vrsti obravnavanih kompleksov (kar že samo na sebi upravičuje predlagano analizo). Opažanja lahko generaliziramo, razvijemo lahko hipotezo o tem, kakšna so razmerja med velikostmi površin predvidenih kategorij arhitekturnih ostalin (malih, srednjih / in velikih / vil in agrarnih vicusov) in njihovih teritorijev oz. pripadajoče količine obdelovalne zemlje (gl. diagram sl. 13). Takšna hipoteza seveda ne more zajeti lastniških razmerij (majhne vile so lahko najemniške, vicusi so v večjem ali manjšem obsegu dninarski, upoštevati pa moramo tudi mobilnost in spremembe v strukturi posesti); lahko pa za konkretno pokrajino predvidi enote izrabe. Upravičeno lahko namreč domnevamo, da bo celotna slika rimskodobne nižinske agrarne poselitve, se pravi palimpsest vseh razvojnih stopenj rimskodobnega poselitvenega sistema, dejansko predstavljala mrežo temeljnih enot izrabe, enot, katerih pravni status se je lahko spreminjal in ki tudi niso nujno funkcionirale v vsem obdobju, ki nas zanima, ki pa so bile kot samozadostne gospodarske enote v okviru rimskodobnih gospodarskih načinov vselej potencialno jedro poselitve. Na podlagi omenjenega hipotetičnega kriterija za razlikovanje je vsekakor že mogoče formulirati smislen program terenskih raziskav - graditi modele poselitve in načrtovati preverjanje na terenu z rekognosciranjem, sondiranjem in izkopavanjem.

Poglejmo, kako lahko razmerje med najdišči in kategorijami zemljišča uporabimo kot kriterij za hipotetično vključevanje časovno nedefiniranih arhitekturnih kompleksov v rimskodobno poselitveno mrežo (sl. 15). Postopek temelji na tehle predpostavkah: 1. časovno nedefinirani arhitektonski kompleksi se po površinskih značilnostih (razen kategorije 3) ne razlikujejo od izpričano rimskodobnih; časovno ujemanje je verjetno; 2. pri kategoriji 3 ("stare vasi" z značilnimi mikrotoponimi - "vrt", "hlev" in mlajšimi najdbami) rimskodobna faza ni izključena, v enem primeru (zunaj območja, ki ga obravnavamo), pa je celo izpričana; časovno ujemanje je možno; 3. morebitna analognost med časovno nedefiniranimi in dokumentiranimi rimskodobnimi lokacijami bo povečala verjetnost časovnega ujemanja. Z vnašanjem najdišč na karto ugotovimo, da so v resnici tudi ta najdišča vselej povezana z jedri obdelovalnih površin, to pa potrjuje analogijo. S tem seveda še nismo dokazali, da so naša najdišča rimskodobna, potrdili smo le, da je to verjetno.

najdišče	izročilo	lega	vel.	z-%	z-ha	z
Vreme - Sv. Jurij	-	S	N	64	204	167
Povir - Merišče	stara vas	S	11	61	193	-
Lokev - Merišče	stara vas	S	6	52	164	184
Merče - Merišče	stara vas	S	8	40	125	145
Sežana - Drenje	-	S	N	30	94	7
Krajna vas - V grižcah	stara vas	R	1,8	18	106	110
Kopriva - Ajdovska vas	stara vas	S	5?	34	106	110

najdišče - Upoštevali smo najdišča Gorenjega Krasa; ob topografiji 1971-74 nismo na Dolenjem Krasu ugotovili niti enega novega rimskodobnega najdišča, pa tudi že prej znanega arhitekturnega kompleksa (Jablanec - Na Grmeku) se nam ni posrečilo locirati; na tabeli tudi nismo upoštevali najdišč v Matarskem podolju; obravnavati jih moramo posebej, saj pričakujemo, da je tam publica Aquileia - Tharsatica močna

determinanta rimskodobne poselitve; sicer za področje Rodika gl. pogl. 4.

izročilo - Prim. pogl. 1.

lega - Položaj z ozirom na obdelovalne površine: S - središčen, R - roben; mikrolokacijo kompleksa v Krajni vasi opredeljuje izvirek, prim. pogl. 1.

vel. (velikost) - Edina opora za določitev velikosti kompleksov je omejitev z značilnim imenom "stara vas", "merišče" označenih parcel; seveda ni nujno, da se dejanska velikost pozidanega prostora ujema s to vrednostjo, pa tudi intenzivnost pozidanosti je lahko različna; kjer ni izročila oz. poimenovanja, nimamo nobene podlage, da bi lahko sklepali, kakšna je bila površina (Vreme - Sv. Jurij, Sežana - Drenje; na tabeli označeno z N - najdba).

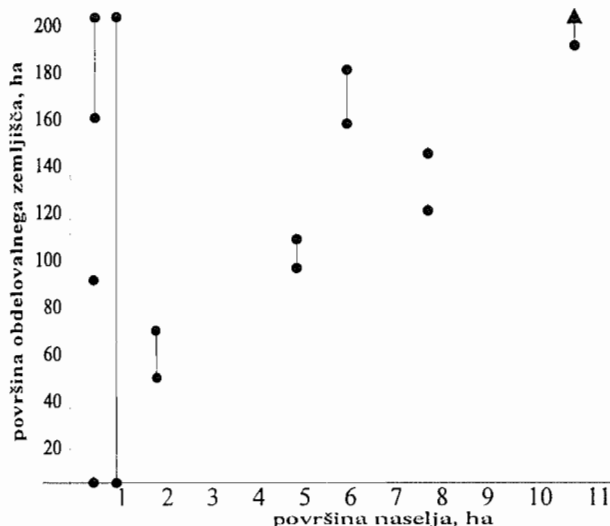
z-% - Odstotek obdelovalne zemlje v radiju 1 km.

z-ha - Površina zemljišča v ha.

z - Vrednost, ki jo dobimo tako, da upoštevamo naravne razmejitev v radiju največje rentabilnosti (pri čemer domnevamo kontinuiteto gospodarskih prostorov); za posamezne primere glej spodaj.

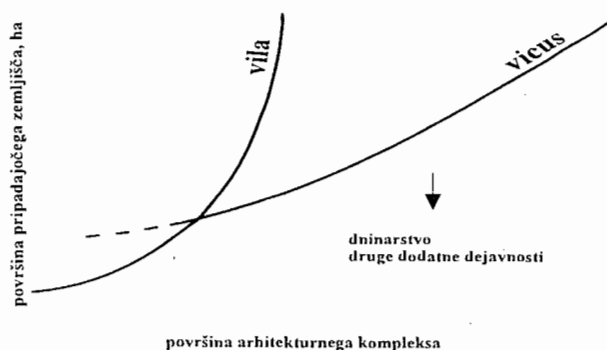
Sl. 11

Kras, dokumentirano rimskodobni arhitekturni kompleksi, odnos do obdelovalnega zemljišča.

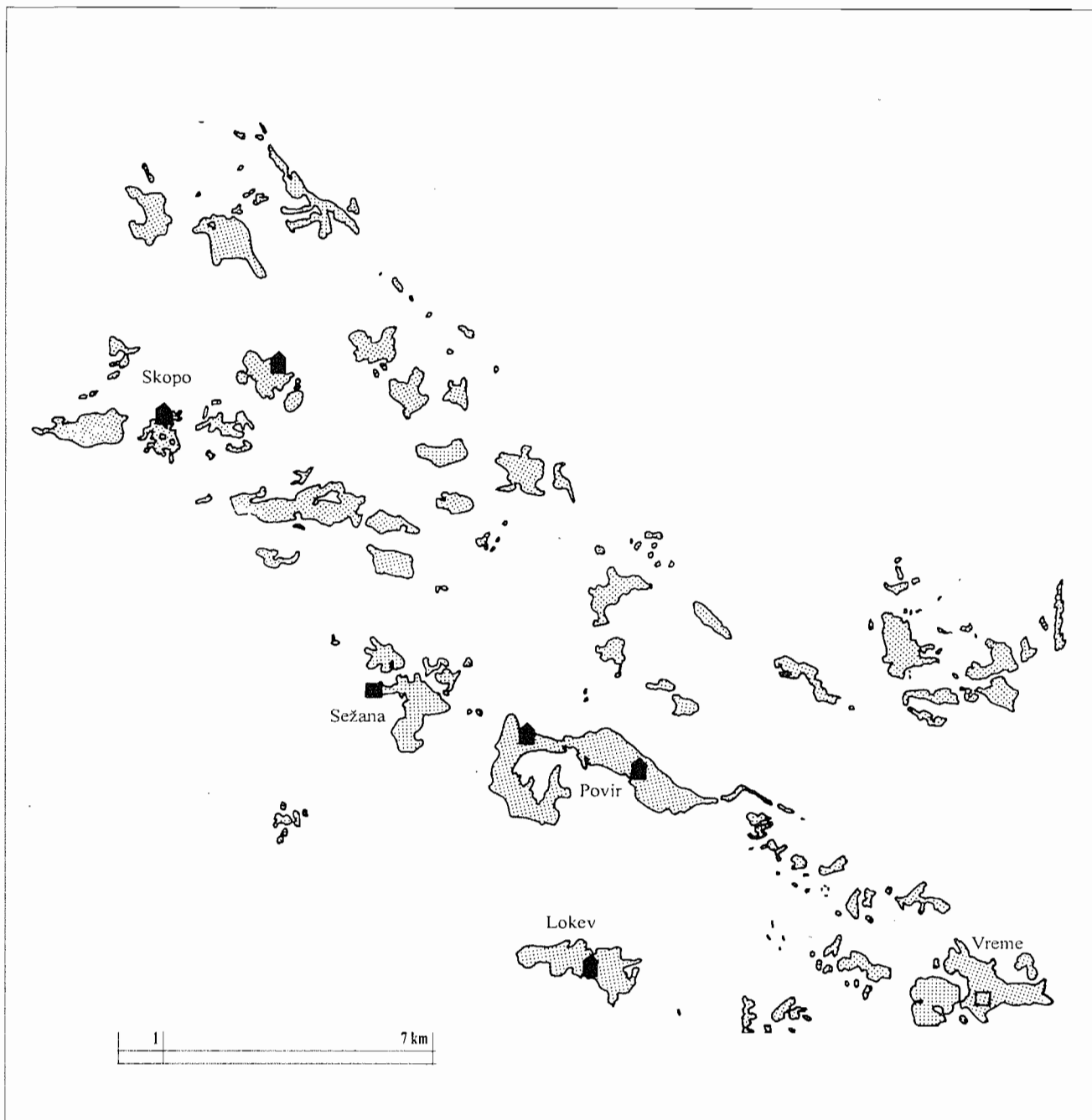
Sl. 12

Kras, dokumentirano rimskodobni arhitekturni kompleksi, razmerje med velikostjo arhitekturnih kompleksov in količino obdelovalnega zemljišča.

Sl. 13

Pričakovana razlika med vilami in vicusi pri razmerju sl. 12.

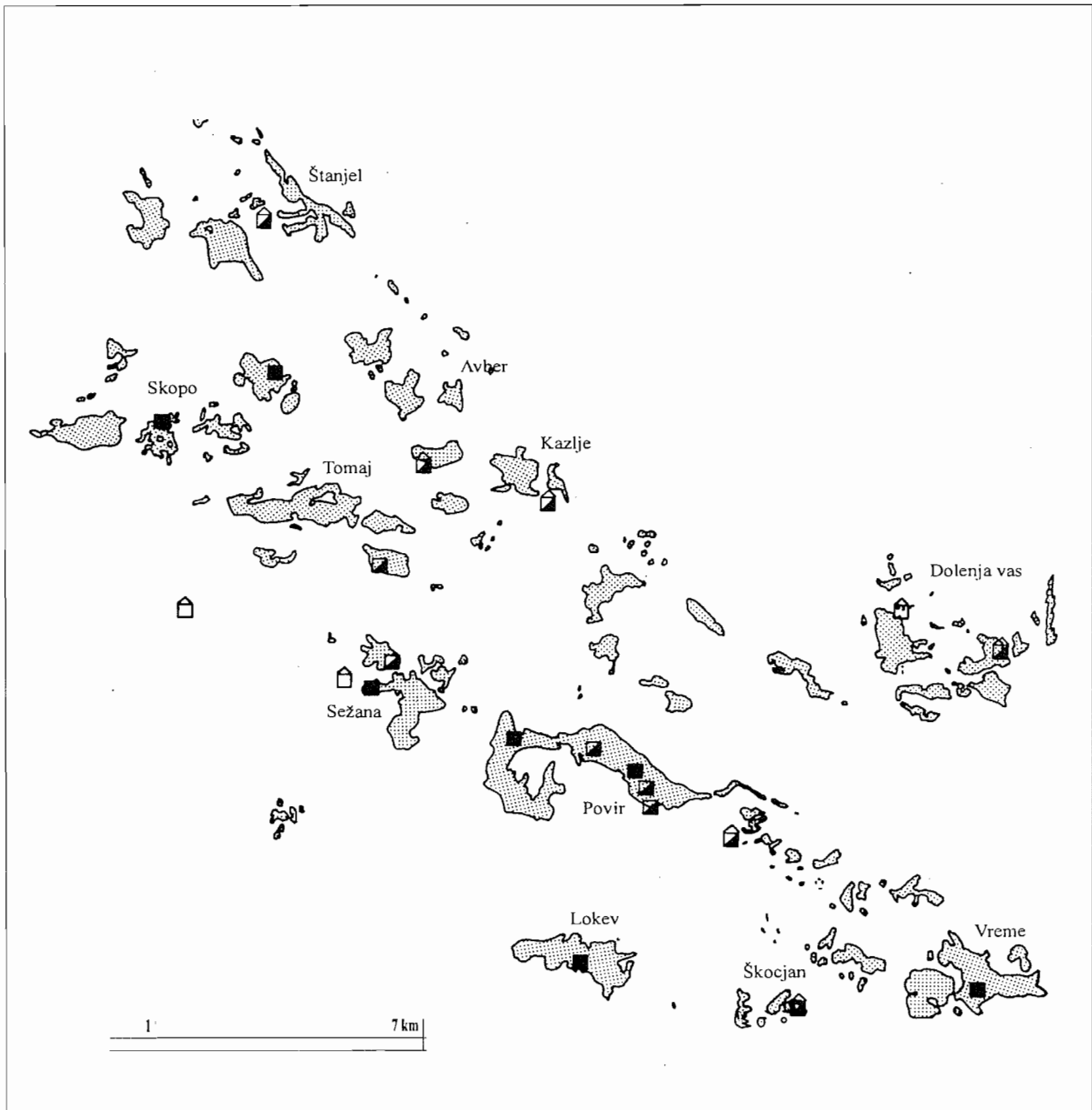

Sl. 14

Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča:

dokumentirano rimskodobni arhitekturni kompleksi:

▲ "stare vasi"; ■ arhitekturne ostaline brez izročila.

Sl. 15

Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča; □ dokumentirano rimskodobni arhitekturni kompleksi; ▲ "stare vasi", brez diagnostičnega materiala; ▲ "stare vasi", z mlajšimi najdbami ali z značilnimi "mladimi" toponimi; ■ arhitekturne ostaline, brez diagnostičnega materiala.

Drugi poselitveni element, ki ga lahko vključimo v obravnavo, so današnja naselja, v katerih so našli rimskodobni material (sl. 16). Nikjer nimamo nedvoumni arhitekturnih ostalin, pač pa zgolj posamezne najdbe. Zanimivo je, da gre povsod za prazgodovinska gradišča, pri čemer ležijo obstoječe vasi znotraj (Štanjel, Škocjan, Gradišče) ali zunaj tik ob obzidju (Skopo, Tomaj, Avber).

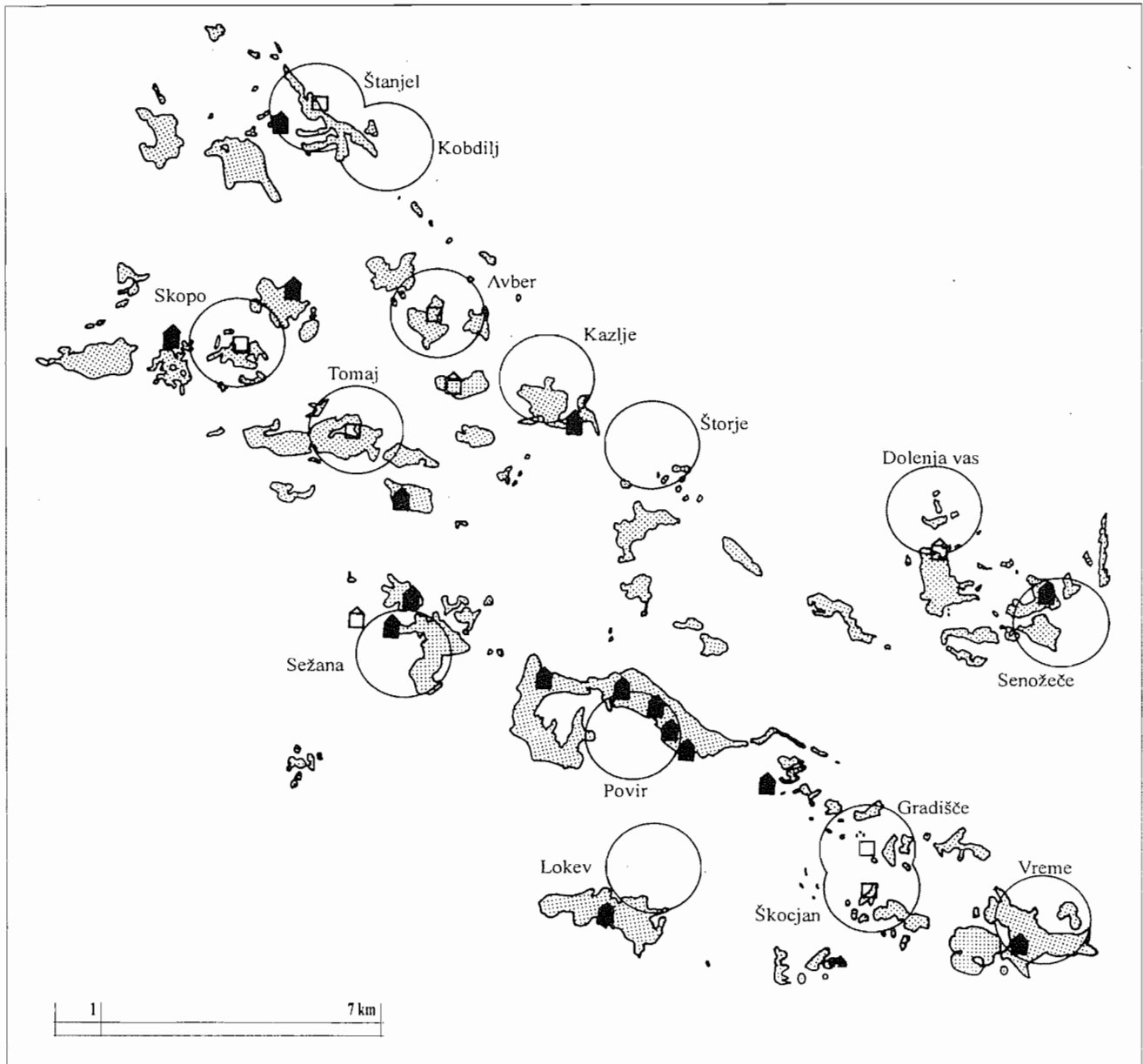
Zanimivo je tudi, da so indikacije za rimskodobno poselitev na vseh prazgodovinskih gradiščih v obravnavanem prostoru, ki imajo tudi recentno oz. obstoječe naselje znotraj obzidja ali tik ob njem. Med drugimi prazgodovinskimi gradišči imamo podatke o rimskodobnih najdbah ali konstrukcijah še za Povir - Tabor, Lokev - Stari tabor in Vreme - Saline; vsa ta gradišča ležijo dominantno nad gospodarskimi prostori rimskodobnih nižinskih arhitekturnih kompleksov (in periferno ali robno glede na pripadajoče obdelovalne površine); v odnosu do teh gospodarskih enot lahko imajo specializirano ali časovno omejeno funkcijo. Razločevanje glede na odnos do recentne izrabe se zdi potemtakem utemeljeno; ne glede na možne dodatne oz. specializirane funkcije v posebnih zgodovinskih okoliščinah (npr. v okupacijski fazi, gl. Šašel 1974 za Škocjan; za zaledje sistema Claustra gl. pogl. 4; za Tomaj v bizantinski fazi gl. Marušič 1967) moramo kategorijo gradišč z obstoječimi naselji obravnavati ločeno od drugih gradišč z rimskodobnimi najdbami in domnevati, da je bila na njih poselitev v rimski dobi kontinuirana.

Nazadnje lahko v obravnavo vključimo še posamične najdbe žarnih grobov (sl. 17), ki jih ne moremo prostorsko povezati z nobenim izmed znanih arhitekturnih kompleksov (pa tudi z gradišči ne). Na žalost nimamo pri nobenem od znanih primerov podatkov ali materiala, ki bi nedvoumno dokazoval, da je najdba rimskodobna. Ker pa še nimamo dokumentiranih najdb prazgodovinskih grobov zunaj ožjega areala znanih gradišč, bomo omenjene žgane grobove obravnavali kot (verjetno) rimskodobne in zato indikativne za samostojne rimskodobne poselitvene enote.

Tako dobljena mreža (verjetne) rimskodobne poselitve kaže v odnosu do recentne izrabe tele značilnosti (sl. 18). Če enoto recentne izrabe ponazorimo s krogom ($r = 1$ km) okoli obstoječih naselij, potem poselitev, za katero je bilo arheološko ugotovljeno, da je (verjetno) rimskodobna,

pokriva 50% teh enot. Če izločimo tista sodobna naselja, ki s svojimi obdelovalnimi površinami ne razširjajo tako določenih enot izrabe (ki so s svojimi obdelovalnimi površinami znotraj kroga 1 km, ki pripada nekemu drugemu naselju), se ta procent zviša na 66. Praviloma pride po eno najdišče na eno enoto recentne izrabe (sl. 20-22), razen v dveh značilnih primerih: 1. Šmarje - Drenje (sl. 23); na obdelovalno površino (7 ha) na terasi S pod sežanskim Taborom (prazgodovinsko gradišče, srednji vek) sta locirana dva arhitekturna kompleksa: "stara vas" Drenje in dokumentirane rimskodobne arheološke ostaline brez izročila (kategorija 4). Glede na razdaljo med njima, na to, da je najdišče locirano na obrobje obdelovalnega zemljišča in glede na velikost razpoložljivega zemljišča (sem lahko sodi še obdelovalno zemljišče na področju Dan in Sežane, glede Šmarja gl. lokacijo arhitekturnih ostalin na Plesišču) je malo verjetno, da sta bila kompleksa sočasna; prvi pripada kategoriji 3 (izrazite indikacije, da je bila uporaba recentna - a pred letom 1820), zato bomo za rimskodobno upoštevali samo drugo najdišče; 2. Povir (sl. 24); tukaj je položaj obrnjen; za "stara vas" Merišče je dokumentirano, da je rimskodobna, ob njej pa so še 4 najdišča, ki imajo sicer (razen Debelega kamna) zelo skromne indikacije za arhitekturne ostaline, ki pa so vendarle takšne, da jih ni mogoče povsem ignorirati (gl. seznam). Če potemtakem dopustimo možnost, da gre v vseh 4 primerih za lokacije rimskodobnih stavbnih ostlin, dobimo mrežo z močno skrčenimi temeljnimi gospodarskimi enotami: če je poprečna razdalja med eno in drugo arhitekturo 600 m, je pripadajoča pretežno obdelovalna površina 50 ha. Druga ugotovitev zadeva odnose med temi najdišči, predvsem odnos do najdišča Povir - Merišče, ki ima zaradi velikosti in zato, ker je ohranjen v izročilu kot "stara vas", posebno mesto. Teoretično bi domnevali, da je imel tak izrazito večji kompleks centralne funkcije in da mu je pripadalo obsežnejše zemljišče. Model takega odnosa, prilagojen naravnim okoliščinam (obdelovalno zemljišče je v pasu), kaže sl. 25a.

Dejanska situacija pa je drugačna od pričakovane (sl. 25b) in zahteva posebno razlago. Upravičena se zdi domneva, da rekonstruirana mreža vključuje več faz poselitvenega sistema. Enakomerna razporejenost kaže na fazo z enakimi osnovnimi enotami izrabe, obsežna aglomeracija na Merišču pa bi utegnila biti rezultat notranjega razvoja poselitvenega sistema; pri tem bi nehali obstajati vsaj

Sl. 16

Kras, rimskodobna nižinska poselitve, odnos do obdelovalnega zemljišča; "stare vasi" in drugi arhitekturni kompleksi z rimskodobnimi najdbami ali brez diagnostičnih najdb; "stare vasi" z mlajšimi najdbami ali z značilnimi "mladimi" toponimi; današnje vasi na (oz. tik ob) prazgodovinskih gradiščih, z rimskodobnimi najdbami.

1. Štanjel; Marchesetti 1903, 50; Vuga 1974, 176.

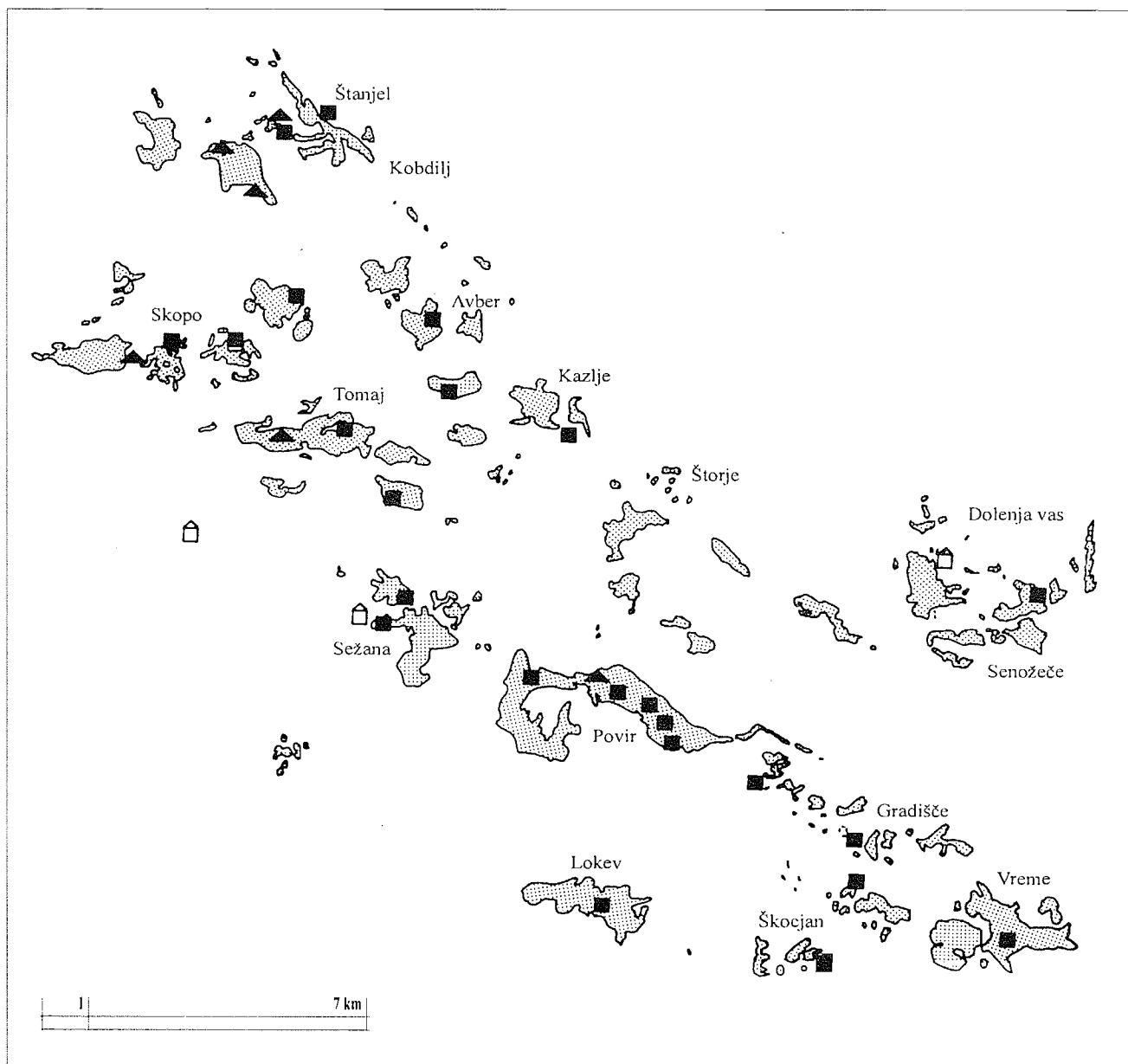
2. Avber - Gradišče; Slapšak 1974b, 186.

3. Skopo; topografija 1974, neobj. (rim. novec), prim. Slapšak 1974b; 190.

4. Tomaj - Gradišče; Moser 1906; ANSI, 135.

5. Škocjan; CIL 5, 852 = In.It. 10, 4, 337; ANSI, 133.

6. Gradišče pri Škocjanu; top.1979, neobj. (opeka, zidovi - morda

Sl. 17

Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča; ■ naselja oz. arhitekturni kompleksi z indicacijami za rimskodobno poselitev; 🏠 "stare vasi" z mlajšimi najdbami in z značilnimi "mladimi" toponimi; ▲ žarni grobovi, ki se ne vežejo na lokacije z arhitekturami.

1. Štanjel - Merce; Slapšak 1974b, 244.

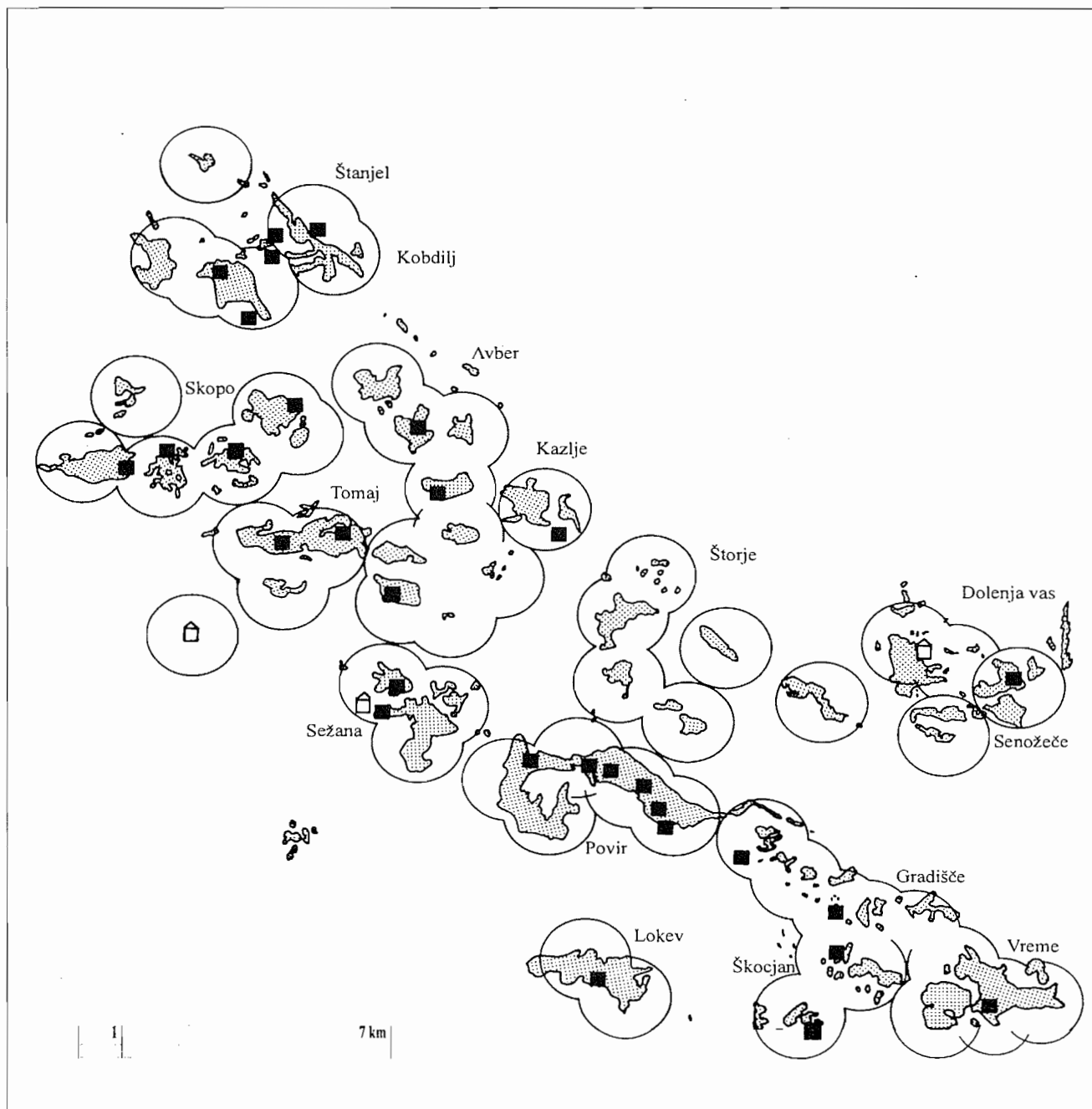
2. Tupelče - Ograda; Slapšak 1974b, 244.

3. Hruševica - Podkal; Slapšak 1974b, 235.

4. Pliskovica - Ravnje; Slapšak 1974b, 242.

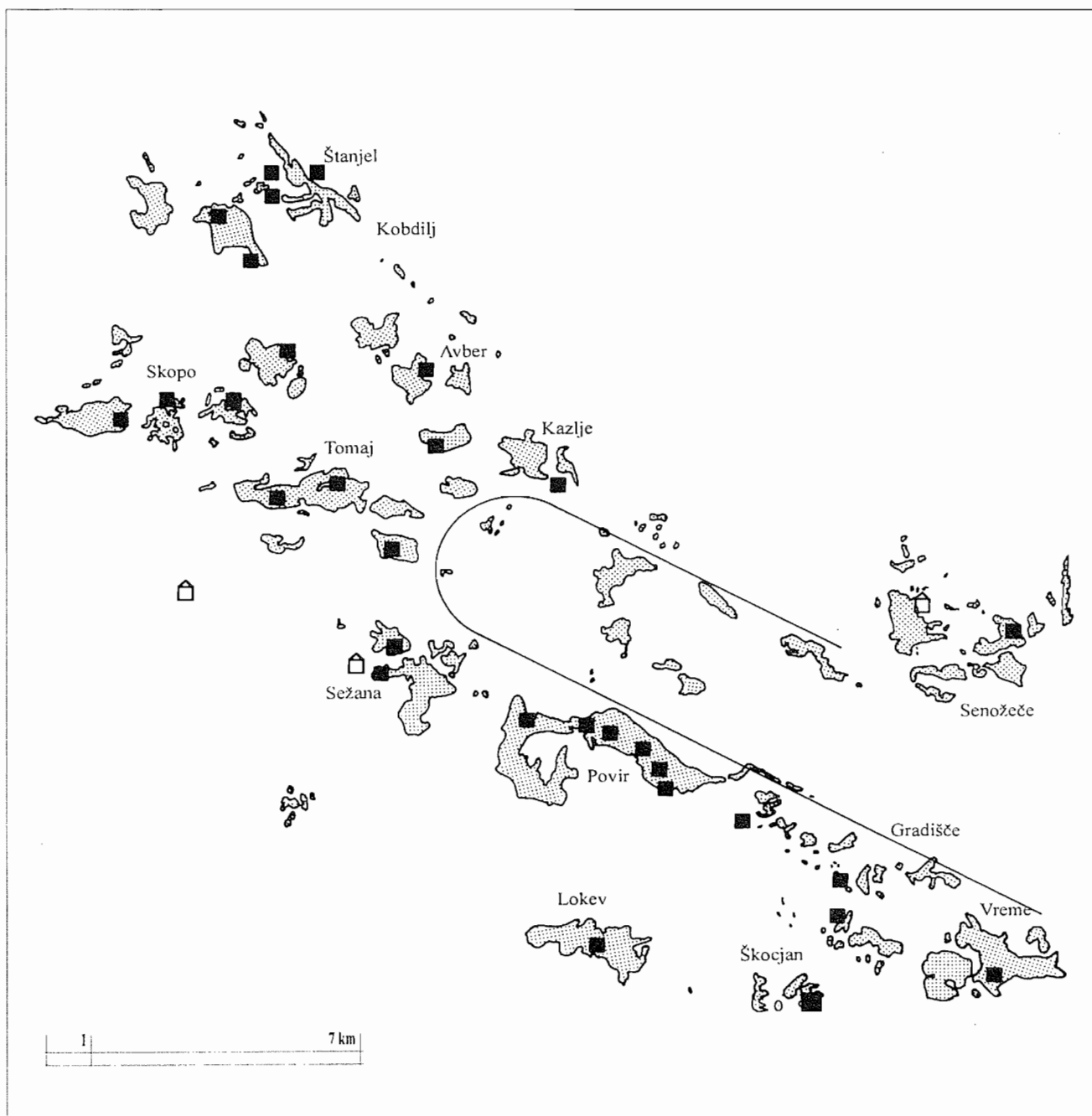
5. Dutovlje - Dolge njive; Slapšak 1974b, 234 ("obzidan" - skeleten?).

6. Žirje - Makunce; Slapšak 1974b, 216.

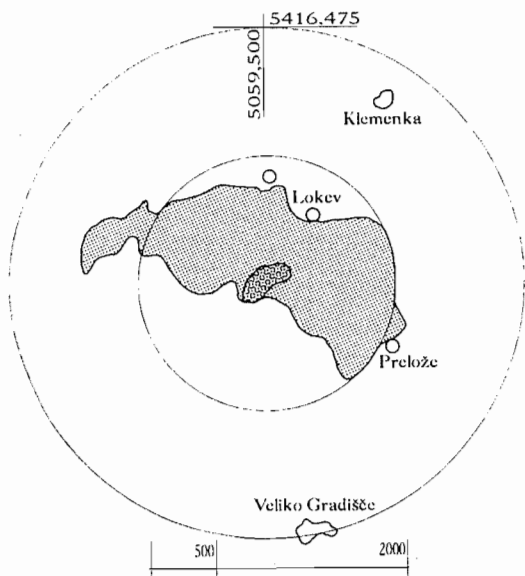
Sl. 18

Kras, rimskodobna nižinska poselitev, odnos do obdelovalnega zemljišča; enote izrabe so določene s krogi $r = 1$ km okoli recentnih naselij; ■ lokacije z indikacijami za rimskodobno poselitev; ▭ "stare vasi" z mlajšimi najdbami ali z značilnimi "mladimi" toponimi.

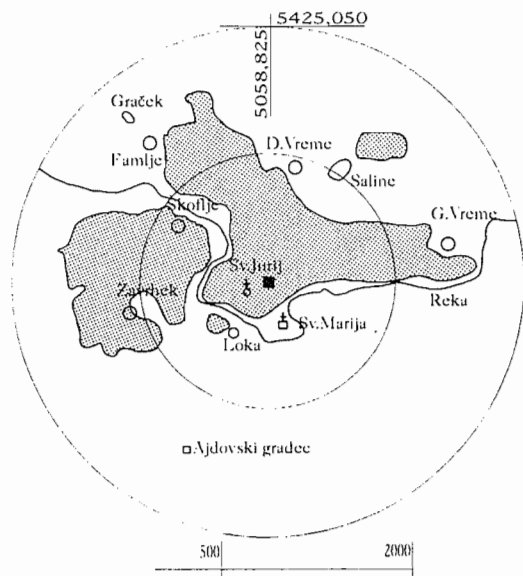

Sl. 19

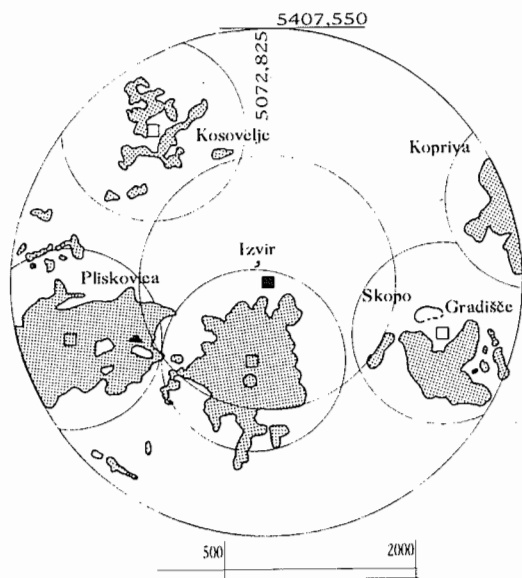
Kras, ekološko-poselitvena enota z domnevano mlado (postantično) poselitvijo ob vznožju Čebulovce (Brestovica, Povžane, Štorje, Senadolce, Senadole, Filipičje Brdo, Grahovo brdo).

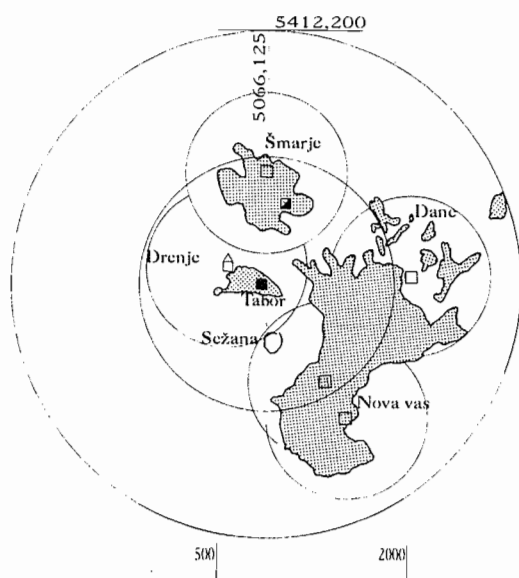
Sl. 20
Lokev - Merišče, lokacija "stare vasi", odnos do obdelovalnih površin, do prazgodovinskih naselij (Klemenka, Veliko gradišče) in do današnjih vasi.

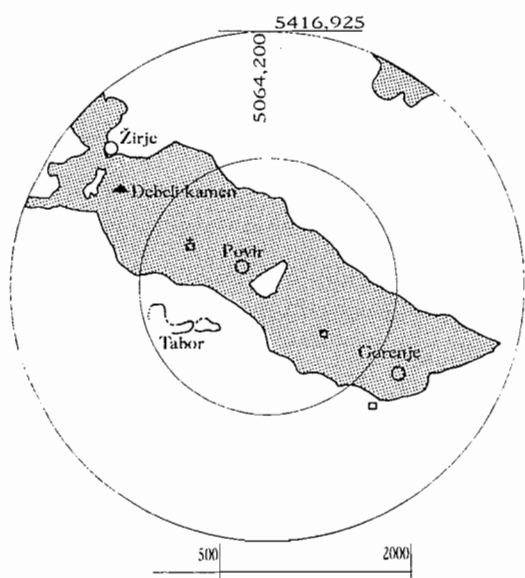
Sl. 21
Vreme - Sv. Jurij, lokacija rimskodobnega arhitekturnega kompleksa, odnos do obdelovalnih površin, do prazgodovinskih naselij (Saline, Graček) in do današnjih vasi.

Sl. 22
Krajna vas - V grižcah, lokacija "stare vasi", odnos do obdelovalnih površin oz. do sosednjih poselitvenih enot (Pliskovica, Kosovelje, Kopriva, Skopo).

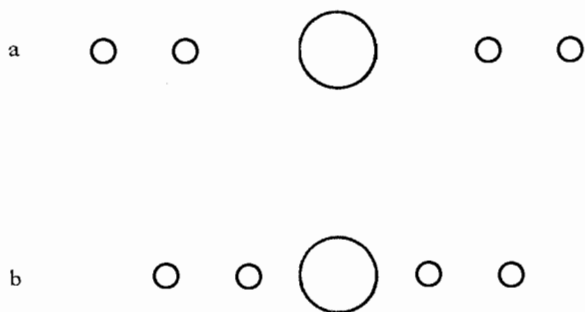

Sl. 23
Sežana - Drenje, lokacija rimskodobnega arhitekturnega kompleksa, odnos do obdelovalnih površin, do "stare vasi" Šmarje - Drenje in do sosednjih poselitvenih enot (Šmarje, Dane, Sežana).

Sl. 24

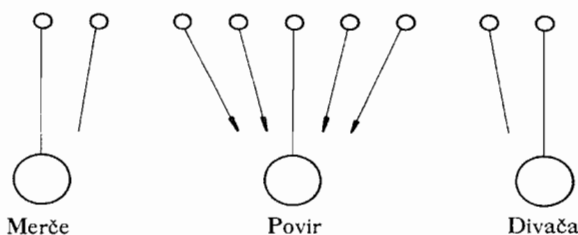
Povir-Merišče, lokacija "stare vasi", mreže arhitekturnih kompleksov (Debeli kamen, Gorenje 1,2) osamljene (grobne?) najdbe (Makunce), odnos do obdelovalnih površin, prazgodovinskega naselja (Tabor) in današnjih vasi.

Sl. 25

Povir; (a) pričakovani model nižinskih naselij pri hierarhičnem odnosu, kot ga indicira različna površina arhitekturnih kompleksov; (b) dejansko opazovano stanje.

najbližji zunanji arhitekturni kompleksi. Model takega razvoja kaže sl. 26. Arheološko ga je razmeroma lahko preveriti, saj iz njega izhajajo pričakovane razlike v gradbeni zgodovini med posameznimi najdišči, te pa je mogoče preveriti z dobro zastavljenim sondiranjem. Sl. 18 opozarja še na tole pomembno dejstvo. Posamezni sklenjeni pasovi recentnih enot izrabe (na našem območju pas okoli Čebulovce, gl. sl. 19) niso dali rimskodobnih arhitektur. Ker v teh pasovih tudi ni starejše (kaštelirske) poselitve in ker je na preostalem območju visok odstotek recentnih enot pokrit z rimskodobnimi (ali verjetno rimskodobnimi) najdišči (če izločimo omenjeni pas, je ta odstotek 76), tega ne moremo imeti za naključje. Pas okoli Čebulovce bomo lahko na podlagi naravnih značilnosti označili za posebno ekološko-poselitveno enoto in domnevali, da je bila njena kolonizacija izrazito mlada.

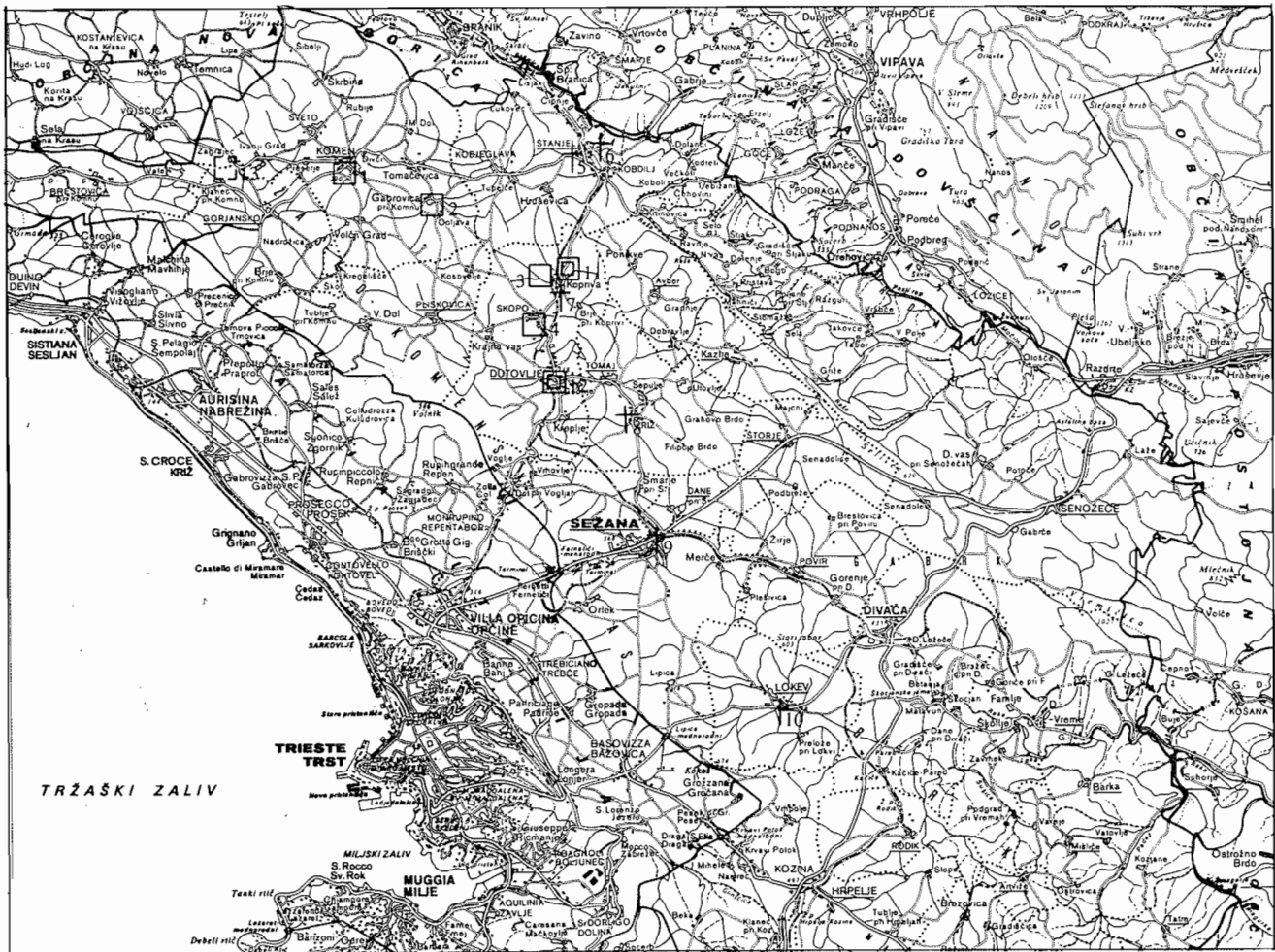

Sl. 26

Povir, možna razlaga razvoja rimskodobne nižinske poselitve.

Odnos lokacije do današnjih naselij

Za posamezne kategorije najdišč je interpretacijsko lahko relevantna tudi mikrolokacija glede na obstoječa oz. recentna naselja. Značilen primer so skeletni grobovi, obdani s kamnitimi ploščami, praviloma (vendar ne zmeraj) brez pridakov (sl. 27). Primerljive najdbe iz Istre uvršča Marušič (1967, 335) v drugo zgodnjesrednjeveško skupino grobov, ki jo historično interpretira kot "rezultat političnih, družbenih, kulturnih in etničnih sprememb, ki so zajele Istro v času selitve narodov" (1967, 333), najde pa jih v najmlajših

Sl. 27

Kras, skeletni grobovi; □ obdani (in pokriti) s skrilami;
 † brez podatka za oblogo; ▭ obzidani;

Skeletni grobovi, obdani (in pokriti) s skrilami

1. Komen; Moser 1888; ANSI, 137.
2. Gabrovica - Na luži; Moser 1905, 140, ("sedeč" - bronastodoben??).
3. Kopriva - Krtovšče; Slapšak 1974b, 236.
4. Skopo - Gradišče; Slapšak 1974b, 243.

Skeletni grobovi, brez podatka za oblogo

5. Štanjel - Merce; Slapšak 1974b, 244.

6. Štanjel - Vrt; Slapšak 1974b, 244.

7. Kopriva - Prek dula; Slapšak 1974b, 197.

8. Križ - dvorišče Macarol; topografija 1978, neobj.

9. Sežana - kal v Novi vasi; Slapšak 1974b, 243

10. Lokev - Jarovce; Slapšak 1974b, 201.

Skeletni grobovi, obzidani

11. Kopriva - Sv. Lovrenc; Slapšak 1974b, 197.

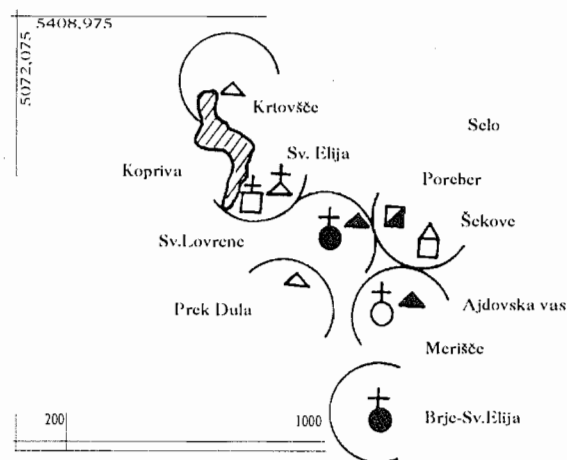
12. Dutovlje - Dolge njive; Slapšak 1974b, 234 (verjetno skeleten).

13. Zagrajc; Marchesetti 1903, 47, op. (obdani s skrilami?; rim.).

delih grobišč, ki so sicer datirana v čas od 6. do 11. stoletja. Svoljšak in Knific za Vipavsko dolino ne ločujeta strogo grobov z enostavno ali zidano kamnito oblogo in grobov, obdanih s kamnitimi ploščami; tako za Gojače - Morlek kot paralelo navajata Pečine in najdišča v Slovenski Istri - Dvori-Stara vas, Hrvatini - Sv. Mihael (Svoljšak, Knific 1967, 55; 56, op. 16 z lit.). Mikrolokacija teh grobov na Krasu (gl. seznam) potrjuje postantico starost skupine. Dejstvo, da se dosledno - tudi v primerih, ko je ugotovljeno rimskodobno naselje dislocirano - vežejo na obstoječe vasi (in to na njihove robne sektorje), da pa po pravilu nimajo zveze z obstoječimi ali dokumentiranimi cerkvenimi objekti in pripadajočimi pokopališči, namreč kaže na to, da so "rezultat sprememb" (kakršnekoli so že bile - politične, družbene, kulturne, morda tudi etnične), ki so pripeljale do ustalitve obstoječe mreže vaških naselij, pri čemer so bile nekatere antične poselitvene točke opuščene, druge pa so se strukturno prilagodile - sprememb, ki pa so gotovo starejše kakor ustalitev srednjeveške mreže cerkva s pokopališči (ali vsaj izključno pokopavanje ob cerkvah) na Krasu.

Primer, ki lahko rabi za model, je Kopriva (sl. 28). Dokumentirano rimskodobni stavbni kompleks Ajdovske vasi leži 400 m V od današnje vasi (Slapšak 1974b), z njim pa je povezana lokacija cerkve sv. Lovrenca, ki jo je ob koncu 18. stoletja (po izročilu in po župnijskih podatkih) nadomestila današnja cerkev sv. Elije na novi lokaciji, ki je bliže vasi in cesti. Ob cerkvi sv. Lovrenca so sporočeni skeletni grobovi, eden tudi v zidani grobnici, verjetno poznoantičen. Grobove, obdane s kamnitimi ploščami, pa so našli na S robu današnje vasi, led. Krtovšče, kjer ni nobenega izročila o cerkvenem objektu in tudi ni verjetno, da je tak objekt kdaj tu bil. V zvezi s temi grobovi lahko potemtakem navedemo tele ugotovitve: 1. prekinitev naselbinske kontinuitete z Ajdovsko vasjo; 2. funkcionalna vezanost na naselje na lokaciji današnje vasi; 3. prekinitev tradicije pri mestu pokopavanja; 4. nova oblika pokopa; 5. nobene zveze s srednjeveško mrežo pokopališč ob cerkvah.

Za območje Koprive je še nekaj dodatnih arheoloških podatkov, ki jih še ne moremo smiselno vključiti v to sliko; 1. izročilo o "prvi cerkvi" in ajdovskem bitofu na Merišču, 700 m JV od vasi, še zmeraj v območju Ajdovske vasi, z izpričano najdbo žarnega groba; 2. izročilo o "turškem bitofu" v dolinici Prek dula s sporočeno najdbo skeleta brez

Sl. 28

Kopriva; obstoječa cerkev; porušena cerkev; stara cerkev, izročilo; pokopališče; skeletni grob; žgani grob; rimskodobna arhitektura, dokumentirano; hiše, izročilo.

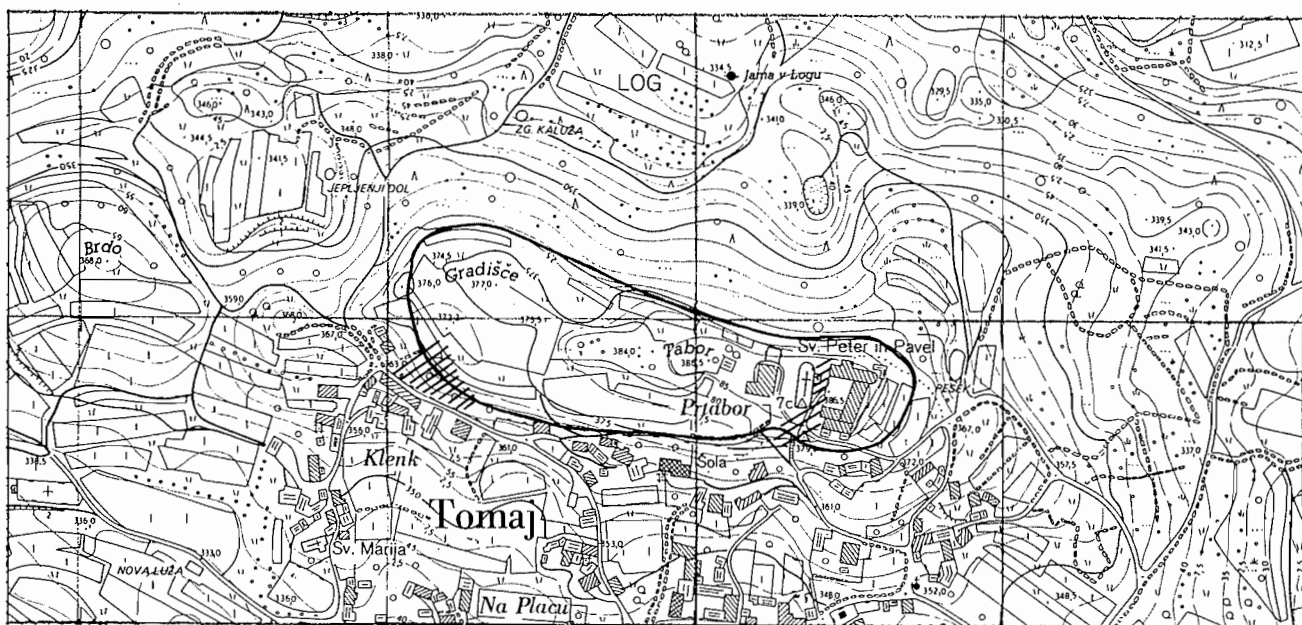
pridatkov v legi V-Z (pogled proti Z); 3. izročilo o cerkvi sv. Elije v Brjah, 750 m JV od Koprive, ki naj bi bila poleg cerkve v Volčjem gradu najstarejša cerkev na Krasu (rokopisne etnografske beležke M. Matičetova) in ki je bila porušena hkrati s cerkvijo sv. Lovrenca; ob njej je bilo pokopališče (tu bi se veljalo natančneje pozabavati z izročili o pokopavanjih "od daleč", velikokrat so točno navedeni kraji - pri posameznih cerkvah, pogosto na arheoloških terenih; značilen primer je osamljena podružnična cerkev - zdaj ruševina - sv. Mihaela na prazgodovinskem gradišču nad Jerišami pri Štorjah: sem naj bi pokopavali celo od Rodika in Kačič). Podatek v točki 1 lahko skriva starejše elemente, v točki 2 posebno skupino sočasnih, v točki 3 pa mlajše elemente, ki se vsi lahko še izkažejo za pomembne člene pri razlagi našega modela.

V vsakem primeru pa je področje Koprive zaradi izredne lokacijske razčlenjenosti poselitvenih in predvsem grobiščnih enot perspektivno za arheološko razčiščevanje problema prehoda od antične poselitve Krasa k srednjeveški.

Za Kras značilno ločenost grobov, obloženih s kamnitimi ploščami, in zgodnesrednjeveških grobov ob cerkvah dobro ilustrira primer Tomaja (sl. 29). V nasprotju s

Koprivo smo tu ugotovili (verjetno) naselbinsko kontinuiteto od prazgodovine skozi rimsko obdobje do danes (gl. zgoraj), pri tem pa je mlajša utrdba zasedla le manjši del prostora prazgodovinskega gradišča, naselje samo se je razvijalo na J pobočju gradišča, preostali del prazgodovinske naselbine pa so uporabili za grobišče in za kulturni objekt (kapela sv. Pavla). Zgodnjerednjeveški grobišči sta lokacijsko jasno ločeni: Tomaj - Gradišče (grobovi z oblogo iz kamnitih plošč) na J robu Z dela gradišča. Tomaj - Sv. Pavel v centralnem in J delu V polovice gradišča ob nekdanji kapeli sv. Pavla, sedanji župnijski cerkvi sv. Petra in Pavla (do postavitve te cerkve ob prelomu stoletja je bila župna Marijina cerkev na Z robu vasi - okoli nje je mlajše grobišče). Sicer se skupini razlikujeta: 1. po grobni konstrukciji; 2. po usmerjenosti skeletov - V- Z s pogledom na Z na grobišču Gradišče v

treh primerih, kjer je usmeritev sploh zabeležena; 3. po kulturni pripadnosti pridatkov: Gradišče - staroselsko, 7.-8. stol. (Marušič 1967, 330), Sv. Pavel - staroslovansko 8.-9. stol. (Marchesetti 1903, 45); te opredelitve mlajša literatura ne povzema. Glede kulturne opredelitve skupine z oblogo velja pritrditi, da so elementi, ki jih v arheologiji označujemo za staroselske, nedvomni. K bizantinskoistrskim uhanom in drugim pridatkom iz grobišča Tomaj - Gradišče lahko dodamo še grob iz Komna z železnim žebljem pod glavo (Moser 1888), še posebej zanimiva pa je najdba z mečem v Skopem (znotraj gradišča, ki ima s Tomajem analogno naselitveno zgodovino, blizu cerkve, vendar zunaj areala obstoječega grobišča, Slapšak 1974b). Kakšno mesto bodo imela v mozaiku zgodnjerednjeveške poselitve skeletna grobišča, katerih mikrolokacija je analogna mikrolokaciji v naši skupini, za

Sl. 29

Tomaj, lokacija zgodnjerednjeveških grobišč Tomaj-Gradišče in Tomaj-Sv. Pavel.

katera pa kamnita obloga ni sporočena (čeprav ni izključeno, da je bila: Štanjel - Vrt / lega V-Z /; Križ - Macarol; Sežana - Nova vas), je vprašanje, ki ga je treba preveriti. Gotovo pa je, da tisti skeletni grobovi, za katere vemo, da niso bili obdani s kamnitimi ploščami, niso pa ležali ob cerkvah, niso enako povezani z obstoječimi naselji, temveč prej z antičnimi lokacijami (Štanjel - Merce, Kopriva - Prek dula, Lokev - Jarovce).

Kar pa zadeva zgodovinske in etnične interpretacije ugotovljenega arheološkega stanja, se bomo zadovoljili z dovolj splošno in odprto Marušičevo (1967, 339) opredelitvijo druge skupine istrskih grobišč (ki vključuje tudi Tomaj): etnična mešanica bizantinskih graničarjev (kar tu razumemo bolj kot razlago predvidenega mehanizma kolonizacije kot pa oznako funkcije) in staroselcev. Menimo namreč, da so tudi za obdobja, ki so klasično lovišče arheološko - historičnih interpretacij (ker so pač polna bolj ali manj znanih migracij in bolj ali manj historično dokumentiranih administrativno političnih premikov) brez razumevanja poselitvene logike in možnih notranjih mehanizmov lokacijskih in kulturnih sprememb historične in etnične razlage arheoloških stanj riskantno in v zadnji konsekvenci neodgovorno početje. Marušičeva opredelitev je najvišja stopnja arheološke inferenice, ki je v dani situaciji še dopustna. Poselitvene študije so nujen nadaljnji korak na poti k zastavljanju historičnih (in etničnih) vprašanj.

Analiza gospodarskega prostora

Določitev gospodarskega prostora

Poznavanje obsega in naravnih značilnosti gospodarskega prostora nekega naselja in človekovih posegov v zvezi z njegovo izrabo je ključno za razumevanje lokacijske logike, funkcije in funkcioniranja naselja, analize te vrste pa so pogosto tudi izhodišče za različne širše kulturnozgodovinske, ekonomske, demografske ipd. interpretacije (prim. pregledno Roper 1979). Arheologija je tu v nezavidljivem položaju, saj so ji le redko na voljo zanesljive opore za določitev obsega gospodarskega prostora, problemi s paleoekološkimi podatki so večkrat nepremostljivi, pa tudi arheološki sledovi izrabe prostora so pri kontinuirani poselitvi ohranjeni le izjemoma. Zaradi čedalje večjega zanimaja za gospodarske in ekološke aspekte arheološko proučevanih družb se tako postopki vede usmerjajo na eni strani k usposabljanju za opredeljevanje ekofaktov in razpoznavanju človekovega vpliva na stanje v okolju (ob hitrem razvoju bio- in geoarheologije), na drugi strani pa k aplikaciji posebnih analitičnih pripomočkov in k medkulturno (*cross-culturally*), empirično ali teoretsko utemeljenemu opredeljevanju obsega gospodarskega prostora za posamezne načine gospodarjenja (pri tem se močno naslanja na antropologijo in geografijo).

Preprost analitičen pripomoček za določanje gospodarskega prostora so Thiessnovi poligoni. Dobimo jih tako, da na srednjih točkah med sosednjimi najdišči načrtamo pravokotnice na liniji, ki spajajo ta najdišča. Tehnika izhaja iz predpostavke, da velikost prostora, ki je potreben za to, da skupnost preživi, odločilno vpliva na oddaljenost med naselji. Veljavnost predpostavke ni univerzalna - predvsem je lahko oddaljenost zaradi vrste dejavnikov večja, kot zahteva velikost prostora, ki je potreben za preživetje. Za aplikacijo v arheologiji je pomembno, da zahteva zanesljivo sočasno mrežo istovrstnih najdišč oz. najdišč, ki se nanašajo na isto poselitev ob predpostavki, da ugotovljena mreža ustreza dejanski oz. da so vsa najdišča znana. Dodatna omejitev je, da ne upošteva možne hierarhije najdišč in ustrezne različnosti teritorijev. Ob vseh teh zadržkih in seveda s pogojem, da se jih zavedamo, so lahko Thiessnovi poligoni dragocen pripomoček. Klasičen primer za njihovo uporabo je Hodderjeva analiza rimskodobne poselitve Britanije (Hodder, Hassal 1971; Hodder 1972), ki je še zlasti zanimiva, ker je uporabljena za hierarhiziran sistem. Nepravilna razpotegnjena oblika poligonov okoli manjših

utrjenih centrov je bila zanj izhodišče za modifikacijo Christallerjevega lokacijskega modela, ki predvideva enake teritorije ne glede na rang, in predložitev alternativnega modela prostorske organizacije (Hodder 1972, 899s). Thiessnovi poligoni ne razlagajo; so le analitičen pripomoček, sredstvo za eksplikacijo prostorskih razmerij. S svojo obliko opozarjajo na pravilnosti v razmerju med poselitvenimi točkami, in šele razčlenitev teh razmerij lahko pripelje do presoje, kako zanesljiv je obseg gospodarskega prostora, dobljen s poligoni. Nepravilnosti je mogoče razlagati z različnimi dejavniki - s hierarhičnimi odnosi v poselitvi, poleg tega pa gotovo še z geološkimi in ekološkimi značilnostmi ter s stopnjo raziskanosti oz. z nepopolnostjo razpoložljive mreže (prim. Groube 1981). Mi smo Thiessnove poligone uporabili kot izhodišče za analizo kaštelirskega poselitvenega sistema (poglavje 5) in pa za določitev gospodarskega prostora rodiške Ajdovščine (poglavje 4).

Higgs in Vita-Finzi sta razvila t.i. *site-catchment* analizo (Higgs, Vita-Finzi 1972; Higgs, Jarman 1975). Ime *catchment* je prevzeto kot analogna slika iz fizične geografije (povirje, področje, iz katerega se stekajo vode) in pomeni prostor, iz katerega naselje črpa surovine, ki so pomembne za življenje naselja. Analizo sta avtorja definirala kot "preučevanje razmerja med tehnologijo in naravnimi viri, ki ležijo v ekonomsko upravičeni oddaljenosti od naselja" (Vita-Finzi, Higgs 1970, 5). Ob dosledni izpeljavi sodijo med naravne vire, ki so pomembni za življenje naselja, tudi surovine za vsakršno produkcijo, njihova "ekonomsko upravičena oddaljenost" pa je lahko zelo velika. Praktično se analiza nanaša predvsem na tiste naravne vire, ki so temelj dominantnih gospodarskih dejavnosti naselja; avtorja sta jo podrobno izdelala za lovske in poljedelske skupnosti (Higgs, Vita-Finzi 1972, 27ss). Razvila sta prilagojeno terensko tehniko (Higgs 1975b) in opredelila kriterije za določitev velikosti "catchmenta". Pri lovskih in nabiralniških ekonomijah sta se oprla na posplošene rezultate proučevanja sodobnih "primitivov" (Lee 1969). Na podlagi medkulturnih primerjav je namreč postavljena teza, da lovsko nabiralniška skupnost lahko obvladuje ozemlje, ki je od naselja oddaljeno 2 uri hoda. Pri poljedelskih skupnostih sta se oprla na ekonomske geografe - predvsem von Thüenna (1826) in Webra (1909), ki sta postala v tem času aktualna prek dela Chisholma (1968) in sploh angleške nove geografije

(Haggett 1965; Chorley, Haggett 1967). Za agrarna naselja je dopustna predpostavka, da se intenzivnost izrabe zemljišča manjša z oddaljenostjo od naselja in da je od določene meje naprej (ta bo odvisna od stopnje tehnološkega razvoja in načina proizvodnje) izkoriščanje osnovnih surovin zaradi prevelike porabe časa in energije za transport nerentabilno. Pri načinih gospodarjenja pred uvedbo mehanizacije in masovne tržne proizvodnje ugotavlja Chisholm (1968, 131, na podlagi starejših študij), da se rentabilnost močno zmanjša že pri oddaljenosti 1 km, kritična meja pa naj bi bila pri 3-4 km. Tako Higgs in Vita-Finzi povzemata, da je maksimalna oddaljenost, ki je še rentabilna, 1 ura hoda za poljedelske oz. 2 uri za lovsko-nabiralniške skupnosti; iz tega je nastala delovna hipoteza o gospodarskih prostorih (catchmenti) z radijem 5 oz. 10 km. Ta zamejitev ne pomeni nujno, da je imel gospodarski prostor vsakega konkretnega analiziranega naselja v resnici tak obseg. Pomeni samo, da se bodo na ta prostor usmerjale prilagojene terenske tehnike (Higgs 1975), katerih cilj bo ugotoviti razpoložljivost, izdatnost, obseg, razprostranjenost in sezonskost rastlinskih, živalskih in mineralnih virov ter obdelovalnega zemljišča. Nemara bodo rezultati analize med drugim omogočili definiranje dejansko izkoriščanega prostora. Tako je, denimo, študija o Melosu, ki je narejena po principih site catchment analize, pokazala, da je v danih okoliščinah ves otok lahko predstavljal catchment enega naselja in so bila nekatera agrarna izkoriščana zemljišča oddaljena tudi 6 ur hoda (Wagstaff 1976). Večji catchment je ugotovil tudi Flannery (1976c) z empiričnim preučevanjem nahajališč rastlinskih in živalskih populacij, katerih izkoriščanje je dokumentirano z najdbami v Oaxaci in Tehuacanu. Na drugi strani je eden izmed rezultatov naše analize rodiške Ajdovščine ugotovitev, da je gospodarski prostor v določenih zgodovinskih okoliščinah lahko bil bistveno manjši, kar pa sicer ni v nasprotju z Higgsovo delovno hipotezo, saj ta določa samo maksimum. Manjše catchmente dokumentira nešteto sodobnih in recentnih primerov. (O utemeljenosti koncepta catchmenta, o odnosu med konceptom teritorija - Higgs 1975, IX - in catchmenta ter o diskusiji in o alternativnih pristopih, prim. Roper 1979, 124ss).

Gospodarski prostor rodiške Ajdovščine

Zadržimo se pri rodiški Ajdovščini. Naselje (3,8 ha) je večplastno (kaštelirska kultura, zgodnjersko obdobje, poznoantična faza), agrarna komponenta je za kaštelirsko fazo navedena po analogiji z drugimi sočasnimi najdišči (prevlada živinoreje v mešanem agrarnem gospodarstvu, Rinaldi 1963-64, 24), sicer s fosilnimi njivami v neposredni okolici (sl. 68) in s strukturo živalskih kostnih ostalin (izkopavanje 1975, 1981-82, neobjavljeno). Poglejmo, kakšne implikacije daje upoštevanje gospodarskega prostora (catchmenta) po principih, kakršne sta razvila Higgs in Vita-Finzi.

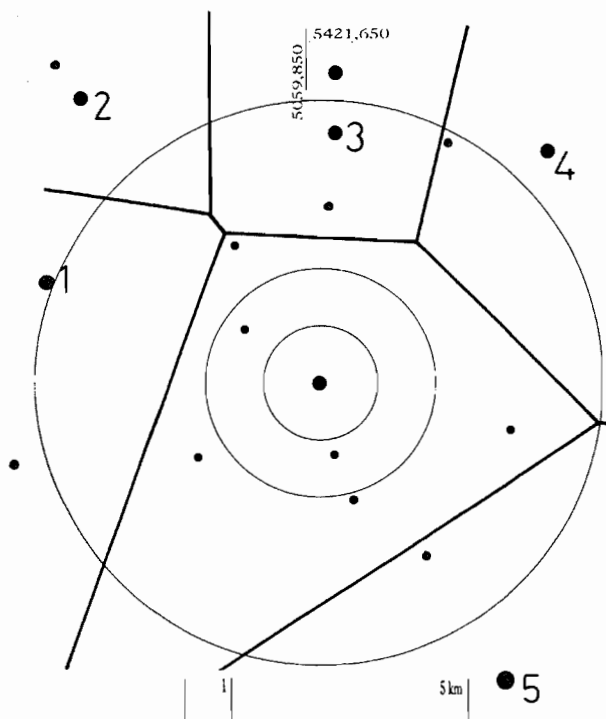
Takoj se bomo morali odločiti za nekaj prilagoditev. Znotraj radija 5 km bomo - poleg 2 km, ki jih Higgs in Vita-Finzi štejeta za območje intenzivne izrabe - posebej pozorni na radij 1 km, ki je na Krasu in v Brkinih - kot kaže oddaljenost med obstoječimi naselji (prim. sl. 18) - temeljna enota za zemljiško izrabo, na kateri je še nastalo samostojno naselje - kar je v skladu z omenjeno Chisholmovo (1968, 131) ugotovitvijo, da se pri tradicionalnih načinih gospodarjenja pri oddaljenosti več kakor 1 km bistveno zmanjša rentabilnost poljedelske izrabe. Glede na to ugotovitev nas bo še posebej zanimalo, koliko se bo radij 5 km pokazal za relevantno enoto.

Presoja je težja zaradi večplastnosti naselja, saj nimamo za vse faze na voljo enakih kriterijev za preverjanje. Pri kaštelirski fazi si lahko pomagamo s Thiessnovimi poligoni, ki jih gradimo na mreži gradišč, uvrščenih v isto (ali višjo) kategorijo kot rodiška Ajdovščina (sl. 30).

Poligoni močno omejujejo petkilometrski catchment na vseh straneh razen proti JZ in nakazujejo, da je rodiško gradišče poleg dela brkinskega grebena obvladovalo predvsem spodnji del Matarskega podolja s kozinskim križiščem - slika, ki jo bo potrdila analiza geomorfološke situacije.

Za zgodnjerskodobno in poznoantično fazo Thiessnovi poligoni ne pridejo v poštev, ker v tem (pa tudi v širšem) prostoru ne poznamo istovrstnih najdišč. To dejstvo že samo na sebi povečuje možnost, da je naša naselbina v teh fazah zares neposredno ali s svojimi centralnimi funkcijami obvladovala teritorij, ki je bil večji od teritorija, ki ga za

kaštelirsko dobo nakazuje naša analiza. Omejevanje teritorija z drugačnimi naselbinskimi lokacijami iz iste dobe (npr. z nižinskimi naselji oz. vilami) pa bi zahtevalo povsem določene historično utemeljene predpostavke o odnosih med njimi, za kar pa nimamo dovolj opornih točk in so možne razlage, ki si povsem nasprotujejo (npr. kolonizacija od zunaj ali notranji razvoj poselitve za nižinske arhitekturne komplekse). Zato

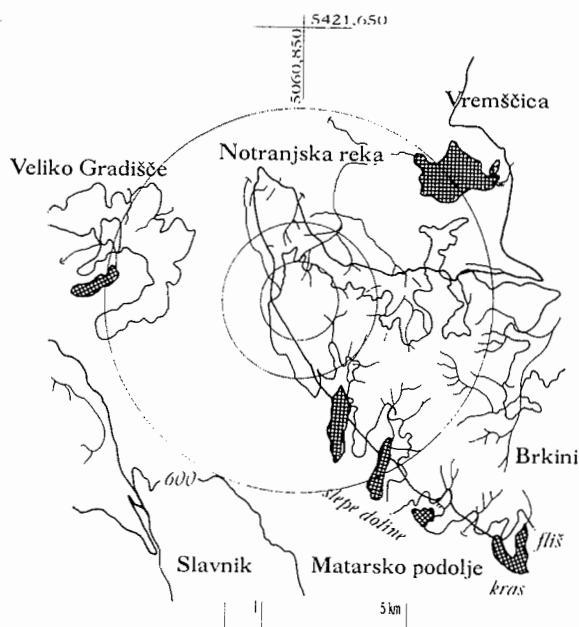
Sl. 30

Rodik-Ajdovščina, določitev gospodarskega prostora s pomočjo Thiessnovih poligonov. Thiessnovi poligoni so zgrajeni na mreži matičnih gradišč. Skupne lastnosti gradišč so: večja kakor 1 ha, dobra preglednost nad pripadajočim teritorijem (4), dobra branljivost in sledovi stalne naseljenosti. Izločena so gradišča, ki sodijo v naše kategorije B-D (individualne in specializirane enote).

1. Vrhpolje - Veliko gradišče.
2. Lokev - Klemenka.
3. Škocjan; Gradišče pri Škocjanu.
4. Vreme - Saline.
5. Slivje - Gavje.

bomo skušali priti do determinant za omejitev gospodarskega prostora najprej z analizo geomorfoloških in ekoloških značilnosti terena.

Področje, ki ga opazujemo (sl. 31), ima središče (lokacija ajdovskega gradišča) na sinklinalnem grebenu Brkinov in obsega dve dolinski tvorbi - suho Matarsko (Podgrajsko) podolje na JZ in dolino Notranjske (Brkinske) Reke, ki je od brkinsko-kraške meje pri Vremah (oz. od Škocjana) prav tako fosilna. Glavni brkinski greben ločuje od masiva Velikega gradišča na SZ dolina Kranjskega (in Paredskega) potoka (Z tik pod Ajdovščino), ki jo geografi razlagajo kot iztek korita nekdanje reke Matarskega podolja, ki naj bi se pri Divači združila z Brkinsko reko (Melik 1960, 200). Opazovano področje sega na JZ do masiva Slavnika, na SV pa do vznožja Vremščice. Relief je razgiban in višinske razlike so izredno velike (do 450 m). Potemtakem lahko pričakujemo, da bo, če upoštevamo enourno oddaljenost namesto radija 5 km, catchment bistveno manjši.

Sl. 31

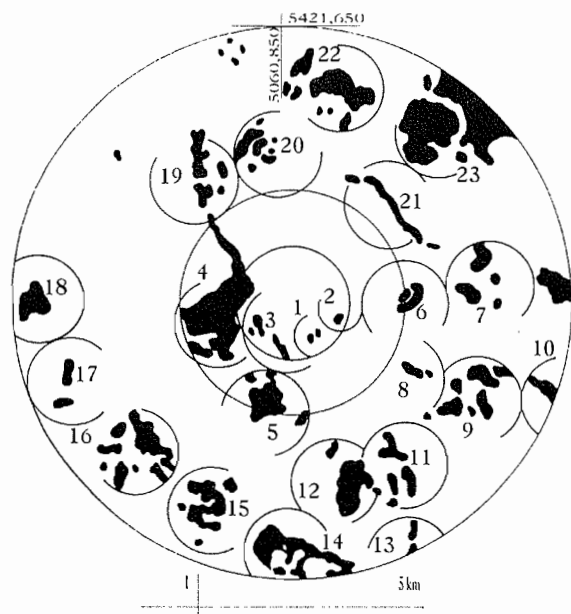
Rodik - Ajdovščina, geografija okolice.

Pri site catchment analizi so oddaljenost po časovni enoti večinoma empirično določali z obhodi kot sestavnim delom terenskega postopka (prim. Jarman, Webley 1975). Mi smo si pomagali z grobim izračunom na podlagi višinske razlike in oddaljenosti. Ker bi bilo izračunavanje celotne konture zaradi zelo zapletenega reliefa in mikroreliefa (vrtače, grape) ter vegetacije in komunikacijske mreže praktično nemogoče, smo si delo poenostavili tako, da smo opredelili koncentracije obdelovalnih površin (sl. 32) in na podlagi višinske razlike in srednje oddaljenosti, pri čemer smo upoštevali tudi obstoječe ali rekonstruirane komunikacije, za vsako posebej ugotovili, ali je mogoče priti do nje v eni uri ali ne.

Prišli smo do sklepa, da je po tem principu meja šerentabilne izrabe na maksimalni razdalji 3 km, razen na

brkinskem grebenu oz. na maksimalni višinski razliki 300 m, tako da se grobo pokriva z izohipso 500 m na SV in JZ (sl. 33).

Slika se ujema s sliko, ki smo jo dobili pri analizi kaštelirske poselitve s Thiessnovimi poligoni v zvezi z usmerjenostjo glavnega dela gospodarskega prostora v spodnji del Matarskega podolja, je pa tudi nekaj manjših, a značilnih in razločljivih odstopanj. 1. Poligon krepko presega enourni catchment na JZ v območju kozinskega križišča; to je mogoče razložiti s posebnostjo kaštelirske poselitve: razširitev gospodarskega prostora v to smer omogoča specializirano živinorejsko naselje na Debeli griži (za funkcionalno razlago elementov kaštelirskega poselitvenega sistema znotraj catchmenta rodiške Ajdovščine gl. spodaj). 2. Enourni catchment presega poligon na Z; prednost bomo

Obdelovalne površine:

znotraj radija 1 km:

1. Štihtarca (fossilno) -60 m
2. Njivce (fossilno) -90 m

znotraj radija 2 km:

3. Rodik (Čelevo, Maganka) -200 m
4. Rodik -270 m
5. Slope -220 m

zunaj radija 2 km:

6. Podgrad -200 m 2 km
7. Vareje -100+100 -150 m 3 km
8. Artviže (Kr. drev) -100 + 80 m 2,5 km
9. Artviže -100 + 100 m 3 km
10. Ostrovica -100 + 100 m 4 km
11. Gradiščica -280 + 150 m 3,5 km
12. Brezovica -280 m 3 km
13. Odolina -280+100 -100 m 5 km
14. Rožice -300 m 4,5 km
15. Tublje -300 m 4 km
16. Hrpelje -300 m 4 km
17. Kozina -300 m 4,5 km
18. Vrhpolje -250+100 -150 m 5 km
19. Kačiče -330 m 3 km
20. Dane -360 m 3 km
21. Potok -350 m 2,5 km
22. Škocjan - Naklo -400 m 4 km
23. Škoflje - Vreme -450 m 4 km

Sl. 32

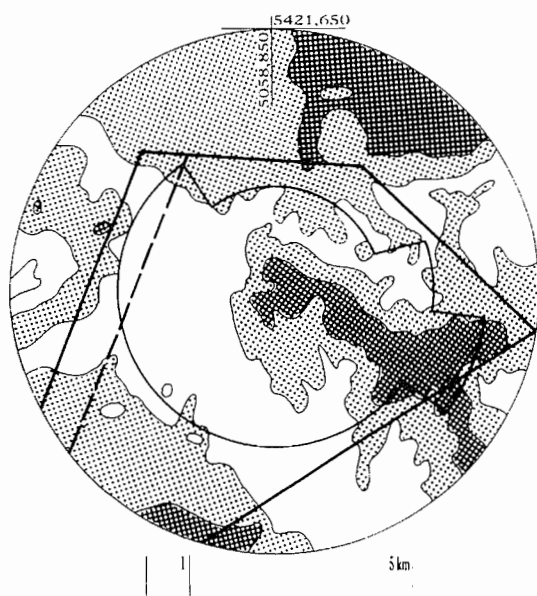
Rodik - Ajdovščina, obdelovalne površine v radiju 5 km po recentnih poselitvenih enotah.

dali catchmentu in se odločili za rahlo razširitev s poligonom določenega gospodarskega prostora proti Z na račun Velikega gradišča, in to iz teh razlogov: a) zaradi oblikovanosti terena - pobočja Videža in Polanščka se naravno vežejo na področje kozinskega križišča; b) zaradi optičnega obvladovnja prostora - ta prostor je viden z ajdovskega in ne z Velikega gradišča; c) zaradi poteka katastrske meje med Rodikom in Vrhovljami - kot (možnim) nadaljevalcem starejših razmejitev (gl. spodaj, sl. 34); d) zaradi lokacije gradišča na Debeli griži - ki s tem postane še bolj središčna glede na prostor, ki ga izkorišča (gl. spodaj, sl. 46); (korigirani poligon s celotno kaštelirsko poselitvijo je prikazan na sl. 34).

Med ekološkimi faktorji pripisujemo odločilno vlogo litološki sestavi tal, ki s svojo raznolikostjo ustvarja pokrajinske pasove, ki se med seboj močno razlikujejo tako po morfologiji in komunikabilnosti kot po pedološki sestavi tal, tipih vegetacije, razpoložljivosti oz. tipih agrarnega zemljišča in po dostopnosti vode. Najizrazitejša je razlika med mehкими klastičnimi sedimenti (fliš), podvrženimi

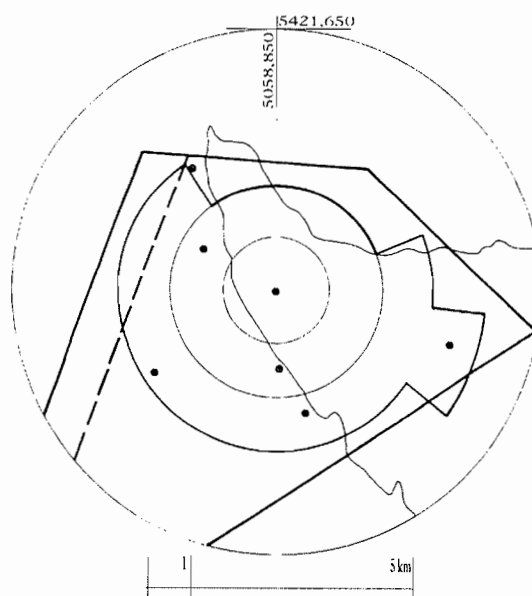
mehanski eroziji in apnenci, podvrženimi predvsem kemični eroziji oz. zakrasevanju. Iz te razlike izhajata dva temeljna pokrajinska tipa, ki se pojavljata v tem prostoru - brdski in kraški svet (prim. sl. 31). Poselitveno relevantne značilnosti najvažnejših kameninskih tipov na tem področju so sicer tele (sl. 35; Pleničar e.a. 1973; Šikić e.a. 1975, OGK Ilirska Bistrica, ki pokriva tudi področje Vrem in Škocjana, ne navaja podatkov relevantnih za poselitev):

1. prehodni skladi med spodnjo in zgornjo kredo; pretežno dolomit in breča, v manjši meri apnenc; zmerno zakraselo; rdečkasta kisl prst - malo prsti;
2. zgornjekredni rudistni apnenc, cenomanturon; razmeroma odporen proti eroziji, predvsem mehanski, slabo zakraselo; terra rossa, malo zemlje;
3. zgornjekredni apnenci in breče, turonsenon; kompaktni, razpokani, neodporni proti kemični eroziji, zelo zakraselo; rdeča kisl ali rjava prst, izredno skromna, površje vselej skalovito;

Sl. 33

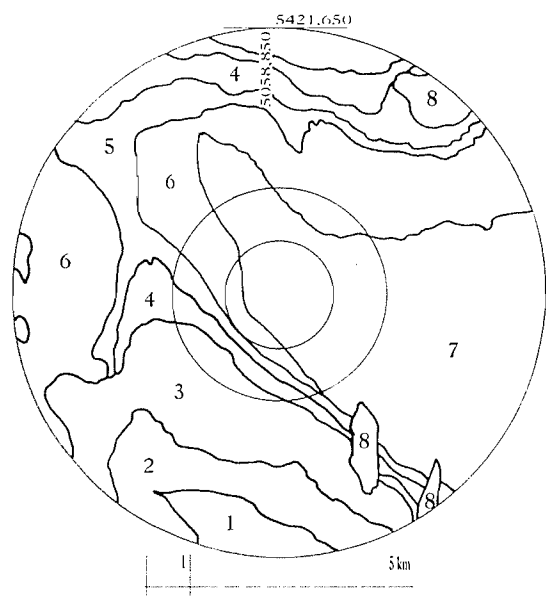
Rodik - Ajdovščina, določitev enournega catchmenta in korekcija poligona.

Sl. 34

Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, odnos do enournega catchmenta in poligona.

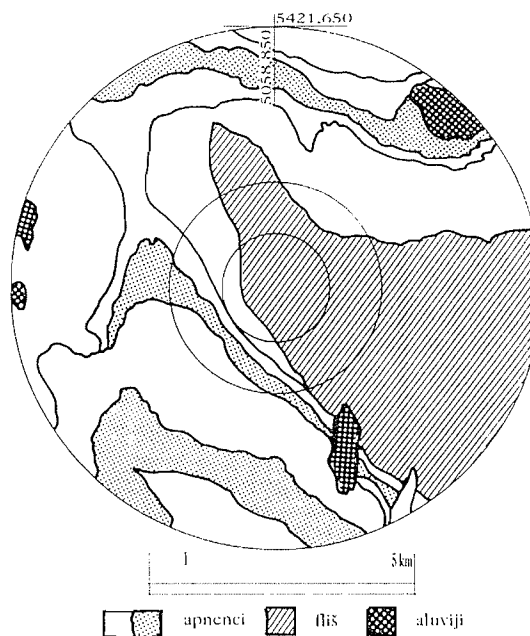
4. kozinski skladi, spodnji paleocen; kompakten apnenec, obstojen proti eroziji, zelo slabo zakraselo; obilnejša prst;
 5. milioidni apnenec, srednji paleocen; podoben kozinskim skladom, vendar nekoliko bolj zakrasel; manj humusa;
 6. alveolinski apneneci, paleocen-eocen; obstojen proti mehanski eroziji, površinsko močno zakraselo; malo prsti, ponekod veliko skalovlja, razbrazdanega s škrapami;
 7. eocenski klastični sedimenti (fliš) - lapor, peščenjak, breča; slabo odporno proti mehanski eroziji, tvorijo se grape; preperina tvori rodovitno prst;
 8. ob prehodu na kraški svet površinske vode z brdskega področja poniknejo, na meji se pri tem tvorijo slepe doline z bogatim aluvijem, na katerem nastaja rodovitna prst.
- Razporeditev recentnih obdelovalnih površin se podreja tako opredeljenim lastnostim tipov kameninske osnove.

Sl. 35
Rodik-Ajdovščina, geološko-litološke enote v radiju 5 km.

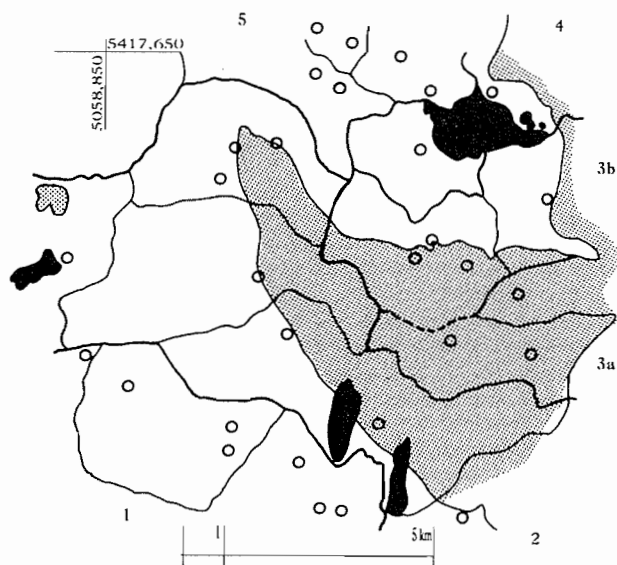
Tako so v spodnjem delu Matarskega podolja naselja z njivskimi površinami nanizana v dveh pasovih, pri čemer se prvi pas dobro pokriva s pasom zgornjekrednih rudistnih apnencev (cenoman-turon; 2), v drugem pa s pasom kozinskih skladov (4) in aluvijev (8) na flišno-apneniški meji (sl. 36). Vmesni pas zgornjekrednih apnencev (turon-senon; 3) je povsem brez obdelovalnih površin in brez naselij.

Če upoštevamo takšne ekološke enote, ki temeljijo na različnosti poselitveno relevantnih značilnosti litoloških tipov, lahko na obravnavanem področju za recentno poselitev opredelimo ekološko-poselitvene enote, se pravi enote kulturne pokrajine, z naselji, ki jih družijo enoten vzorec izkoriščanja naravnih virov (znotraj ekološke enote ali - pogosteje - diferencialno med ekološkimi enotami-pasovi, če izkoriščajo več različnih ekoloških enot). Na vsem območju, ki ga opazujemo (radij 5 km okoli rodiške Ajdovščine), se nam kažejo te ekološko-poselitvene enote:

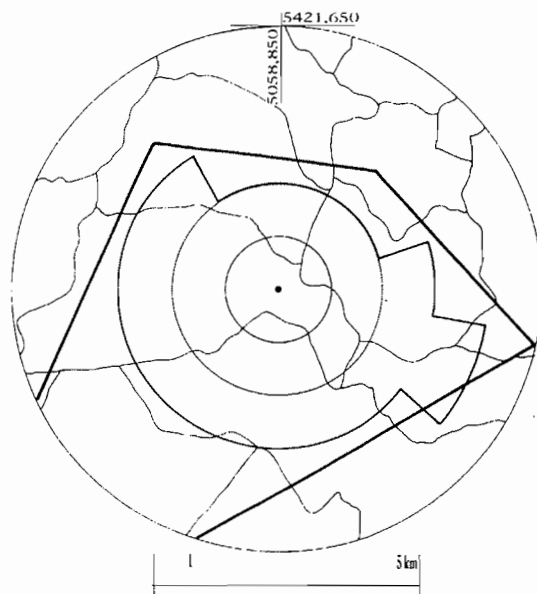
Sl. 36
Rodik-Ajdovščina, litološke enote, na katerih se tvori znatnejši sloj humusa.

1. Matarsko podolje, dno kraške suhe doline z omejenimi obdelovalnimi površinami (terra rossa, na kam. tipu 2), pašniki (in gozdovi) na vznožju in S obronkih Snežnika;
2. JZ in Z rob Brkinov, stik kraškega in brdskega sveta, obilje vode, izkoriščanje več ekoloških pasov: robne ravnice, obsežne obdelovalne površine na kam. tipu 4 in na aluvijih, visoki kras s pašniki na kam. tipih 3, 5 in 6, brda;
- 3.a) brkinski greben, čisto brdski svet, kam. tip 7, visoke nadmorske višine (do 800 m), obilje vode;
- 3.b) S obronki Brkinov, stik brdskega in kraškega sveta, ki pa še ves sodi v brkinsko sinklinalno področje, tako da se kraški svet grobo morfološko ne loči od brdskega (grebeni, grape); lokacija naselij na meji kaže na pomen izkoriščanja obeh ekoloških pasov, tip naselja in njivski sistem pa sta enaka kot na glavnem brkinskem grebenu;
4. Vremška dolina, obsežna slepa dolina na stiku brdskega in kraškega sveta, bogate obdelovalne površine, deloma na aluviju, deloma na kam. tipu 4 in na vremskih skladih, obilje vode, ugodna mikroklima;
5. robna enota Tržaško-komenske planote, matični Kras.

Sl. 37

Rodik-Ajdovščina, recentne ekološko-poselitvene enote; 1. dno Matarskega podolja; 2. rob Brkinov; 3. brkinski greben; 4. Vremška dolina; 5. matični Kras.

Sl. 38

Rodik-Ajdovščina, katastrske razmejitve oz. recentne ekološko poselitvene enote, odnos do s Thiessnovim poligonom in enournim catchmentom določenega gospodarskega prostora Ajdovščine.

Razmejitve med ekološko-poselitvenimi enotami najbolje prikažemo z mejami katastrskih občin, ki pripadajo eni ali drugi enoti (sl. 37). Primerjava dobljene slike z omejitvijo gospodarskega prostora rodiške Ajdovščine, ki jo dobimo po principih site catchmenta in s Thiessnovimi poligoni, je indikativna (sl. 38). Grobo ujemanje mej na S in SV (znatneje izstopa samo področje vasi Dane) kaže, da je bil z analizo izločen prostor, ki pripada zaključenima samostojnima enotama (5 - Kraška planota, 4 - Vremška dolina) s pomembnimi, z Ajdovščino sočasnimi centri, ki so vsaj v kaštelirski dobi zanesljivo tudi istovrstni (Vreme) oz. centri višje vrste (Škocjan). To še bolj potrjuje pravilnost naših rezultatov, povratno pa nakazuje, da so recentne ekološko-poselitvene enote za arheološko proučevanje poselitve relevantne. Posebno zanimivo je ujemanje meje s trikilometrskim catchmentom na JZ v Matarskem podolju. Preseganje takšne večkrat potrjene meje zahteva posebej utemeljeno razlago, in če se nam bo to posrečilo za kaštelirsko poselitev, pa ostaja meja potencialno relevantna pri sleherni spremembi sistema.

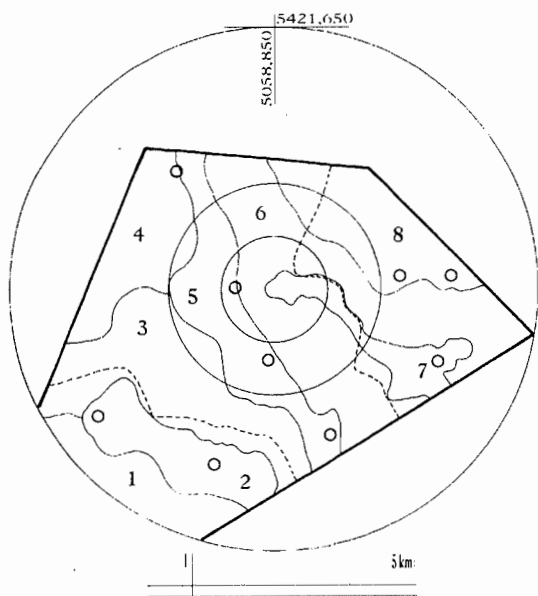
Postavimo, da je obseg gospodarskega prostora naselja na rodiški Ajdovščini tako ugotovljen. Poglejmo, kakšne so možnosti za izrabo tega prostora. Sl. 39 kaže ekološke enote glede na agrarno izrabo.

Oprli smo se na geološko zgradbo, katere raznolikost in odločilen vpliv na agrarno izrabo ter s tem ujemanje z območji recentne izrabe smo že nakazali, upoštevali pa smo pri tem izrabo po stanju v franciscejskem katastru, izhajajoč iz predpostavke, omenjene že v pogl. 2, da se takratno stanje v tem prostoru močno približuje maksimalni možni izrabi ob dani tehnologiji in načinu kmetovanja. Tako smo lahko omejili ekološke enote, za katere sklepamo, da bodo relevantne za arheološko analizo poselitve, in smo pri vsaki označili izrabo, ki jo enota dopušča:

1. vznožje Slavnika, pašnik in gozd;
2. dno Matarskega podolja, njive in pašnik (travniki);
3. planota Debele griže, pašnik;
4. pobočja Videža in Polanščka, pašnik in gozd;
5. brdsko kraški rob, njive in pašniki (travniki);

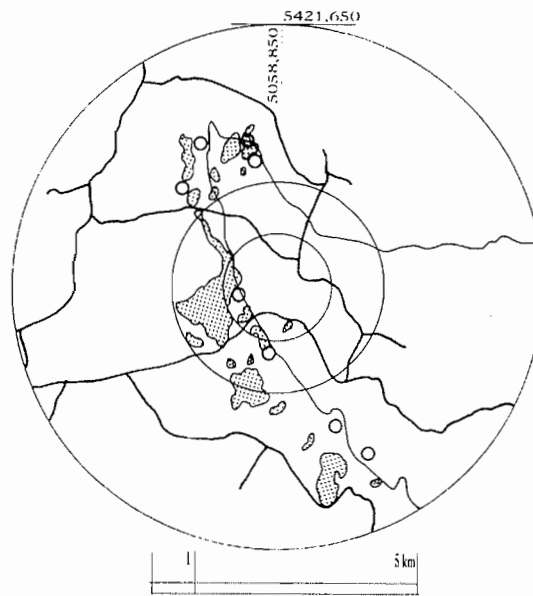
6. brkinska pobočja in grape, gozd;
7. brkinski greben, njive in pašniki (travniki);
8. S obronki Brkinov pod mejo absolutnega gozda, njive, pašniki, gozd.

Celotno področje sodi v 3 (4) recentne ekološko-poselitvene enote, ki smo jih že opredelili: 1. enota izkorišča ekološki enoti 1 in 2; 2. enota izkorišča enote 3, 4, 5, 6 in 7 (področje ajdovskega gradišča in pripadajoči greben), 3.a) enota izkorišča enoto 7 (in 6); 3.b) enota pa enoto 8 (in 6). Prednosti so izrazito na strani druge ekološko-poselitvene enote (z lokacijo naselij na stiku brdskega in kraškega sveta, sl. 40): izkorišča mnoge in raznolike ekološke enote, razpolaga z daleč najbolj obsežnimi in kvalitetnimi obdelovalnimi površinami, ima obilico vode. Pomembna je ugotovitev, da je mogoče s katerekoli obstoječe naselbinske lokacije v tej enoti - če držijo Chisholmove hipotetične vrednosti oz. Higgsov kriterij enourne oddaljenosti - obvladati prostor vseh treh ekološko-poselitvenih enot (sl. 41; razdalja 2 km se grobo ujema z mejo enote).

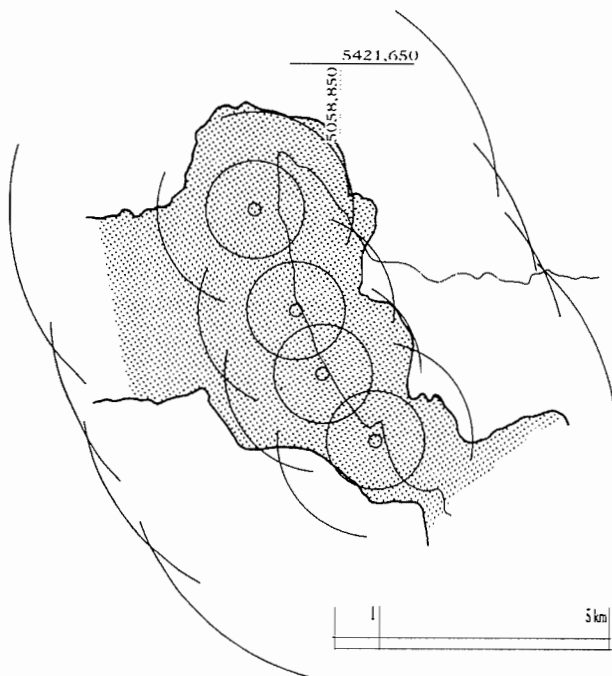
Sl. 39

Rodik - Ajdovščina, ekološke enote; črtkano je označena razmejitev recentnih ekološko-poselitvenih enot.

Sl. 40

Rodik - Ajdovščina, druga ekološko-poselitvena enota: katastrske razmejitve, obdelovalne površine in obstoječa naselja.

Sl. 41

Rodik - Ajdovščina, druga ekološko-poselitvena enota, pokrivanje enote oz. sosednjih ekološko-poselitvenih enot (1 in 3) z dvo oz. petkilometrskimi radiji z lokacij obstoječih naselij.

Relativno večji pomen dolguje 1. enota cesti, ki tod povezuje severno Italijo s Kvarnerjem in Dalmacijo.

To recentno stanje bo za nas temeljna matrika, s katero bomo primerjali arheološko ugotovljeno poselitve in ki nas bo vodila pri funkcionalni interpretaciji elementov poselitve in pri poskusih rekonstrukcije poselitvenega sistema.

Kaštelirska poselitve

Na voljo imamo tole mrežo naselij, za katere je dokumentirano ali domnevano, da pripadajo kaštelirski poselitvi (sl. 42):

1. Rodik - Ajdovščina, prazgodovinsko gradišče (Marchesetti 1903, 79, z napačno lokacijo na sosednji Čuk), potrjeno z izkopavanji 1982; značilen terenu prilagojen

tloris, konstrukcija vrat, značilno kaštelirsko obzidje (zid d. 2 m); površina 3,8 ha, relativna višina 80 m proti brkinskemu grebenu, 250 m do vznožja, preglednost 5.

2. Artviže - Sv. Socerb, prazgodovinsko gradišče, kot domneva Marchesetti (1903, 81) po položaju in po ostankih obzidja; po Rutarju (1895, 214) veliko prazgodovinsko gradišče na Rtu, 500 m JZ od Sv. Socerba; rekognosciranje brez rezultata; površina neugotovljiva, relativna višina proti grebenu 30 m, preglednost 5.

3. Kačiče - Sv. Marija, prazgodovinsko gradišče po Rutarju (1895, 214); po ANSI (s.v. Kačiče) tudi na vzpetini 504 m, 400 m JV od sv. Marije, V tik nad vasjo; po površinskih sledovih nismo mogli nobene lokacije potrditi brez zadržkov; ob c. sv. Marije med množico mlajše nekaj fragm. morda prazgodovinske keramike; možna površina v obeh primerih manj kakor 1 ha, relativna višina 20 m, preglednost 3.

4. Rodik - Gabrova stran, prazgodovinsko gradišče po Marchesettiju (1903, 79s); od vsega, kar je tu Marchesetti videl (gradišče čez 3 vrhove, dolžina skoraj 500 m, preplet krožnih in kvadratnih formacij s prečnimi in pobočnimi zidovi, T IX, 5), smo lahko pri ogledu potrdili le manjši utrjen prostor na najvišjem vrhu; vse ostalo razumemo kot naravne ali recentne formacije; površina manj kakor 1 ha, relativna višina 70 m, preglednost 3-4.

5. Slope - Sv. Križ, negotovi sledovi prazgodovinskega gradišča po Marchesettiju (1903, 80); o prazgodovinski starosti terase je ob izpričani srednjeveški utrdbi na tem mestu težko soditi; nekaj površinsko najdenih fragm. keramike, morda prazgodovinskih; verjetna površina 0,3 ha, relativna višina 30 m, preglednost 3.

6. Brezovica - Bilenvrh, prazgodovinsko gradišče (Marchesetti 1903, 80s), prazgodovinska keramika (Marchesetti), potek obzidja ugotovljiv; površina 0,6 ha, relativna višina 50 m, preglednost 3-4.

7. Hrpelje - Debela griža, prazgodovinsko gradišče (Marchesetti 1903, 80), prazgodovinska keramika (Marchesetti), potek obzidja jasen, površina 1,8 ha, relativna višina 0, preglednost 2.

Iz opisov izhaja, da bi bilo vsaj pri treh od sedmih primerov (Artviže, Kačiče, Slope) potrebno preverjanje s sondiranjem, če bi hoteli potrditi prazgodovinsko starost. Za potrebe naše analize bomo predpostavili, da vse opredelitve držijo. (Morebitna izločitev katerega izmed gradišč ne bi odločilno ogrozila rezultatov naše analize, saj tri upoštevane tipe zagotovo zastopa po 1 oz. 2 gradišči.)

Tipologija nas bo zanimala le toliko, kolikor računamo na njeno relevantnost za funkcionalne opredelitve. Rodiška Ajdovščina sodi med matične kaštelirje, ki tvorijo okostje regionalnega poselitvenega sistema (gl. pogl. 5). Ostala naselja sodijo po naši klasifikaciji malih kaštelirjev (do 2 ha) v kategoriji B in C, ki smo ju opredelili kot "individualne in specializirane enote", njihove značilnosti pa so:

B - utrjeno - ograjeno naselje v ravnini (relativna višina 0) s slabo preglednostjo (2): Debela griža; C - utrjeno naselje na vzpetini z zmerno relativno višino (50 m), dobro branljivo, z dobro preglednostjo (3-4), zelo majhna površina (manj kakor 1 ha): Sv. Marija, Gabrova stran, Sv. Križ, Bilenvrh; verjetno tudi Sv. Socerb.

Mikrolokacija. Položaj gradišč po tipih glede na ekološke enote je razviden iz sl. 43. Vsak tip gradišča je v drugi ekološki enoti: A - 7; B - 3; C - 5; v skupino C smo (kot verjetno) uvrstili tudi Sv. Socerb, ki leži, enako kot A, na brkinskem grebenu - 7. Sicer pa so temeljne mikrolokacijske značilnosti za posamezne tipe take:

A - dominantna lega (prim. sl. 68) na vrhu (804 m) na Z robu brkinskega grebena; brdski teren, recentna izraba pašnik (na strmih pobočjih gozd, 6), fosilne njive na blažjih zavetnih prisojnih pobočjih na JV in V; voda - lokev Jezero na Čuku, izvirk na ok. 100 m višinske razlike; komunikabilnost - ugotovljena dolinska magistrala, dostopna cesta z JZ, grebenska cesta proti V oz. JV; cestna mreža gotovo rimskodobna, domnevamo, da nadaljuje prazgodovinski komunikacijski vzorec (prim. razpored gradišč glede na rekonstruirano rimsko komunikacijsko mrežo, sl. 44).

B - na terenu med kraškimi dolinami, ki rahlo pada proti JZ, proti SV se teren takoj za obzidjem dviguje (prim. sl. 6); zelo zakraselo, izraba - pašnik; voda - lokve (tudi v

Rodiški jami v vrtači pod samim gradiščem?), komunikabilnost dobra, magistralne poti oddaljene.

C - na prvih kraških vzpetinah na brdsko-kraškem robu, dominirajo nad ravninami v pasu 5, kjer so večje površine obdelovalne zemlje (gl. ekol. pos. enoto 2, sl. 40); obilje žive vode; ležijo ob "rimski cesti", domnevni rimskodobni (in starejši) dolinski magistrali; v pasu 7 leži Sv. Socerb - na vzpetini v glavnem brkinskem grebenu (817 m) dominira nad gospodarskim prostorom današnje vasi Artviže.

Tipološke in mikrolokacijske značilnosti zajemajo elemente za funkcionalno razlikovanje tipov B in C: B - v ravnici, lega in višina obzidja ne omogočata učinkovite obrambe, absolutna meja izrabe terena je pašnik, velika površina naselja (1,8 ha); C - na vzpetini, zlahka branljivo, obvladuje najkvalitetnejše zemljišče, zelo majhna površina.

Na podlagi teh indikacij postavljamo domnevo, da tip B (Debela griža) predstavlja specializirano živinorejsko naselje v sistemu, ki mu dominira matično naselje na Ajdovščini, tip C pa kot naselje ali specializiran objekt pripada najmanjši enoti poselitve, družbeno najverjetneje rodovni enoti, funkcionalno osnovni gospodarski enoti z večjim ali manjšim deležem poljedelstva, prav tako v sistemu, ki mu dominira matično naselje na Ajdovščini. Ajdovščina ima potemtakem v obeh primerih centralne funkcije: refugij (skupna obramba), sedež elite, trgovina in redistribucija, specializirane produkcijske, predvsem nekatere obrtne dejavnosti, kult, pokopavanje - ne glede na to, ali opravlja vse ali samo nekatere izmed teh funkcij. Tipa B in C ne sodita nujno v isti sistem, predstavljata lahko različni fazi v razvoju poselitvenega sistema z Ajdovščino kot centralnim naseljem, se pa ne izključujeta in sta razložljiva tudi v sistemu, ki vključuje oba (prim. sl. 48 in poznejšo diskusijo).

Domnevo, ki ima dovolj daljnosežne implikacije za razumevanje družbene in gospodarske organizacije kaštelirskih skupnosti, je mogoče preverjati na različne načine.

1. Predvsem je treba tam, kjer to ni dovolj ali sploh ni dokumentirano, s sondiranjem preveriti naše izhodiščne podatke za prazgodovinsko starost lokacij.
2. Na podlagi naše domneve je mogoče deducirati

pričakovana najdiščna stanja na posameznih tipih (ABC) in to preverjati s sondiranjem. Vsaj Bilenvrh v skupini C, pa Debela griža in seveda Ajdovščina so primerni za takšno preverjanje. Lahko predvidimo diferencialno zastopanost funkcionalnih tipov materialne kulture oz. statistično predstavljuje razlike v pogostnosti tipov. Omejujoč faktor pri tem je to, da slabo poznamo naselbine in naselbinski material s tega področja; upamo, da bodo sistematična izkopavanja na rodiški Ajdovščini dala določeno izhodišče. Drugi omejujoči faktor je pogosto slaba najdiščna situacija z nediferenciranimi sloji. To takšne raziskave sicer otežuje, ni pa nujno, da jih tudi onemogoča. Pri konstantnih razlikah v funkciji naselij (kar je glede na ekološke razmere verjetno) morajo tudi nediferencirani sloji pri posameznih tipih dati funkcionalno različne materiale.

Obsežnejša izkopavanja bodo smiselna seveda samo, če v okviru regionalnega poselitvenega sistema nimamo za izkopavanje primernejših objektov iste vrste.

3. Mogoče je tudi na podlagi naših funkcionalnih opredelitev pnaselbinskih tipov ob upoštevanju ugotovljene naselbinske mreže predvideti možne poselitvene modele in z ugotavljanjem relevantnih količinskih razmerij v konkretnem gospodarskem prostoru potrditi ali zavrniti verjetnost naših domnev.

Terensko preverjanje je stvar prihodnosti, tu pa se bomo obširneje ukvarjali s postopkom v točki 3.

Kvantifikacija zahteve, da uvedemo pojem zmogljivosti zemljišča; izračunavali bomo namreč, koliko ljudi so lahko preživele posamezne enote gospodarskega prostora. *Carrying capacity* je ena izmed temeljnih kategorij, s katerimi operira kulturna ekologija. Definirana je kot meja, preko katere prebivalstvo v dani pokrajini ne more naraščati (Odum 1959, 183), oz. kot točka homeostatičnega ravnotežja poselitve (Zubrow 1975, 15); zmeraj pa velja za konkreten način gospodarjenja oz. za konkretno stopnjo kulturnega razvoja. Uporabljajo jo v demografskih študijah in predvsem v zvezi z demografskimi modeli populacijskega pritiska ipd. (pregledno gl. Hassan 1978, 70). Izračune so delali po različnih principih (za poljedelske načine v Brush 1975, 800s, sicer gl. Glassow 1978, 32-36), pogosto na podlagi empiričnih podatkov in kalkulacij

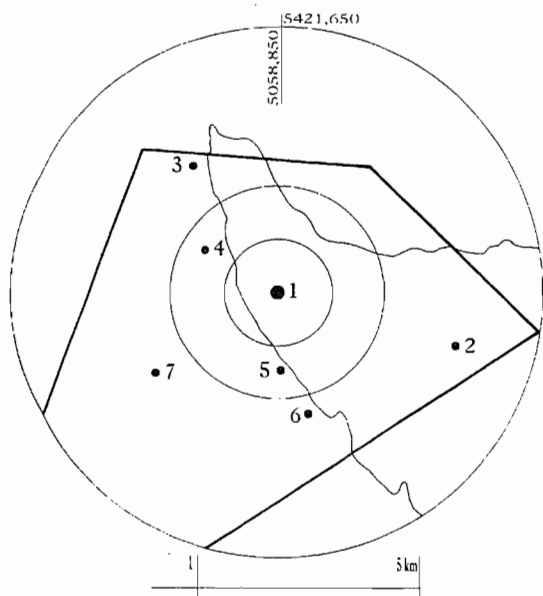
za porabo energije ali pa z izračuni proizvodnje celote biomase na časovno enoto (za posebno zanimiv predlog metode gl. Foley 1977).

Pri analizi gospodarskega prostora rodiške Ajdovščine smo se oprli na zelo posplošene empirične podatke (za poljedelstvo celo na svetovno poprečje FAO), kar lahko rabi zgolj za najosnovnejšo orientacijo.

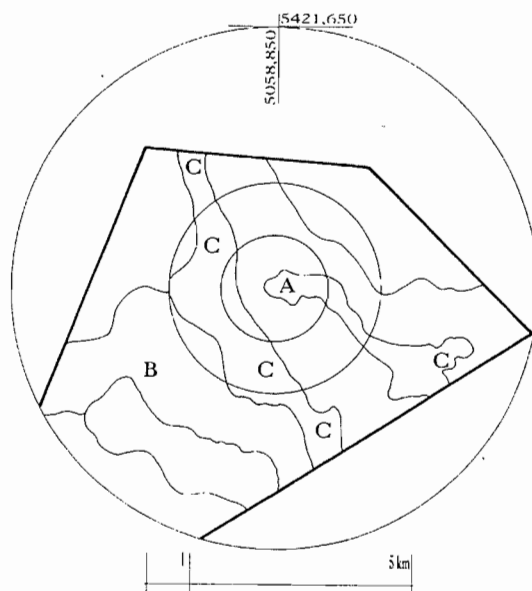
Živinoreja. Vsi izračuni so za drobnico, za katero je arheološko izpričano, da prevladuje tako na prazgodovinskih kot na rimskodobnih najdiščih na tem prostoru. Za produktivne sposobnosti živali smo upoštevali najnižje vrednosti, ki so bile recentno sporočene za tradicionalne vrste v tem prostoru; primorska ovca (istrska pramenka) - teža 30 kg, 1 mladič, 50 l mleka (na leto; Zagožen 1982, 20); podobne vrednosti veljajo za balkansko kozo, le da je mlečnost večja (130 l; Franić 1983, 10). Za površino pašnika, ki je potrebna na glavo drobnice, smo uporabili podatke, ki smo jih dobili pri rejcih v primerljivih ekoloških razmerah - na kraških pašnikih v zaledju Dalmacije; vzeli smo najvišjo sporočeno vrednost (30-50 ha na 100 glav). Za kalorično vrednost mesa in mleka smo uporabili srednjo vrednost z razpoložljivih tabel - mleko 800 kal/kg, meso 2000 kal/kg. Če vzamemo 20 kg prirastka mesa (ob vzreji za meso s poznim zakolom) in 75 l mleka kot vmesno vrednost mlečnosti za mešano čredo, v kateri prevladujejo ovce, dobimo te vrednosti: $20 \times 2000 = 40000$ kal. in $75 \times 800 = 60000$ kal. na glavo drobnice, torej skupaj 100000 kal. na leto. Za potrebno letno količino kalorij na človeka smo uporabili Standard Nutrition Unit (SNU; Stamp 1958) - 1,000000 kal. (2500 kal. na dan + 10% odpadka). Enega človeka je potemtakem lahko preživelo 10 ovac. Pri pašni površini 0,5 ha na glavo drobnice dobimo potemtakem 5 ha površine, ki je potrebna na človeka.

Pri poljedelstvu smo si pomagali kar s svetovnim poprečjem za pridelavo žitaric s tradicionalnimi obdelovalnimi načini po podatkih FAO (1949): 1 človek na 0,4 ha zemljišča.

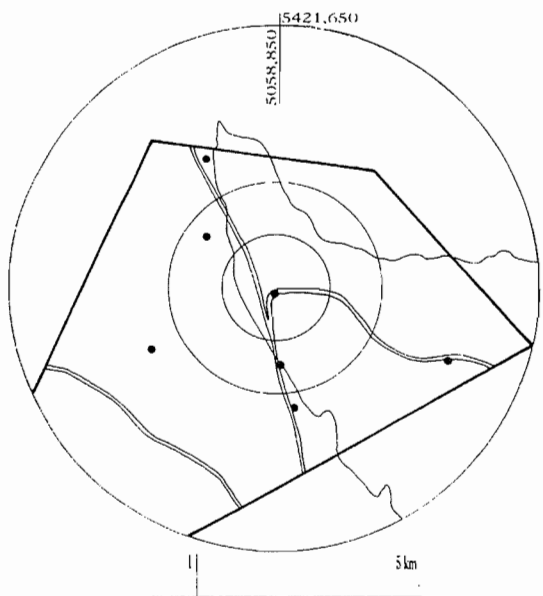
Faktorji pomote so pri našem izračunu dvojni - biološki in kulturni. Kot smo že poudarili, so naši izhodiščni podatki o produktivnosti zemljišča in živali le zelo približni. Z ustreznim programom ekoloških raziskav je mogoče priti do zanesljivih podatkov o današnjem stanju, s študijem

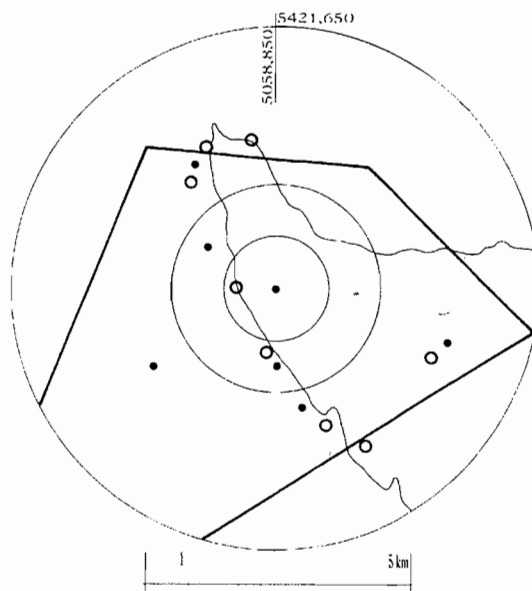
Sl. 42
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev (gl. seznam).

Sl. 43
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev (po tipih), odnos do ekoloških enot.

Sl. 44
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, odnos do cestne mreže.

Sl. 45
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, odnos do današnjih naselij.

arholoških ekofaktov pa je mogoče ugotavljati še spremembe, ki so lahko vplivale na različno produktivnost v arheološko proučevanih obdobjih. Tak program snujemo v sodelovanju z Biotehniško fakulteto v Ljubljani (A. Stritar, M. Leskovšek, F. Žagožen), spremljal naj bi izkopavanja na rodiški Ajdovščini. Na drugi strani kulturni faktorji zadevajo način in obseg izrabe v konkretnih arheološko proučevanih situacijah, ocena teh faktorjev pa bo prav tako v največji meri temeljila na študiju ekofaktov, kar je izvedljivo v okviru dolgoročnega programa, vključenega v arheološko delo. Tako bo, denimo, ustreznost količine izkoriščenega mesa, upoštevane pri izračunu, odvisna od pravilnosti predpostavke o poznem zakolu prirastka; količina je lahko bila bistveno drugačna, če je bil sezonski razpored klanja drugačen, to pa je mogoče ugotoviti na podlagi kostnih ostankov (na posebno detajlirano metodo ob etnoarheoloških preverbah gl. npr. Binford, Bertram 1977). Posebno velik vpliv bo imel način izrabe pri poljedelstvu in tu je odstopanje od naše vrednosti lahko še zlasti veliko.

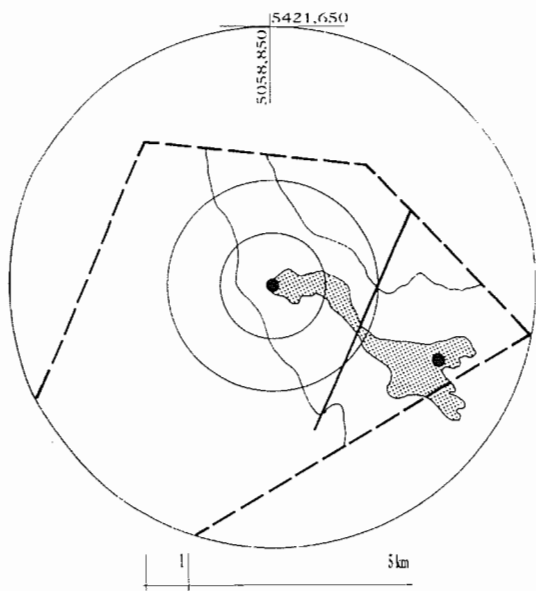
Poseben problem so faktorji pomote pri demografskih implikacijah izdatnosti zemljišča. Dejanska populacija je seveda lahko bila tudi nekoliko številnejša, kot smo predvideli po teh izračunih, če je imela na voljo dodatne vire prehrane - bodisi z neposrednim pridobivanjem hrane (denimo, sodeč po kostnih najdbah, za kaštelirsko dobo ne smemo prezreti deleža divjačine), bodisi z drugimi produkcijskimi dejavnostmi, ki omogočajo nabavo hrane z menjavo (analiza zelo težko upošteva zadnji faktor, kar bi utegnilo povzročiti resno zmedo, npr. pri ločenem obravnavanju izdatnosti teritorijev centralnih naselij; zato je tudi analiza zmogljivosti - carrying capacity - dajala najboljše rezultate pri obravnavi teritorijev skupnosti z nizko stopnjo družbene kompleksnosti). Predvsem pa lahko pričakujemo, da bo dejanska populacija manjša od limite, ki jo določa zmogljivost pripadajočega zemljišča. Skupnost ne živi nujno na eksistenčni meji, temveč moramo računati z določenimi presežki za menjavo in nabavo surovin, za izražanje družbenega statusa, za rezerve ipd. Količinsko je te presežke težko opredeliti. (Za arheološko ugotovljena razmerja med limitno vrednostjo in dejansko populacijo gl. Bayliss Smith 1978, tab. 4).

Najprej bomo preverili razmerje med površino naselja na Ajdovščini in zmogljivostjo zemljišč v ekološki enoti 7

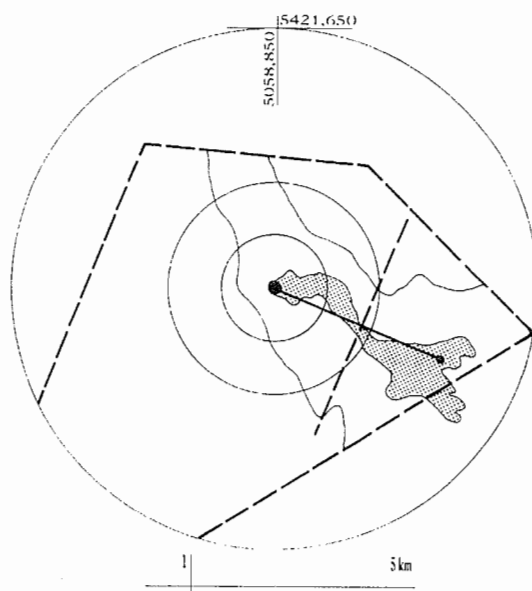
(brkinski greben). Obseg zemljišča, ki je bilo recentno izrabljano za pašnik (po franciscejskem katastru; v zadnjih 50 letih je Z del grebena okoli Ajdovščine - v mejah k.o. Rodik - povsem zarastel), dobro predstavlja količino agrarno izrabljivega prostora. Manjše razširitve (do 10 ha) so možne v neposredni okolici Ajdovščine (področje Čuka in grebena Vlake, Nogradi, J del Štihtarice), ostalo je absoluten gozd na strmih pobočjih in v grapah, kjer bi že ogoljevanje za pašniško izrabo povzročilo popolno erozijo prsti. Do kolikšne mere je mogoče tak gozd uporabiti za pašo (koz), zaenkrat ne moremo oceniti. Razpoložljiva površina v k.o. Rodik (radij 2 km) je 70 ha, s prej omenjenimi možnimi razširitvami - 80 ha. Agrarni prostor današnje vasi Artviže, ki ga v veliki meri zajemajo meje predvidenega catchmenta Ajdovščine, je 180 ha (skupaj torej 260 ha). Za živinorejsko površino smo zmeraj šteli vso agrarno površino vključno z možnimi ali dokumentiranimi obdelovalnimi površinami. Paša na njivah v prahi in strniščna paša sta prej izdatnejši od druge paše in sta še zlasti pomembni v času zimskega vegetacijskega minimuma, hkrati pa sta pri mnogih tradicionalnih načinih kmetovanja pomembna tudi kot način gnojenja njiv. Obdelovalne površine so v območju Ajdovščine arheološko ugotovljive kot fosilne njivske terase; izraba je dokumentirana za rimsko dobo (sondiranje 1982, neobjavljeno), za prazgodovinsko dobo pa je negotovo. Glede na mikroklimatske razmere domnevamo, da sistemi nestalnih njiv, ki so jih morebiti uporabljali v kaštelirski dobi, ali drugi sistemi, ki niso pustili arheološko ugotovljivih sledov, niso mogli pokrivati bistveno večjih površin.

Model 1. Ajdovščina kot element brkinske grebenske poselitve (recentna ekološko-poselitvena enota 3), Artviže-Sv. Socerb kot naselje istega ranga (sl. 46). Pašnik 80 ha, možna obdelovalna površina 6 ha (približna ocena): populacijska limita 16+15; to ob površini naselja 3,8 ha pomeni najmanj 1200 m² naselbinskega prostora na prebivalca, kar je nevzdržno. Model izključen.

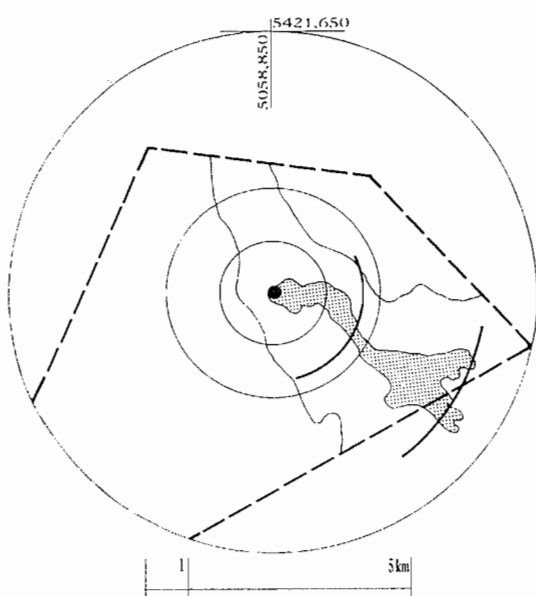
Model 2. Ajdovščina kot element brkinske grebenske poselitve, catchment 5 km (brez Artviž kot sočasnega naselja) (sl. 47). Pašnik 260 ha, možna obdelovalna površina kot pri mod. 1 (izključujemo možnost poljedelske izrabe na obrobju catchmenta): populacijska limita 52+15; to da vsaj 550 m² naselbinskega prostora na prebivalca, kar je še zmeraj nevzdržno razmerje, povsem neracionalno glede na delo, ki je bilo potrebno za izgradnjo obzidja, in

Sl. 46
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 1.

Sl. 48
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 3.

Sl. 47
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 2.

glede na obrambne potrebe (pri 800 m obzidja in če upoštevamo možno strukturo prebivalcev po spolu in starosti, to pomeni vsaj 40 m obzidja na branilca). Model izključen.

Model 3. Ajdovščina kot element hierarhičnega sistema v ekološki enoti 7 (poselitveno-ekološka enota kot samostojen) notranje hierarhiziran poselitveni sistem (sl. 48). Domnevamo, da Ajdovščina s svojo robno lego v ekološki enoti 7 ne more opravljati centralnih funkcij v sistemu, omejenem na to enoto. Če je temu tako, potem veljajo izračuni kot pri modelu 1 in je s tem tudi ta možnost izključena.

Razlaga ajdovskega gradišča (v ugotovljenem obsegu) je potemtakem samo v mejah ekološke enote 7 nemogoča; za kaštelirsko dobo ni mogoče argumentirati obstoja sklenjene ekološko-poselitvene enote 3 v Z delu Brkinov. Analiza kaže, da je bila Ajdovščina odvisna od gospodarskega prostora v dolini, in tako potrjuje naše poprejšnje ugotovitve na podlagi site catchment analize in Thiessnovih poligonov.

Dodaten problem pri samostojni brkinski grebenski poselitvi, še zlasti pri agrarnih načinih, v katerih prevladuje živinoreja, je dostopnost zimske paše. Na grebenu se v današnjih klimatskih razmerah snežna odeja zadrži in za stalno, v ekstenzivno živinorejo usmerjeno poselitev bi najbrž bile predpogoj višje poprečne temperature. Kar zadeva možnost sezonske paše oz. sezonskih naselij, pa je treba upoštevati, da se tu poletni vegetacijski minimum ujema s kraškimi in da so suše zaradi dobre dreniranosti ozkih grebenov lahko hude. Zato je samostojna ekološko-poselitvena enota 3 za kaštelirsko dobo sploh vprašljiva in to bo treba upoštevati, ko bomo pri nadaljnjih rekonstrukcijah upoštevali Artviže kot naselje v sistemu, ki mu dominira rodiška Ajdovščina.

Poglejmo, kakšna je zmogljivost ugotovljenega gospodarskega prostora v dolini. Celotno območje se deli na 5 ekoloških enot. Za pašno področje smo šteli vse enote, tako da smo v enotah 1 in 4, kjer recentno nastopata gozd in pašnik, računali 50% površine, obe enoti z recentnimi obdelovalnimi površinami (2 in 5) ter osrednje pašniško območje (3) pa smo upoštevali v celoti. Dobljene vrednosti so: enota 1 - 150 ha; 2 - 350 ha; 3 - 750 ha; 4 - 250 ha; 5 - 500 ha; skupaj 2000 ha. Znotraj catchmenta (radij 3 km): 3+5 - 940 ha; 4 - 260 ha; skupaj 1200 ha. Obdelovalne površine smo upoštevali samo znotraj catchmenta (ekološka enota 5). V območju zadovoljive rentabilnosti (2 km) je recentno izrabljenih okr. 140 ha (v gospodarskem prostoru vasi Rodik okr. 100 ha, Slope okr. 40 ha), na obrobju so še manjše površine (do 10 ha) pri Kačičah in nad Brezovico (ter brezovsko polje z okr. 40 ha).

Pri izračunih zmogljivosti pri živinoreji je seveda pomembno, da poznamo način izrabe. Za selivsko pašo so ugotovili, da je značilen živinorejski način pri prazgodovinskih skupnostih v vrsti mediteranskih pokrajin in na Balkanu (prim. Sherratt 1972, 520; Georgoudi 1974; za Italijo Puglisi 1959; Ostenberg 1967; Gabba, Pasquinucci 1979). Za nekatera območja so celo ugotovili kontinuiteto vzorca izrabe od bronaste dobe do danes (npr. za polnomadsko živinorejo Sarakacianov v Z. Grčiji). Etnografske paralele se ponujajo tudi za naš prostor. Recentni vzorec temelji na selivski pastirski paši (transhumanci) in vključuje 3 naravne pasove - poletno (junij-avgust) višinsko in gozdno pašo (Snežnik, Nanos,

Vremščica, Slavnik), jesensko (sept.- dec.) v okolici matičnih vasi po senožetih, kasneje tudi po travnikih in njivah, in zimsko (jan.- apr.) v Furlaniji in Istri (Klemenčič 1959, 103ss; Novak 1970, 348, 359, 390). Koliko je lahko ta vzorec relevanten za kaštelirsko obdobje?

Sezonskost uporabe pašniškega zemljišča oz. živinorejskih naselij je mogoče razmeroma zlahka ugotovljati na podlagi kostnih ostankov in verjetno bi bilo najkoristneje, če bi model preverjali s sondiranjem ustreznih najdišč in analizo razpoložljivih materialov. Vsekakor se zdi, da izrazito hierarhizirana teritorialna struktura, ki jo kaže celotna mreža kaštelirske poselitve (gl. pogl. 5; poselitev se je seveda lahko spreminjala in je ugotovljena struktura morda le končni produkt), govori zoper nomadsko ali polnomadsko živinorejo in se prej ujema z recentnim modelom. Treba pa je vedeti, da selivska paša (npr. recentna pastirska selivska paša) ni edini možni način živinoreje na tem prostoru. Kras omogoča - v nasprotju z mnogimi mediteranskimi in balkanskimi pokrajinami celoletno pašo drobniče (Stritar 1982, 40s). Snežna odeja se lahko tu v današnjih klimatskih razmerah pojavi le v obdobju 50 dni, debela je do 10 cm in obleži le za tri dni, poprečna temperatura za januar pa je +3°C (Hočevar, Kajfež 1981). Poletni in zimski vegetacijski minimum predstavljata mejo zmogljivosti in transhumanca je pri tem zgolj mehanizem, s katerim je mogoče to limito preseči. Toda ali je bilo v kaštelirskem obdobju treba presežati to mejo?

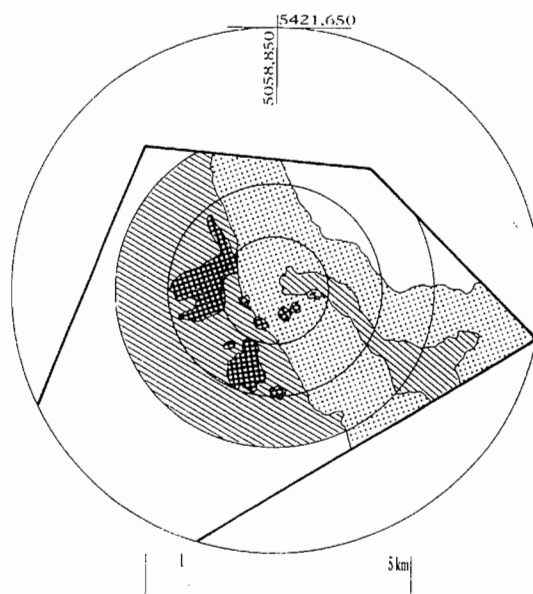
Če vzamemo za primer enoto regionalnega sistema kaštelirske poselitve s centrom v Tomaju, ki obsega ozemlje s površino okr. 100 km², in če upoštevamo 10% zaraščenost z gozdom (odstotek za sežansko občino sredi 19. stol. - 7,3%), dobimo po naših izračunih populacijsko limito pri 18000 prebivalcih (če sploh ne upoštevamo ev. poljedelstva in drugih virov). Pri skupni površini matičnih kaštelirjev okr. 18 ha (približna izmera na podlagi avionskih posnetkov na transferoskopu; Štanjel, Kobdilj, Skopo, Avber, Kazlje, Tomaj, Sežana) bi to pomenilo 10 m² naselbinskega prostora na prebivalca (tomajsko gradišče bi npr. imelo okoli 4000 prebivalcev), kar je nevzdržno visoka gostota, tudi če upoštevamo določeno razseljenost po teritoriju zunaj matičnega gradišča. (Odstotek zaraščenosti z gozdom je lahko bil v kaštelirski dobi višji, vendar to za naš izračun ni bistveno: 7,3% je historično izpričana meja, do katere je

mogoče krčiti gozdne površine za pašnike in tako povečevati zmogljivost v mejah pokrajine; pri 40% zaraščenosti bi bila gostota 15 m² na prebivalca). Iz razmerja med naselbinsko površino in zmogljivostjo teritorija je potemtakem razvidno, da populacija v kaštelirski dobi ni dosegla limite, ki jo omogoča živinorejsko gospodarstvo, ki temelji na izrabi lokalno razpoložljive paše. Tako ugotovljamo, da ni bilo gospodarske potrebe po iskanju paše, ki bi v zimskih in poletnih mesecih vegetacijskega minimuma, ki so na Krasu kritični, z večjo izdatnostjo omogočila povečanje čred, in zato ni verjetno, da bi bil etnografski model transhumantne paše relevanten za kaštelirsko obdobje.

Če bi z arheološkimi raziskavami vendarle ugotovili selivsko pašo s sezonskimi naselji, bi bil to zanimiv interpretacijski problem. Ker demografski pritisk kot razloga za prehod od načina z lokalno pašo na selivski način po naših izračunih ne pride v poštev, bi bilo treba iskati druge možne vzroke - potrebe po velikih statusnih presežkih, imigracije iz področja, kjer je selivski način naravno pogojen ipd. Posebno zanimiva vprašanja odpira meja med območji s celoletno pašo in tistimi, ki ostajajo pozimi dlje pod snežno odejo (sl. 69). Tu samo opozarjamo na možne implikacije takšne meje v prostoru, ki ga sicer arheološko obravnavamo kot kulturno enoten prostor (notranjska skupina). V našem primeru je bila ta meja recentno kulturno relevantna, saj loči področji, ki se razlikujeta tako po tipu hiše, zasnovi vasi in poljski razdelitvi kot po narečju in po zavesti o pokrajinski pripadnosti (ki se ne ujema s starimi upravnimi enotami).

Dokler ne bo dokazano drugače, bomo potemtakem za kaštelirsko dobo na Krasu upoštevali samo izrabo lokalno dostopne paše. To seveda ne pomeni, da višinske paše niso izkoriščali. Eden izmed elementov, zaradi katerih je bil položaj Škocjana (Gradišča) izjemen in ki so mu omogočali večjo ekonomsko moč, je bilo morda tudi obvladovanje višinske letne paše na Vremščici; z gospodarskim prostorom rodiške Ajdovščine so neposredno povezani višinski pašniki na Slavniku. Vendar pa je treba takšno izrabo šele dokazati. Obravnavali bomo ugotovljeni gospodarski prostor kot področje celoletne paše.

Model 4. Ajdovščina kot temeljna naselbinska enota v poselitvenem sistemu (s centrom v Škocjanu), brez podrejenih naselij v dolini in na grebenu (sl. 49). Z lokacije

Sl. 49

Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 4.

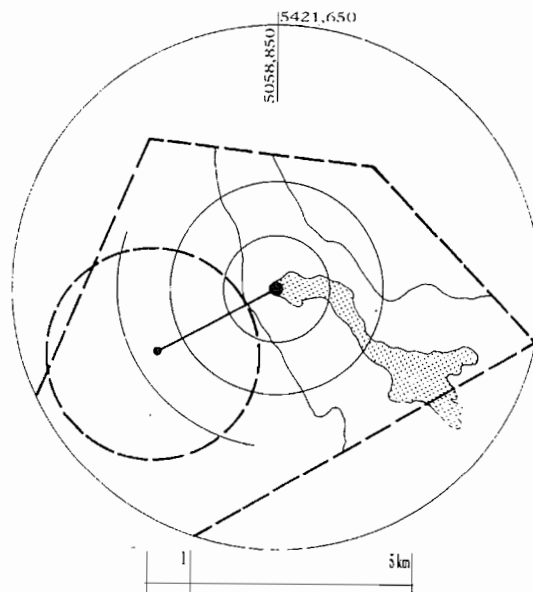
ajdovskega gradišča je - če upoštevamo kot kriterij enourno oddaljenost - zlahka mogoče obvladovati področje recentne ekološko-poselitvene enote 2 (brkinski rob) z ekološkimi enotami 3-7 (v okviru k.o. Rodik in Brezovica). Problem je v tem, da se ta radij ne ujema z gospodarskim prostorom, rekonstruiranim na podlagi Thiessnovih poligonov (prim. sl. 33). Z zornega kota Ajdovščine je ves spodnji del Matarskega podolja gotovo enotno pašniško območje in nesmiselno je insistirati na tem, da je bila meja, ki jo določa catchment, absolutna omejitev dejansko za pašo izkoriščenega področja. Dokler obseg populacije ali dodatne potrebe po presežkih niso zahtevale večjih čred, je paša seveda lahko ostala znotraj naznačenega radija (populacijska limita za dolinsko pašo na 1200 ha znotraj catchmenta je 240 ljudi, k temu je treba dodati še potencial morebitnega poljedelstva; za zmogljivost grebenske paše gl. modela 1 in 2), ob morebitnem povečanju potreb pa je lahko vključevala vse obsežnejše področje proti JZ. Če izraba dolinske paše že od vsega začetka ni bila organizirana z bazo v naselju s stajo in se je čreda vsak dan vračala v ajdovsko gradišče, pa je moralo širjenje območja paše preko teoretskih meja rentabilnosti s časom privedi do spremembe načina in izgradnje staje oz. specializiranega

živinorejskega naselja v dolini. V resnici je gradišče Debela griža, za katerega smo prej na podlagi tipoloških in mikrolokacijskih značilnosti domnevali, da predstavlja takšno nesamostojno specializirano živinorejsko naselje, locirano prav na meji s catchmentom ugotovljene rentabile oddaljenosti in s svojo središčno lego v odnosu do celotnega dolinskega pašnega področja idealno omogoča najbolj racionalno izrabo vsega gospodarskega prostora rodiške Ajdovščine, določenega s Thiessnovimi poligoni (prim. sl. 50).

Kolikor bi lahko arheološko dokazali, da so začetki gradišča na Debeli griži mlajši od naselitve (začetka) rodiške Ajdovščine, bi (ob majhni verjetnosti, da je iste funkcije kot Debela griža prej opravljalo kakšno drugo naselje) bil lep primer kulturne prilagoditve (prilagoditve gospodarskega načina), ki jo je mogoče razlagati z demografskim pritiskom ali z notranjim družbenim razvojem (zvišanje populacijske limite, potrebni presežki). Vsekakor pa ima obstoj oz. prehod na poselitveni vzorec in vzorec izrabe s podrejenim dolinskim naseljem pomembne implikacije glede družbene organiziranosti kaštelirske skupnosti. Takšen vzorec namreč predpostavlja določeno stopnjo specializacije v skupnosti in pa obstoj mehanizmov, ki lahko integrirajo lokacijsko ločene dele skupnosti že na nivoju matičnih kaštelirjev.

Model 4. (Ajdovščina kot osnovna naselbinska enota v poselitvenem sistemu, brez podrejenih naselij) se zdi možen kot zgodnja faza ali faza recesije v razvoju poselitvenega sistema rodiške Ajdovščine.

Model 5. Ajdovščina kot matično naselje s specializiranim živinorejskim naseljem v dolini (Debela griža) (sl. 50). Logiko podrejenega naselja v dolini smo razložili ob izpeljavi modela 4. Izkoriščanje dolinske paše (2000 ha) daje populacijsko limito pri 400 prebivalcih. Ob polnem izkoriščanju obdelovalnih površin v okviru še visoke rentabilnosti (2 km, področje Rodika in Slop, 140 ha - 350 ljudi) in ob izkoriščanju virov v ekološki enoti 7 (gl. model 1 in 2, limita 67), pridemo do števila prebivalcev ok. 820. Tako bi bila gostota naseljenosti Ajdovščine - če bi dosegli populacijski maksimum - za čisto živinorejsko ekonomijo 95 m^2 naselbinskega prostora na prebivalca (85 m^2 , če upoštevamo še grebensko pašo), za mešano pa (če bi bilo zemljišče polno izkoriščeno) 46 m^2 . V vseh primerih

Sl. 50

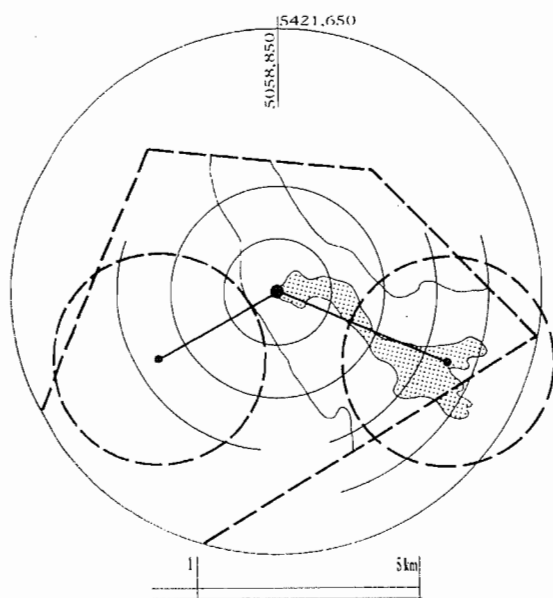
Rodik-Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 5

je upoštevan tudi del skupnosti, ki je bolj ali manj stalno živel v naselju na Debeli griži. Te vrednosti se zdijo kot limita realne in so primerljive z grškimi neolitskimi in protourbanimi aglomeracijami: neolit 50 m^2 , pozna bronasta doba 30 m^2 (Renfrew 1972; gl. Hassan 1978, 58 za druge primerjave). Če hočemo preveriti ustreznost velikosti naselja na Debeli griži kot specializiranega živinorejskega naselja, moramo uporabiti drugačne kriterije. Upoštevati moramo živino kot pomemben del populacije. Če računamo kot stajsko površino na glavo drobnice 1 m^2 za ovco, $0,7 \text{ m}^2$ za prirastek pri vzreji za jesenski zakol ali za pleme in 2 m^2 za ovna (Zagožen 1982, 159, tab. 25) in to zaokrožimo na 2 m^2 na glavo osnovne črede, nam račun pokaže, da je za 4000 glav potrebna površina 0,8 ha. Če upoštevamo še dodatne površine, ki so nujne za manipulacijo z živino (dogon, ločevanje, molža, striženje...) pa za predelavo mleka in za bivanje ljudi, se zdi površina naselja 1,8 ha ustrezna, kar še potrjuje našo analizo. Model 5 je verjeten.

Model 5a. Ajdovščina kot matično naselje s specializiranim živinorejskim naseljem v dolini (Debela griža) in na brkinskem grebenu (Artviže - Sv. Socerb) (sl. 51).

Specializirano naselje v Artvižah, locirano na meji catchmenta rodiške Ajdovščine, bi - podobno kot Debela griža - racionaliziralo in razširilo izrabo pašniških površin (v tem primeru tudi nekoliko zunaj gospodarskega prostora Ajdovščine, določenega s Thiessnovim poligonom, kar glede na poseben in povsem nejasen položaj brkinskega grebena morebiti ni izključeno). Pomen takšnega naselja je težko primerljiv z Debelo grižo; pripadajoče pašne površine o manjše v približnem razmerju 1:8, tako da je takšen model ekonomsko in demografsko malo pomemben. Ostaja tudi problem zimske paše in drugi problemi, o katerih je bilo govora pri modelih 1-3. Možen je kot analogna rešitev po vzoru Debele griže, a brez ključnega vpliva na položaj Ajdovščine kot centralnega naselja (razen da v tem primeru ostane praktično brez lastnega pašnega zaledja oz. ga v celoti izkorišča preko specializiranih naselij). Morebitno naselje na Artvižah je verjetnejše, če domnevamo, da je imelo poljedelstvo določen delež (tip C, gl. model 6a in 7a). Model malo verjeten.

Model 6. Ajdovščina kot matično naselje s centralnimi funkcijami, mreža temeljnih poselitvenih enot v dolini (tip C; model 6a: tudi na brkinskem grebenu - Artviže) (sl. 52; 53). Za kaštelirje tipa C smo na podlagi tipoloških in

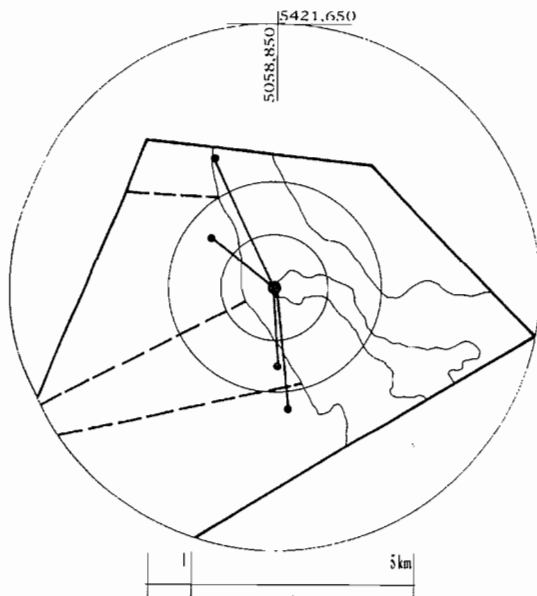

Sl. 51

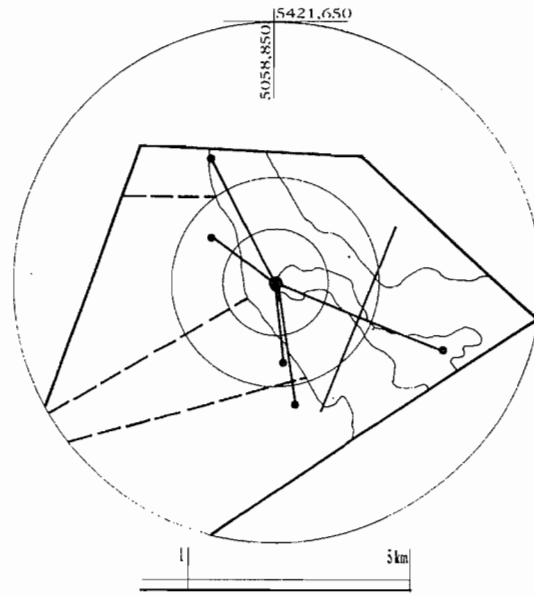
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 5a.

mikrolokacijskih značilnosti domnevali, da kot naselja ali kot specializirani objekti pripadajo poselitvenim enotam (družbeno najbrž sorodstvenim enotam, funkcionalno temeljnim gospodarskim enotam z možnim večjim ali manjšim deležem poljedelstva) na teritoriju rodiške Ajdovščine. Vsako izmed teh gradišč obvladuje gospodarski prostor ene obstoječe vasi, mreži vasi recentne ekološko- poselitvene enote 2 in naših gradišč se ujemata (prim. sl. 45). Zanje veljajo vse ugotovitve o relativnih lokacijskih prednostih, ki smo jih navajali za to ekološko - poselitveno enoto, tudi ugotovitev, da je s teh lokacij mogoče obvladovati tudi recentno enoto 1 (pri tem pa obstajajo obdelovalne površine v ekološkem pasu 2 zunaj radija visoke rentabilnosti, tako da ni verjetno, da bi jih uporabljali kot njive). Naselja tipa C lahko potemtakem opravljajo tudi funkcijo baze za pašno izrabo ekoloških enot 1 - 4 (5), in torej lahko nadomestijo specializirano naselje na Debeli griži (model 5). Vendar pa paša ne določa njihove lokacije kakor pri Debeli griži. Gradišča tipa C zasedajo pas z najugodnejšimi življenjskimi razmerami (mikroklima, voda, vegetacija, hitro izmenjavanje ekoloških enot), obsežne obdelovalne površine pa so zgolj ena izmed teh ugodnosti. Zato za našo razlago funkcije teh gradišč tudi dosegljivost obdelovalne zemlje ne more biti odločilna: za poljedelstvo so tu sicer najboljše razmere, so pa tu hkrati najboljše razmere za bivanje sploh. Stopnjo poljedelske izrabe je treba šele ugotoviti. Ta model (brez specializiranega skupnega živinorejskega naselja) dopušča varianto z zgolj živinorejsko izrabo. Kvantitativno preverjanje je tu težavno. Površino večine gradišč bolj slutimo, kakor pa jo lahko izmerimo - od 0,3 do 0,8 ha; skupna površina je nekaj več kakor 2 ha, kar bi potrjevalo možnost, da kot staje nadomeščajo Debelo grižo (1,8 ha). Seveda takšna izraba paše po (osnovnih poselitvenih) enotah zahteva drugačno organizacijo skupnosti kot pri modelu 5. Vsekakor lahko model 6 ob zanesljivo dokumentirani Debeli griži velja le za posamezne faze v razvoju poselitvenega sistema. Za presojo o tem koliko je kot faza v razvoju poselitve verjeten, pa nimamo zadostnih kriterijev.

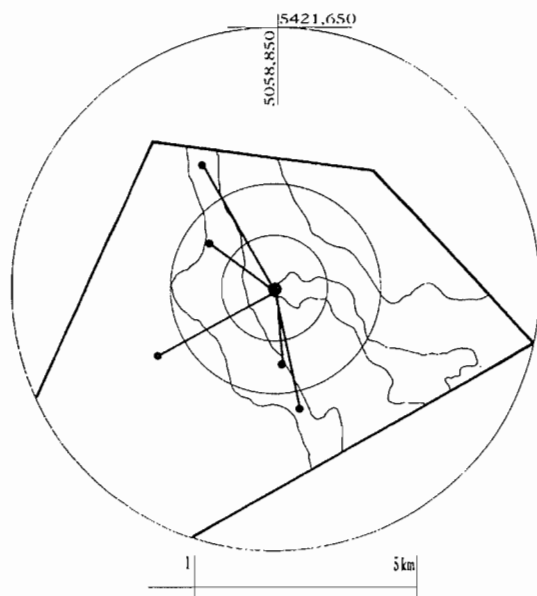
Model 7. Ajdovščina kot matično naselje s centralnimi funkcijami, specializirano živinorejsko naselje in mreža temeljnih poselitvenih enot v dolini (7a - tudi na brkinskem grebenu) (sl. 54; 55). Temeljna značilnost tega modela je, da s tem, da domneva sočasnost gradišč tipa B in C (po naših izračunih pa je verjetno, da tip B kot specializirano

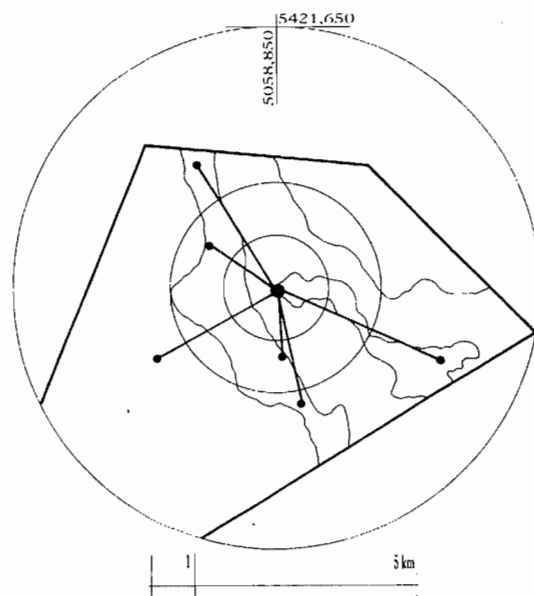
Sl. 52
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 6.

Sl. 53
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 6a.

Sl. 54
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 7.

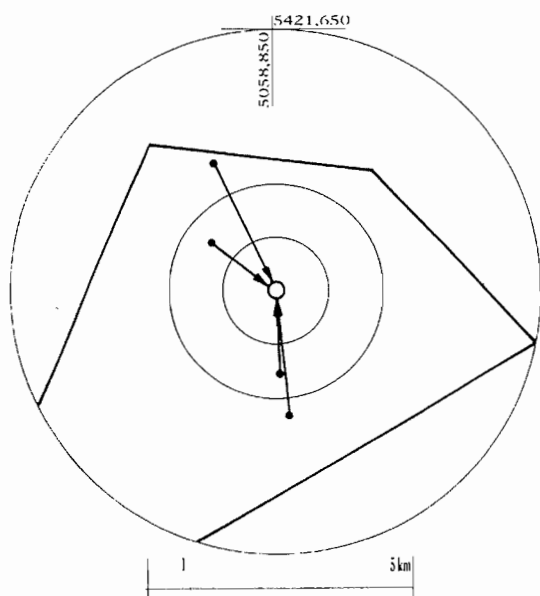

Sl. 55
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 7a.

naselje skrbi za čredo vse skupnosti), avtomatično opredeli poselitvene enote, ki jim pripadajo gradišča tipa C, kot (pretežno) poljedelske. To lahko preverimo le z arheološkim sondiranjem - z ugotavljanjem sočasnosti tipov gradišč in diferencialne zastopanosti funkcionalnih tipov pri drobnem materialu.

Model 8. Osnovna mreža naselij v dolini in Ajdovščina kot občasno naseljena skupna utrdba (lahko še kot kulturno ipd. središče) (sl. 56). Ta model je zanimiv zato, ker domneva prav nasproten poselitveni proces (vsi drugi so Ajdovščino obravnavali kot jedro poselitve), ki pa pripelje do enake ali podobne poselitvene strukture kot pri modelu 6 ali 7. Ta struktura je posneta po vzorcu, izpričanem za druge dele Evrope (prim. Collis 1979). Model bi utegnil veljati za kakšno začetno fazo v razvoju poselitvenega sistema. Težko ga je argumentirati; v našem primeru sestavljajo osnovno mrežo gradišča, ne pa odprta naselja, kakor pri zgledih, ki so podlaga za model; komaj verjetno.

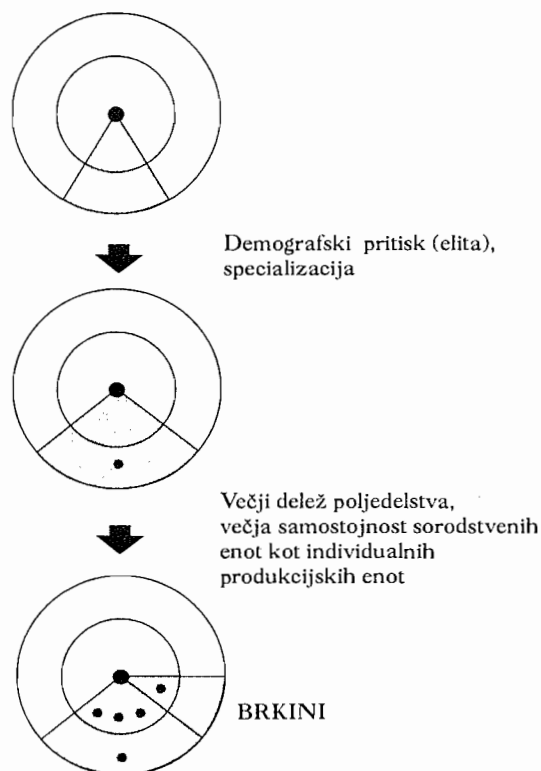
Potemtakem lahko sklenemo: presoja količinskih razmerij v modelih poselitve, ki smo jih skonstruirali na podlagi svojih domnev o funkciji posameznih tipov naselij

Sl. 56
Rodik - Ajdovščina, kaštelirska poselitev, model 8.

kaštelirske dobe, potrjuje opredelitev Ajdovščine kot centralnega naselja (matični kaštelir v sistemu s centrom v Škocjanu), opredelitev tipa B kot podrejenega specializiranega živinorejskega naselja in opredelitev tipa C kot objekta, ki pripada temeljni enoti (agrarne) poselitve, podrejeni centralnemu naselju na Ajdovščini.

Hkrati pa dobljena slika o možnih sistemih poselitve in izrabe gospodarskega prostora Ajdovščine dopušča domneve o procesih prilagajanja in spreminjanja poselitvenega sistema v kaštelirskem obdobju. Predlagani hipotetični model (sl. 57) skuša stanja, za katera je bilo na podlagi naše analize ugotovljeno, da so verjetna, vzročno povezati v časovno sekvenco.

Sl. 57
Rodik - Ajdovščina, hipotetični diahroni model kaštelirske poselitve.

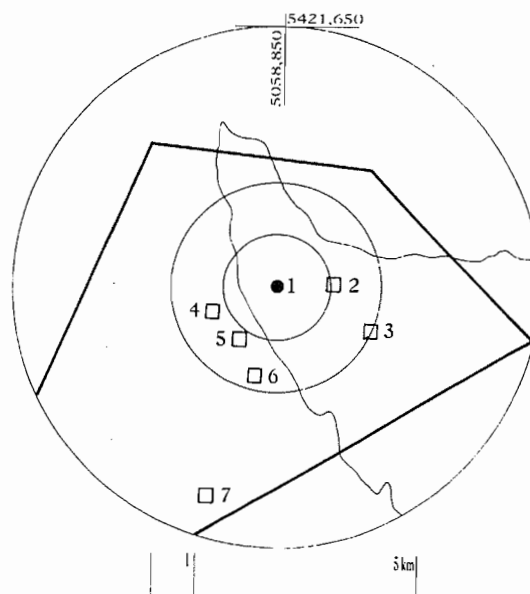
Rimskodobna poselitve

Na območju gospodarskega prostora kaštelirskega naselja na Ajdovščini poznamo tele poselitvene sledove iz rimske dobe (sl. 58):

1. Rodik - Ajdovščina - ruševinski kompleks na gradišču je datiran v 4.-5. stoletje (sondiranje 1975, Slapšak 1978); zgodnjeantična faza je v naselbini ugotovljena (sonda 1975); zgodnji rimskodobni grobovi (1.-2. stol., izkopavanja 1981-1982, objavljeno (Istenič 1987 - op. ur.)) se po tipu grobne konstrukcije, strukturi pridatkov in tipologiji dela pridatkov navezujejo na lokalno prazgodovinsko tradicijo, tako da lahko upravičeno domnevamo, da se je življenje kaštelirske skupnosti nadaljevalo v centru te skupnosti v 1. in 2. stol. n. št.; izročilo: prva vas, 36 domačij, 500 prebivalcev, kontinuiteta - Rodik, Slope.

2. Rodik - Njivice - arhitekturni sledovi na grebenu 1 km V od Ajdovščine, relativna višina - 90 m; ugotovljivi vsaj 3 pravokotni zaselki v pobočje, ki se spušča proti JZ; našli smo 1 fr. keramike, ki je zanesljivo rimskodobna (groba, primerljiva z najdbami z Ajdovščine); fosilne njivske terase 200 m JZ; izročilo: hiše (?), tu so ljudje z Ajdovščine imeli njive; izvirek na J, tik pod Njivicami, je znan po dobri vodi in po tem, da nikoli ne presahne; kontinuiteta - Brezovica.

3. Artviže - Križni drev - arhitekturni ostanki na vršičku kota 797 m, na grebenu 1,8 km JV od Ajdovščine, močna arhitekturna groblja 1 objekta na samem vrhu oz. vsekana v njegovo ekspanirano SV pobočje; rimska starost ni dokumentirana, da pa je verjetna, utemeljujemo s temi podatki in razmisleki: ostaline so v izročilu znane zgolj kot "zidine", spomina na objekt ni, funkcija ni znana, zato ni verjetno, da bi bil objekt v novem veku uporabljan; sicer je Križni drev (toponim!) mejna točka rodiškega in artviškega katastra, hkrati pa še švarceneške gosposčine: v dokumentu iz 1711, ki opisuje meje te posesti (Rutar 1895, 226), je kraj naveden kot na Krisne dreve; če bi ruševina na tem mestu bila kakorkoli povezana s fevdalno posestjo (v katerikoli fazi), bi v dokumentu v zvezi z njo pričakovali kakšno toponimsko ali opisno referenco na objekt oz. ruševino; argument ni sicer zadosten, zdi pa se precej prepričljiv, in verjetno je, da so objekt uporabljali le pred 12. stol. Korenine slehernega objekta, ki so ga uporabljali pred ustaljitvijo fevdalne posesti (in ki se ne ujema z

Sl. 58

Rodik - Ajdovščina, rimskodobna poselitve (gl. seznam).

današnja mrežo vaških naselij), pa bomo iskali v logiki rimskodobne poselitve.

4. Rodik - Gruble - med topografskim ogledom Zavoda za spomeniško varstvo Nova Gorica je bila najdena rimska keramika (podatek je ljubeznivo sporočila N. Osmuk), kar ob značilnem toponimu in za kraški svet značilni oblikovanosti terena kaže na rimskodobno arhitekturo; nobenega izročila.

5. Slope - Na krasu - ob "rimski cesti" smo po grobljah našli nekaj fragmentov tegul in keramike; možna lokacija rimskodobne arhitekture; nobenega izročila.

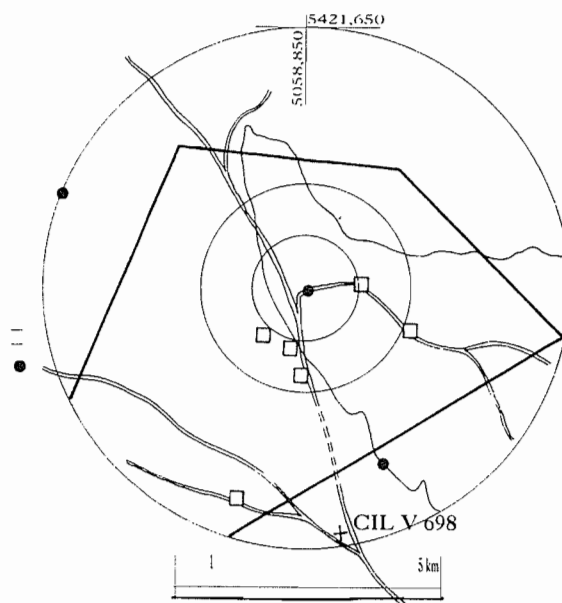
6. Slope - Sleme (Pod lipami) - "stara vas", tlorisi arhitektur so očitni v mikroreliefu izčiščenih travniških površin; material, ki smo ga našli na površini, ni rimskodoben; ali gre za lokacijo rimskodobne arhitekture, je treba še preveriti s sondiranjem.

7. Rožice - Obešenca - arhitekturne ostanke (le sledovi temeljev iz neobdelanega kamenja), z materialom zlasti iz 1.-2. stol. je izkopaval Moser 1890-1892 (Moser 1890;

1893); med gradbenim materialom je posebej omenjena le cilindrična opeka - kaže na hipokavst (ali stebrišče); zraven grobovi - konstrukcija (kamnita žara s stekleno žaro, grob pokrit z opeko) kaže na italške tipe.

Teritorij. Ko preverjamo, ali so meje teritorija (gospodarskega prostora) kaštelirskega naselja na Ajdovščini veljavne tudi v zgodnjem rimskem obdobju, imamo na razpolago dragoceno oporo. Napis CIL V 698 iz klavdijskega časa, najden pri Materiji, govori o cesti, ki je predmet legatske sentetiae in cesarskega iussuma, v zvezi z njo pa govori o Rundiktih (Rundictes) in posesti C. Lekanija Basa oz. o razmejitvi med njimi. Ker z lingvističnega stališča za genetsko povezovanje Rundict(tes) - Rodik ni zadržkov in ker današnji Rodik vodi svoj začetke z Ajdovščine (kontinuitetno izročilo), ki prav tako leži v gospodarskem prostoru Rodika (in je danajšnji rodiški kataster jedro rekonstruiranega gospodarskega prostora kaštelirskega naselja na Ajdovščini), lahko v Ajdovščini kot centralnem naselju utemeljeno vidimo središče Rundiktov; napis torej govori o teritoriju rodiške Ajdovščine, situs napisa pa zelo verjetno označuje mejo njenega teritorija v klavdijevskem obdobju (sl. 59).

O napisu obstaja obsežna literatura, v zadnjem času Slapšak (1977), Schillinger Häfele (1978), Lettich (1979) in Margetić (1980). Schillinger Häfele v diskusiji k našemu članku utemeljeno opozarja, da (*via*) *derecta* pomeni trasiranje poteka ceste (ne pa gradnjo; o razliki med *derigere* in *munire* pri obravnavi tega napisa gl. že Degrossi 1954, 91, op. 42) in meni, da v kontekstu pravnega akta (*post sententiam dictam*) to pomeni, da gre za načrtovanje ceste kot meje. Potemtakem o razsodbi A. Plautia sklepa, da je bila izrečena v sporu *de itineribus* (tako meni že de Ruggiero 1893, ki ga - kakor nas upravičeno kritizira avtorica - v članku nismo upoštevali; to pa velja tudi za Degrossija, Kahrstedta in druge razpravljalce). Razlaga je privlačna, zlasti še zato, ker tekst uvršča v dobro dokumentirano kategorijo napisov z razsodbami v ozemeljskih sporih (gl. Wilkes 1974; pozorni pa moramo biti tudi na značilne razlike med tem in drugimi teksti iz serije), ne sledi pa takšna razlaga neogibno iz samega teksta napisa. Ni namreč nujno, da *viam derigere* pomeni načrtovati cesto ravno kot mejo; osnovni pomen je zgolj - načrtovati potek ceste; o tem, ali gre za mejo, odloča kontekst. Potemtakem ni nujno, da se *sententia* nanaša na mejni spor, lahko se vsaj načelno nanaša na

Sl. 59

Lokacija napisa CIL 5, 698 glede na rimskodobno cestno in poselitveno mrežo.

kakršenkoli spor, ki zajema tudi vprašanje ceste (če pa ne gre za cesto kot mejo, potem bo logična posledica *derectia* iz razsodbe bržkone tudi zgraditev ceste). Načelno bi tak spor lahko, denimo, nastal zaradi novih lastninsko pravnih odnosov ob prehajanju dela zemljišča v polnopravno last posameznikov, ki ne sodijo v jurisdikcijo peregrinarnih skupnosti (npr. posest C. Lekanija Basa iz našega napisa; v zvezi z mobilnostjo posesti v peregrinarnih skupnostih - ob preseganju rodovne in uvajanju teritorialne organizacije - gl. Sereni 1955, ko obravnava ligurske skupnosti Genuates in Viturii: *Sententia Minutorum*, Tavola di Polcevera, 117^a; pobuda za spremembo pa je seveda lahko tudi državna intervencija). Lastništvo zemljišča namreč praviloma zajema tudi polno in izključno razpolaganje s potmi in cestami (*viae privatae*), morebitna uporabna pravica za poti na privatnem zemljišču pa mora biti posebej določena (*ius in re aliena*; prim. formulacijo *iter populo debetur*, ki zagotavlja za uporabo skupnosti - *populo* - le pešpot - *ius eundi*; pravna vsebina pojma *via* je *ius eundi agendi/trahendi hastam rectam ferendi*; gl. Capogrosso Colognesi 1976). Privatna zemljiška lastnina, ki jo varuje rimsko pravo, potemtakem kaj lahko ovira komuniciranje v nekem

prostoru, ko pa gre za tako pomembnega lastnika, kot je C. Lekanijski Bas, si ni težko predstavljati, da je bila obstoječa komunikacijska mreža čez njegovo (gotovo ne skromno) posest kar najbolj podrejena interesom ekonomske izrabe te posesti, da niso bile nujno upoštewane potrebe lokalnih skupnosti in da je kaj lahko prišlo do konflikta interesov. Tako je mogoče, da se je spor sklenil z razsodbo, ki je zahtevala prilagoditev cestne mreže in zgraditev novega odseka, ki naj bi rabil potrebam lokalne skupnosti (Rundiktov), ne da bi bila pri tem motena posest senatorja Lekanijski Basa. To so seveda zgolj ugibanja. Hoteli smo le pokazati, da prvi del teksta (*viam directam post sententiam dictam*) ne pomeni nujno, da gre za določitev meje in da so verjetne tudi razlage z zgraditvijo ceste na teritoriju Rundiktov. To je, ne glede na privlačnost razlage z določitvijo meje, treba imeti pred očmi, še zlasti zato, ker drugi del teksta vsebuje še druge probleme in de Ruggierove razlage ne potrjuje tako nedvoumno, kakor meni Schillinger Häfele. "Sprachgebrauch" za *translata* bi bilo treba bolj utemeljiti. To, da obstaja formula *transfere terminos (in alios locos)*, še ne pomeni, da v našem primeru *via* pomeni *terminus*. Črka teksta pove le to, da so cesto prenesli iz ene posesti v drugo (*in fines C.L.B.*; po našem mnenju še zmeraj ni jasno, ali to nujno pomeni fizični prenos ali pa gre nemara za prenos - razširitev - posesti na območje kjer je tudi cesta; tako npr. Margetić 1980, 86-88; sicer njegova razlaga tega teritorija kot fiskalne posesti ni z ničemer utemeljena). Celotno več, zoper to, da bi *via* pomenila mejo, govori dajstvo, da je *via* prenesena a *Rundictibus*; če gre za lokacijsko označbo (Schillinger Häfele in drugi), tedaj a *Rundictibus* pomeni, da so cesto prenesli z ozemlja (oz. posesti) Rundiktov, to pa ni združljivo s pojmom meje. Za takšno jezikovno rabo bi bilo treba najti res dobre dokaze. Zdi se, da bi *via* lahko pomenila mejo le tedaj, če bi a *Rundictibus* pomenilo subjekt, potemtakem trditev, da so Rundikti prenesli cesto (mejo) v škodo posesti C. Lekanijski Basa. Ta možnost najbrž ni povsem neverjetna, še zlasti zato ne, ker bi tedaj Lekanijski Bas bil tisti, ki je kot tožnik (neposredno pri cesarju) dosegel pozitivno razsodbo, kar je nekako bolj razumljivo kakor pa domneva, da so pri cesarju intervenirali Rundikti. Rundikti so nemara vnovič usposobili kakšen kos ceste preko senatorjeve posesti in se sklicevali na svoje starodavne pravice, *iussu caesaris* pa je bilo spet vzpostavljeno (za rimsko pravo) legalno, s *sententia* A. Plautia določeno stanje. Zanimivo je, da je za takšno razlago sploh irelevantno, ali je bila cesta iz *sententiae*

potegnjena kot meja ali zgrajena na ozemlju Rundiktov.

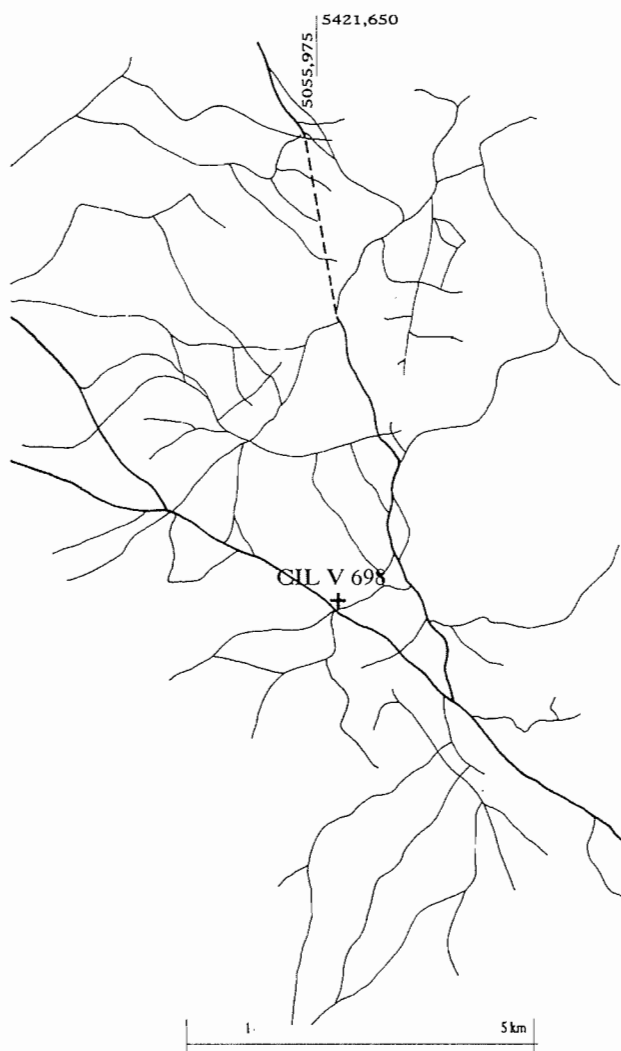
Problemi v zvezi z napisom ostajajo še naprej odprti, gornje razmisleke bo treba še utemeljiti in preveriti, a s tem se bomo ukvarjali na drugem mestu. Tu nas bo zanimala predvsem relevantnost napisa za določitev poteka meje teritorija Rundiktov. Glede tega pa je izpoved napisa manj vprašljiva. Ne glede na možne razlage o poteku kontroverze, se zdi, da je predmet spora - če že ni sama meja - zagotovo lociran v ožjem mejnem pasu med posestjo obeh strank. Situs napisa, ki je bil postavljen, da bi označeval predmet spora, je potemtakem močno indikativen za potek meje teritorija Rundiktov v klavdijevskem obdobju. Zato bo še posebej pomembno ugotoviti, kje in v kakšnih okoliščinah je bil napis najden.

Kamen so našli 1842 v bližini vasi Materija pri kopanju ob cesti Reka - Trst (In.It. 10, 4, 376); po KLS s.v. Materija "na Župančičevem posestvu", v župnijski kroniki v Tomaju (A. Kjuder) pa smo našli zapis, po katerem je bil najden na dvorišču Župančičeve hiše - to je za nas meritorien podatek. Gotovo ni bil najden in situ, saj je prvotno moral stati ob cesti, mogoče pa je, da najdišče ustreza prvotni lokaciji; vemo, da na tem mestu prej ni bilo nobene stavbe, tako da kamen gotovo ni bil prinešen kot gradbeni material. Bližina prvotne lokacije se zdi verjetna; dejali bomo, da imamo lahko širše področje najdišča za prostor, kjer je potekala meja med Rundikti in posestjo C. Lekanijski Basa.

Sl. 59 kaže lokacijo najdišča glede na gospodarski prostor ajdovskega gradišča, določenega s Thiessnovim poligonom ter na rekonstruirano cestno mrežo in rimskodobna najdišča, sl. 60 pa lokacijo glede na recentno cestno mrežo.

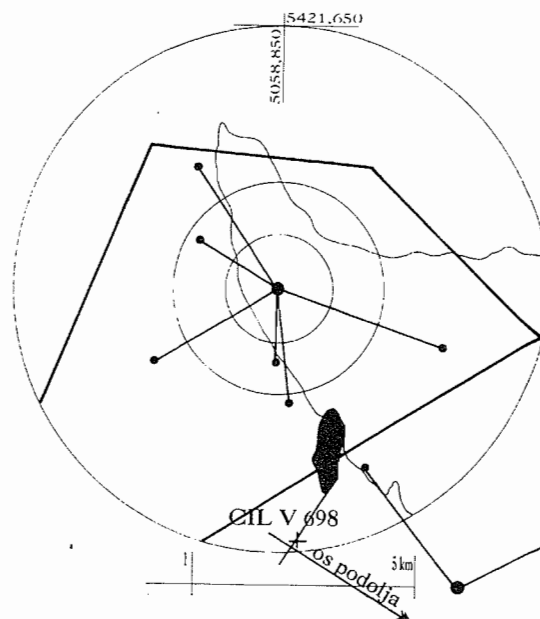
Najdišče napisa je 800 m zunaj poligona proti JV. Glede na to, da je poligon nujno samo približek dejanske razmejitve, ki temelji na predpostavki, da teče meja med teritorijema dveh istovrstnih naselij sredi med njima, ne upošteva pa drugih pogojev, ki so nemara vplivali na obliko in obseg teritorija, lahko o lokaciji rečemo, da odlično potrjuje našo analizo gospodarskega prostora rodiške Ajdoščine in da kaže, da je ugotovljeni obseg relevanten tudi za rimsko dobo.

Mejo, določeno s Thiessnovim poligonom, je mogoče - če jo prilagodimo naravnim razmejitvam in z minimalno

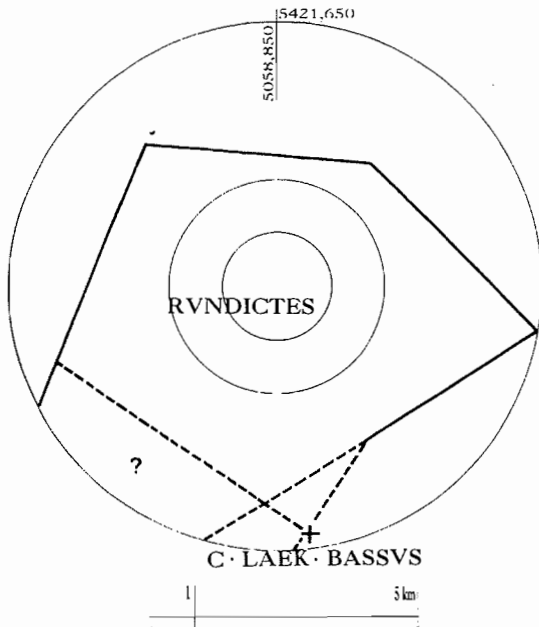
Sl. 60
Lokacija napisa CIL 5, 698 glede na recentno cestno mrežo.

pomočjo geometrije - še bolj prepričljivo približati najdišču napisa. Tako lahko domnevamo, da je za mejo veljal prepadni rob slepe doline Brezovice. Če od roba slepe doline potegnemo pravokotnico na os podolja (stranica Thiessnovega poligona ga seka po strani zaradi izmaknjega položaja Ajdovščine na brkinskem grebenu in pri tem seka tudi slepo dolino), gre meja prav čez naše najdišče (sl. 61).

Sl. 61
Rodik-Ajdovščina, korekcija JV meje gospodarskega prostora kaštelirskega naselja glede na naravne razmejitve in odnos te meje do lokacije napisa CIL 5, 698.

Cestna mreža v okolici najdišča nas bo seveda še posebej zanimala. Potek publicae pri Materiji ni vprašljiv - ujema se z današnjo cesto; variantni trakt se začne 1 km SZ od najdišča z odcepom "stare ceste" mimo Obešence (gl. spodaj; za lokacijo itinerarske postaje v Materiji gl. CIL 3, štr. 388; In.It. 10, 4, str. 122; TIR Tergeste, 19s; Bosio 1970, 208; drugače Premerstein, Rutar 1899, 8; prim. Šašel 1975, 88). Premerstein in Rutar (1899, 7) navajata v zvezi z napisom povezovalno vicinalno cesto med publico Aquileia-Tharsatica (z navezavo pri Materiji) in magistralno cesto Emona - (Stari trg) Tergeste (z navezavo pri Naklem oz. Škocjanu), domnevata pa zanjo nenavaden potek, in sicer od Materije preko slepe doline Brezovice, preko brkinskih grap in grebenov na Ajdovščino ter preko Rodika mimo Dan na Naklo (Premerstein, Rutar 1899, 7; glej zemljevid; za takšno traso se očitno nista odločila zaradi morebitnih terenskih podatkov o cesti, temveč gre za kombinacijo, ki je hotela vključiti Ajdovščino kot center Rundiktov: Rutar (1895, 214s) je Ajdovščino poznal kot impresiven antični ruševinski kompleks. Puschi (1902, karta) prav tako

Sl. 65

Lokacija teritorija Rundiktov in posesti C. Lekanija Basa po naši razlagi.

kakor ga kaže tloris naselja, še zlasti pa kot centralno naselje, ni mogoče razložiti v okviru brkinske poselitve (ekološka enota 7), saj je eksistenčno odvisna od obvladovanja dolinskega zaledja. Če je skupnost (Rundictes) hotela v rimskem obdobju še naprej obstajati, je morala jedro kaštelirskega gospodarskega prostora obdržati. Ugotovljena poselitvena mreža v ekološki enoti 5 se ujema s temi pričakovanji. Ne vidimo bistvene razlike med prazgodovinsko mrežo kaštelirjev tipa C in rimskodobno mrežo odprtih naselij (kmetij?) (razen te, da je pri mikrolokaciji prvih eden izmed določujočih faktorjev obramba; navzočnost rimskih gradbenih materialov in tehnik v odprtih naseljih še ni razlog, da bi domnevali alohtono poselitev; prevzemanje elementov kulture je normalen proces in prevzemanje tehnik in tipov materialne kulture je praviloma sploh najlažje ter je dobro dokumentirano tudi na Ajdovščini). Gostota rimskodobnih poselitvenih sledov (če so naše opredelitve teh sledov pravilne) izključuje verjetnost velikega obrata tipa vile; prej priča o tem, da gre za nadaljevanje procesa osamosvajanja individualnih produkcijskih enot, ki ga domnevamo za pozno fazo prazgodovine. Ob zgoraj

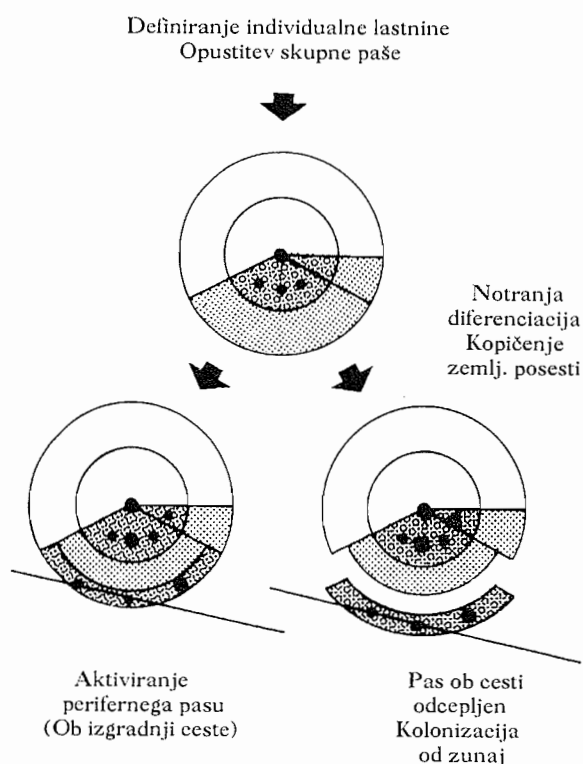
nakazani mobilnosti individualne posesti seveda ni izključeno tudi prehajanje posameznih posestev (s prodajo) v roke posameznikov zunaj skupnosti, ni pa verjetno, da bi bil proces dominanten. Prej pričakujemo notranjo diferenciacijo in kopičenje zemljiške posesti v rokah elite v okviru skupnosti. Bržkone je bil to proces, ki je na koloniji Tergeste atribuiranem teritoriju Karnov in Katalov omogočil vzpon tistih, ki so potem od Antonija Pija naprej kot "optimi et locuplentissimi" in ker so "vita et censu" to zaslužili, bili "per aedilitatis gradu" sprejemani v mestno kurijo ter s tem postali polnopravni rimski državljani, hkrati pa so s svojim bogastvom bistveno popravili stanje mestne blagajne (CIL 5, 532 In. It. 10, 4, 31; prim. Lettich 1973; Laffi 1966).

Še o cesti. Če je cesta omenjena v materijskem napisu, v resnici povezovalna vicinalna cesta, o kateri govori Degrassi, potem sploh ni potrebno njene graditve razlagati s posebnimi potrebami nove posesti C. Lekanija Basa. Ta cesta je funkcionalno zvezana s poselitvenim sistemom teritorija Ajdovščine, kakršen se je oblikoval že v kaštelirski dobi, in na kaštelirski regionalni poselitveni sistem. To smer so lahko na novo trasirali oz. tehnično izboljšali v rimski dobi, vendar takega sklepa ni mogoče nedvoumno izpeljati iz napisa. Lahko gre za kakšen prav skromen odcep (o tej možnosti smo razpravljali zgoraj) ali za katerokoli drugo cesto v tej okolici, razen seveda publice, ob kateri je bil napis najden.

Potemtakem nimamo nobenega elementa, ki bi potrjeval Degrassijevo lokacijo posesti C. Lekanija Basa v osrednji oz. JV del kaštelirskega teritorija Ajdovščine. Analiza poselitve potrjuje naše sklepanje, da situs napisa označuje ožje območje meje med Rundikti in senatorjevo posestjo. Območje posesti C. Lekanija Basa bomo iskali V (ali J) od situsa napisa (sl. 65).

Hipotetični model poselitvene dinamike v zgodnjem rimskem obdobju bo potemtakem izhajal iz stanja, kakršno smo domnevali za kaštelirsko poselitev najmlajšega predrimskega obdobja, in bo upošteval možno skrčenje teritorija (sl. 66, zgoraj).

Z vprašanji poznoantične poselitve se ne bomo obširneje ukvarjali. Ajdovščina je v 4. in 5. stoletju doživela nov razcvet, ta faza pa se ujema s časom uporabe (zidave

Sl. 66

Rodik - Ajdovščina, hipotetični diahroni model zgodnje rimskodobne poselitve.

in opustitve) vojaških objektov v pasu Claustra Alpium Iuliarum. Če upoštevamo strateško lego, se zdi utemeljena domneva, da je treba novo, enotno koncipirano urbanistično ureditev naselja v 4. stol. (po dolgem obdobju stagnacije; sl. 67) razlagati v sklopu reorganizacije tega območja kot zaledja obrambnega sistema v V Alpah, ki jo je vodila centralna oz. vojaška administracija, torej v funkciji vojne krajine Claustra Alpium Iuliarum. Po tej domnevi lahko potemtakem poznoantično Ajdovščino razložimo v okviru regionalnega poselitvenega sistema, katerega logika je bila podrejena potrebam preskrbe in nastanitve (upoštevaje

tudi poznoantično institucijo vojakov (kmetov) ter globinske obrambe vojne krajine. To je hvaležna tema za posebno študijo, presega pa cilje in možnosti tega dela.

Prav tako se ne bomo posebej spuščali v obravnavo zgodnjerednjeveških stanj in procesov. Da bi lahko o tem meritorno razpravljali, bi morali opraviti temeljne raziskave na drugih področjih, ki nudijo podatke, relevantne za rekonstrukcijo poselitve (posestna razmerja, poljska razdelitev, sistemi izrabe prostora, onomastika, mikrotoponomastika). Retrogradna analiza pisnih virov (Pleterski 1979; 1980) je pokazala velike možnosti, ki se skrivajo v analizi novejših historično izpričanih stanj za sklepanje o tistih starejših stanjih, ki so kontinuitetno zvezana z njimi (v primeru Blejskega kota zgodnjerednjeveška).

Zanimiv model zgodnjerednjeveške poselitve in nastanka današnjih vasi pa lahko izpeljemo iz izročila o izvoru vasi 2. ekološko-poselitvene enote. Če se namreč opremo na to, kar pravi izročilo - da so prve družine v današnji vasi Rodik in Slope prišle z Ajdovščine, v Brezovico pa z Njivc, lahko (ob upoštevanju splošnih razmislekov in sprejetih predstav o tem obdobju) takole rekonstruiramo poselitveni proces (sl. 67, prim. sl. 66):

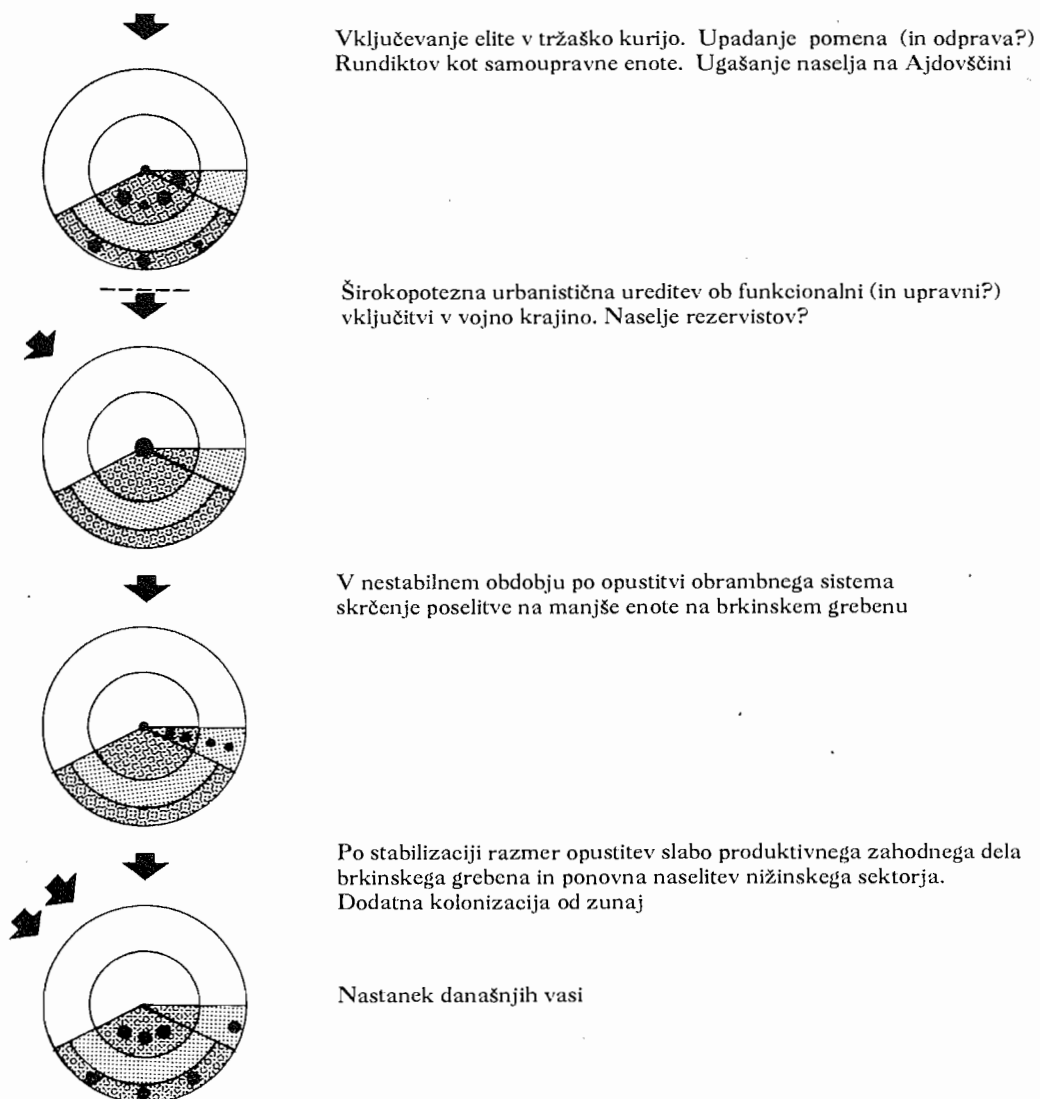
1. V 4. in 5. stol. se vnovič uveljavi sistem, ki ustreza modelu 1 kaštelirske poselitve - torej samostojno naselje, ki obvladuje cel gospodarski prostor brez podrejenih enot v dolini in na grebenu; analogija - poznoantična višinska utrjena naselja v Istri;

2. Z uničenjem naselja v 5. stol. - to bomo povezali z razkrojem organiziranosti, ki je omogočala vzdrževanje celotnega sistema vojne krajine v V Alpah - se poselitev atomizira: na Ajdovščini se življenje nadaljuje v zelo skrčenem obsegu (z adaptacijo dela stavb), intenzivno se poseli greben (Njivce, Križen drev, Artviže, Ajdovski gradec, Tabor?), a le v obsegu, ki ga dopušča zmogljivost samega grebena (možna je intenzifikacija izrabe, a le delna ekstenzivna izraba dolinskega prostora); greben ima v tem nestabilnem obdobju prednost pred legami ob vpadnicah;

3. Ko se je politična in vojaška situacija ustalila, je bil del brkinskega grebena z najnižjim gospodarskim potencialom (Z del do Artviž) kot naselitvena cona opuščen,

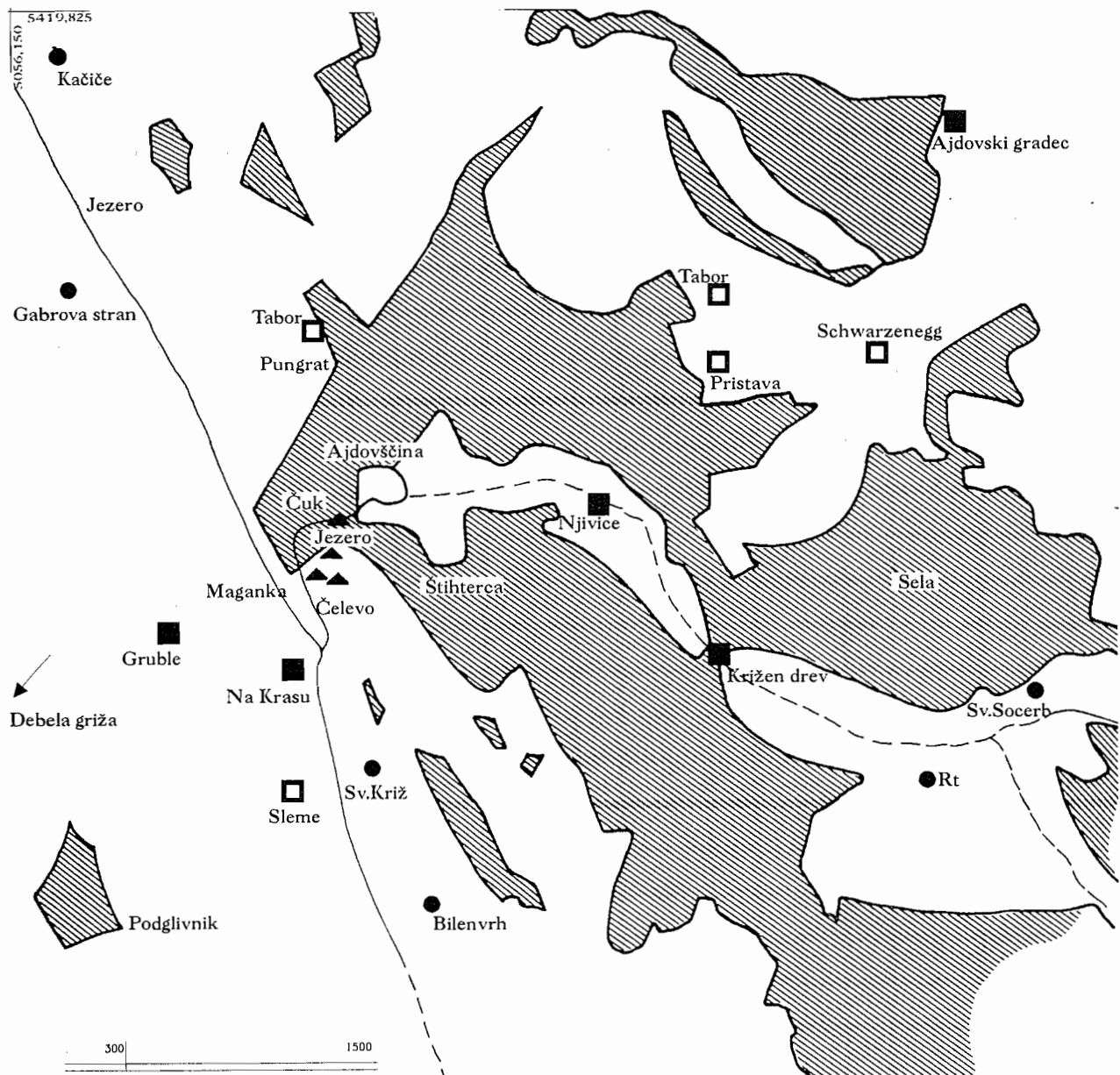
prebivalstvo se je preselilo v najugodnejšo ekološko enoto (5), ker pa je zmogljivost nižinskega območja (v okviru tradicionalnega teritorija Ajdovščine) celo 20 x večja od zmogljivosti grebena do Artviž, je pri tem premiku ostalo še veliko možnosti za dodatno kolonizacijo od zunaj; v obdobju nestabilnosti je takšna kolonizacija od zunaj nemara bila spontana, zato pa je verjetno, da so jo zdaj (utrjene) oblastne strukture posebej spodbujale in organizirale z namenom, da bi znova gospodarsko aktivirale področje in zaradi obrambe mejnega pasu; takšna kolonizacija je lahko povzročila tudi bistveno spremembo etnične strukture v tem prostoru. (Zanimivo je še dejstvo, da je center kasnejše fevdalne posesti - Schwarzenegg - v robnem območju gospodarskega prostora Ajdovščine, v jedru domnevne poznoantične grebenske poselitve.)

Izročila seveda ne moremo jemati za neposreden odsev zgodovinskega oz. poselitvenega procesa, prav tako pa ne smemo a priori negirati njegovega historičnega jedra. Vsekakor lahko tudi na podlagi izročila zgrajen model rabi za izpeljavo arheološko preverljivih domnev in hipotez o trajanju, funkciji in pripadnosti ugotovljenih poselitvenih točk ter o njihovih medsebojnih razmerjih. Najpomembnejša pa je vzporedna analiza pisanih, onomastičnih in drugih virov, ki so lahko relevantni za zgodovino poselitve.

Sl. 67

Rodik - Ajdovščina, hipotetični diahroni model pozne rimskodobne poselitve in model nastanka današnjih vasi, izveden iz ljudske razlage.

Sl. 68

Rodik - Ajdovščina, poselitvena mreža; ● kaštelirska naselja; ■ arhitekturne ostaline, upoštevane kot elementi rimskodobne poselitvene mreže; □ arhitekturne ostaline, dokumentirano ali verjetno srednjeveške.

Analiza regionalnih poselitvenih sistemov

Pri lokacijsko-tipološkem določanju kaštelirjev smo v kategorijo A uvrstili skupino (najmanjših) matičnih kaštelirjev. Pojem matičnega naselja uporabljamo kot operativni koncept, ki naj označuje tisto najmanjšo poselitveno enoto, ki sama ali s pomočjo mreže podrejenih začasnih, specializiranih ali temeljnih naselij obvladuje ves produkcijski vzorec oz. vzorec izrabe prostora, značilen za dani produkcijski način. Prostor, ki ga obvladuje (izrablja) matično naselje, je matični teritorij.

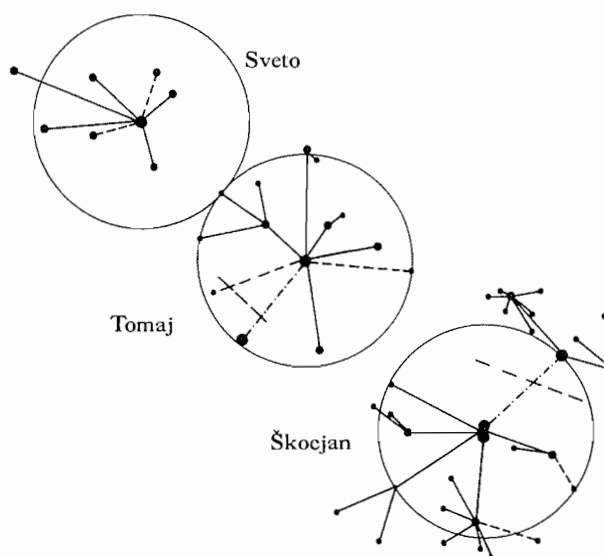
Vzorec izrabe kot sredstvo kulturne adaptacije povezuje produkcijski način in konkretno okolje; je konkretizacija organizacijske in tehnološke izkušnje skupnosti v danem okolju, hkrati pa mehanizem, preko katerega to okolje vzvratno spodbuja tehnološke in organizacijske prilagoditve oz. spremembe v skupnosti.

Poselitveni sistem je na matičnem teritoriju predvsem funkcija vzorca izrabe prostora. Poselitvena mreža (kot materialna konkretizacija poselitvenega sistema) je potemtakem indikativna za vzorec izrabe, ob znanih ekoloških razmerah pa omogoča sklepanje o produkcijskem načinu, o tehnologiji in organiziranosti skupnosti, ki obvladuje teritorij. Na tej ravni se študij poselitve precej posveča ekološkim razmerjem oz. razmerjem med poselitveno mrežo in okoljem, in v zvezi s tem rekonstrukciji vzorca izrabe. Razlagalni modeli so v glavnem ekološki - segajo od enosmernih determinističnih do pravih - zaprtih (tudi energetskih) ali odprtih - ekoloških sistemov (Bennett, Chorley 1978; Grossman 1977; Jochim 1979).

Matična naselja s svojimi teritoriji so značilen predmet analize gospodarskega prostora, kot smo jo zastavili v prejšnjem poglavju ob rodiški Ajdovščini.

Na regionalnem nivoju matična naselja tvorijo sisteme, katerih struktura bo bolj zvezana s hierarhičnimi organizacijskimi političnimi razmerji med skupnostmi oz. v širši skupnosti. Uporabljani razlagalni modeli so zgodovinski, antropološki, ekonomski, ekološki, komunikacijski, posebej za opazovano dinamiko pa sociološki, demografski, modeli socialne fizike in statistične mehanike (Clarke 1972b; 1977; Parsons 1972; Hodder, Orton 1976; Hodder 1977; Green, Haselgrove 1978; Crumley 1979).

Zgolj za ilustracijo predstavljamo poskus analize regionalnega poselitvenega sistema v kaštelirskem obdobju. Sl. 69 prikazuje območje notranjske skupine, ki ga je mogoče razčleniti na temeljne enote z radijem 6 km okrog centralnih gradišč: Doberdob - Gradišče, Sveto - Sv. Miklavž, Tomaj - Gradišče, Repentabor, Črnotiče - Marija Snežna, Obrov - Orlik, Škocjan - Gradišče, Senožeče - Stari grad, Šmihel - Gradišče, Šilentabor, Trnovo - Gradišče, Cerknica - Na tržišču, Stari trg - Ulaka; Štivan - Timav in Trst - Sv. Just sta obravnavana kot kontaktna centra. Položaj matičnih gradišč glede na centralno in idealiziran model tega razmerja kažejo sl. 70-72. Centralno mesto Škocjana v regionalnem sistemu prikazuje sl. 71. Takšna razčlemba utegne poleg dekorativne imeti še kognitivno vrednost, če spodbuja vprašanja. A na tej stopnji raziskanosti so problemi interpretacije malone nerešljivi. Tako, denimo, iz modela, v katerem ima centralno mesto Škocjan, izpade Dolenji Kras; vendar je to mogoče zagovarjati: opremo se lahko na posebno komunikacijsko mrežo z usmeritvijo Timav-Vipavska

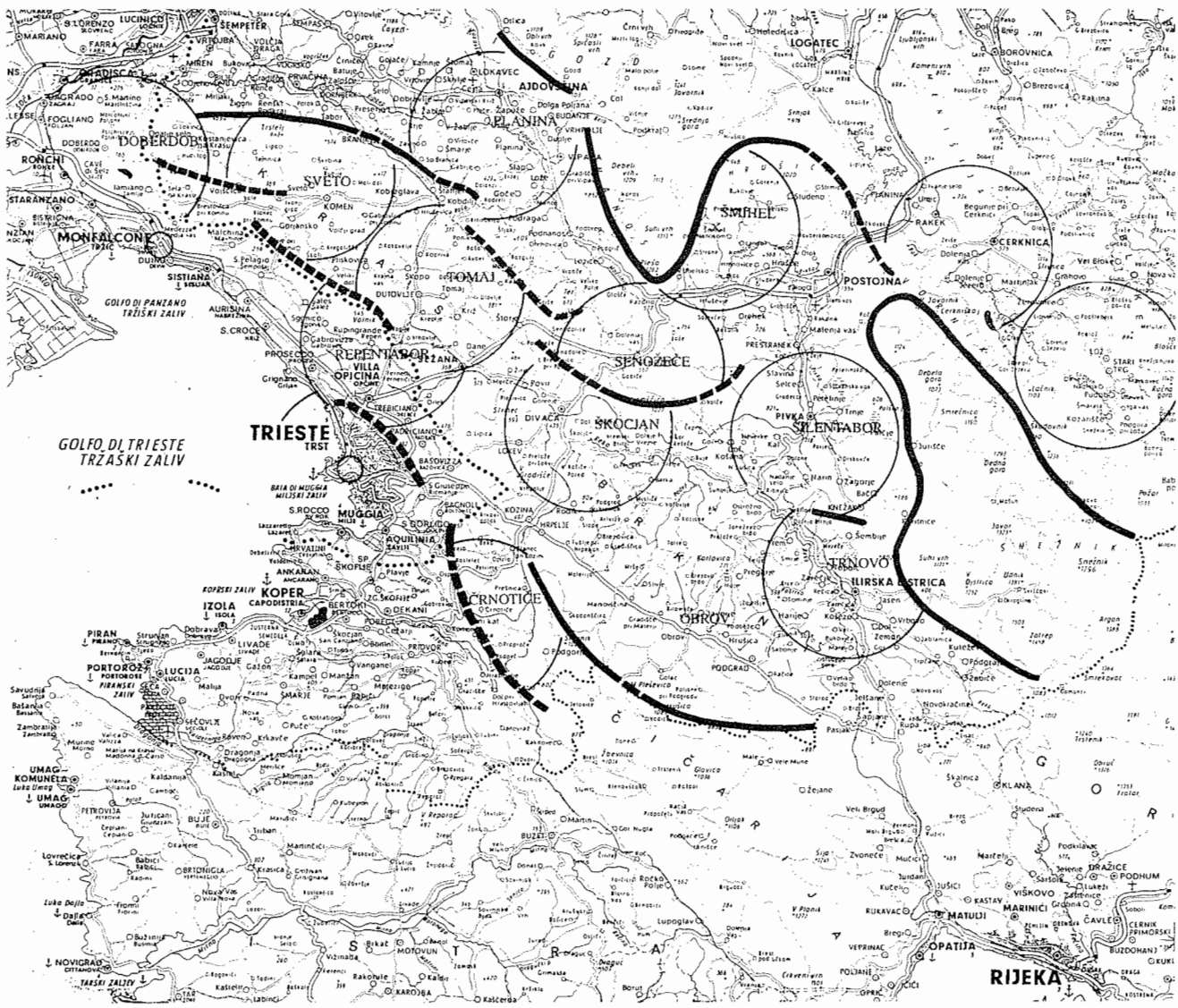

Sl. 70
Shematični prikaz razmerij znotraj treh enot regionalnega poselitvenega sistema (Skopo, Tomaj, Škocjan).

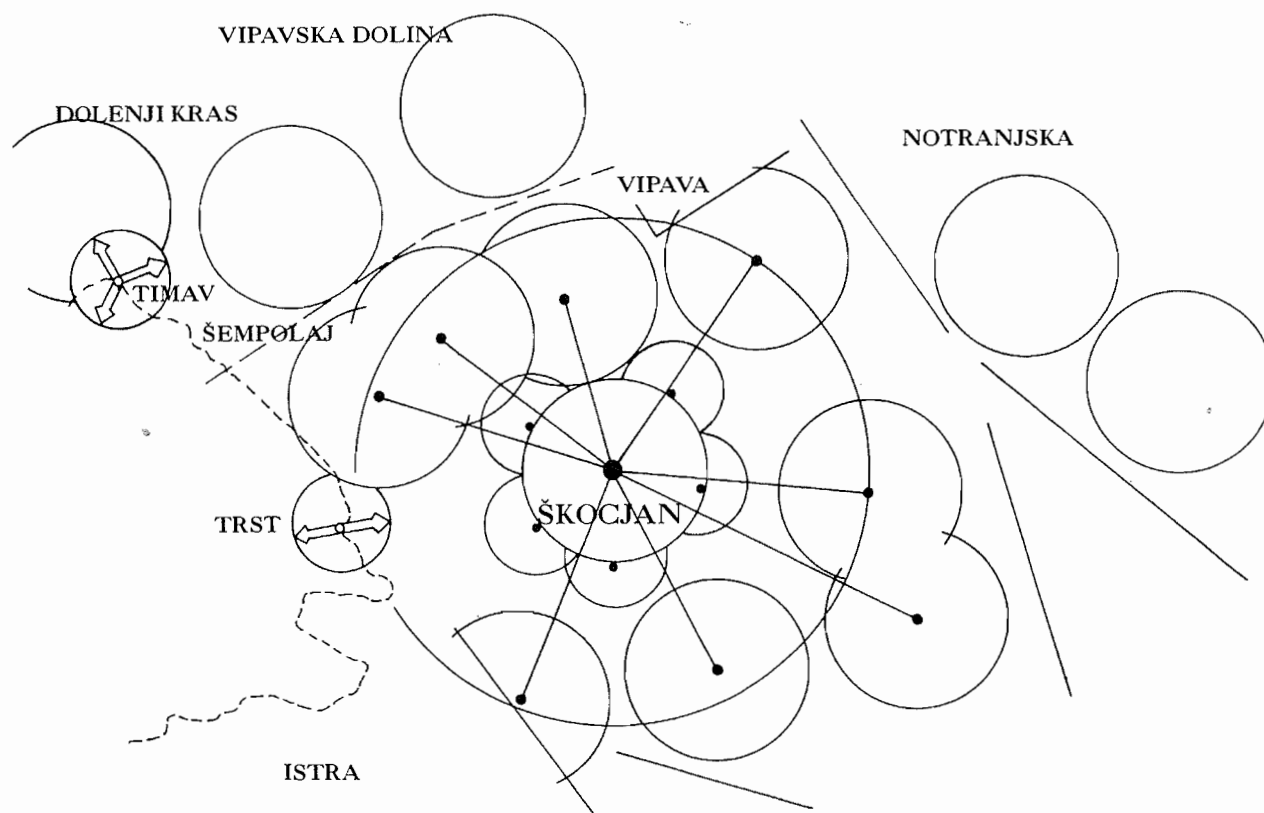
dolina, Timav kot kontaktni center... (tu velja opozoriti na poznejšo mejo med akvilejskim in tergestinskim agrom, ki ni povsem znana, je pa najbrž sekala Kras na podoben način: Scrinari 1951, 109ss; sl. 6; In.It. 10, 4...; razliko med Gorenjim Krasom z mrežo nižinskih naselij (gl. zgoraj) in Dolenjim Krasom v rimskodobni poselitvi smo pripravljene razlagati s to mejo). Vendar pa lahko takoj ponudimo še alternativen model s Škocjanom kot "gateway community" (sl. 72; Hirth 1978) na meji kraške kulturne regije, ki bi (v skladu z našimi gornjimi opažanji o različnosti gospodarskih možnosti zaradi klimatskih razlik med tema pokrajinama) ločeval Pivko od Krasa in jo povezal z notranjskim zaledjem. Možnosti za preverjanje spričo skromnih razplozljivih podatkov o kronološkem, kulturnem in funkcionalnem ujemanju ali razlikovanju naselij, s katerimi operiramo, praktično ni.

Tudi, če bi s kakšno analizo ugotovili, da se poselitev ujema, denimo, s Christallerjevo komunikacijsko ali tržno varianto šesterokotne mreže, razlage spričo skromnih ali nobenih podatkov o strukturi matičnih poselitvenih enot ne bi mogli z ničemer preverjati.

Zdi se, da je ta trenutek treba raziskovati zlasti matične teritorije oz. mikrororegije (kot naravno omejene poselitvene enote, ki lahko vključujejo več matičnih teritorijev - ne glede na hierarhična razmerja; prim. tudi koncept *Siedlungskammer*, Kossack e.a. 1975 - po Jankuhnu - in koncept poselitvene niše, gl. Hardesty 1975); šele na podlagi takšnih analiz, ki jih bo spremljalo načrtno terensko preverjanje, bo mogoče s pridom usmeriti poselitvene študije k regionalnim sistemom in uporabiti rezultate zanimivega teoretskega razvoja, ki ga arheologija na tem področju doživlja v zadnjih letih.

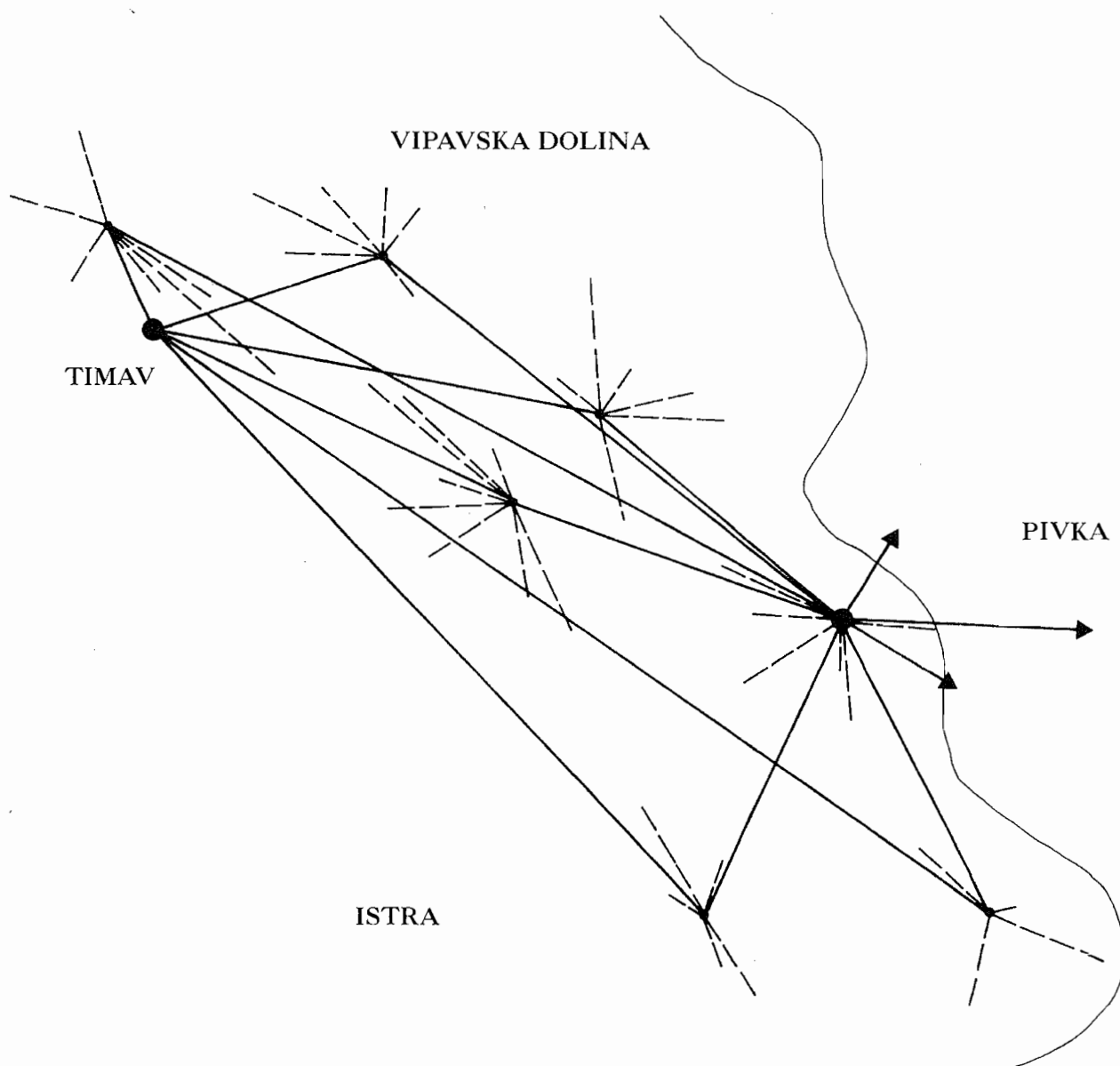

Sl. 69
 Regionalni poselitveni sistem za območje železnodobne notranjske skupine, poskus analize.

Sl. 71

Škocjan kot centralno naselje regionalnega poselitvenega sistema.

Sl. 72
Škocjan kot "gateway community".

Zaključek - Geneza kulturne pokrajine

Poglavitni cilj tega dela je prispevati k operacionalizaciji koncepta geneze kulturne pokrajine, ki smo ga pred leti formulirali kot povezujoč raziskovalni interes na Oddelku za arheologijo ljubljanske Filozofske fakultete.

Zanima nas pokrajina kot enota bivanja, operativno študijsko kot enota opazovanja. Za določitev oz. omejitev pokrajine ne postavljamo nobenih vnaprejšnjih pravil: v konkretnih primerih bodo razmejitve lahko temeljile na geomorfoloških, administrativnih, poselitveno-gospodarskih, kulturno-zgodovinskih ali kakršnih koli drugih značilnostih, vendar pa bo izhodišče vselej domneva, da je izbrana razmejitev relevantna za problem (in za obdobje), ki ga raziskujemo. Arheološko-kulturno-zgodovinska določitev pokrajinske enote (arheološka kultura kot prostorska enota) bo torej zgolj eden od možnih kriterijev oz. ena od možnih enot opazovanja. Konceptu arheološke "kulturne province" oz. arheološke kulture kot prostorske formacije vodilnih tipov materialne kulture postavljamo ob bok splošnejši koncept kulturne pokrajine (na vseh velikostnih nivojih). Izhodišče je ugotovitev, da potekajo različne kategorije človekovih aktivnosti v različnih prostorskih okvirih: matične prostorske enote (enote torej, v katerih poteka zaključen cikel aktivnosti) so za različne podsisteme kulture različne. Če arheološki material razumemo kot ostalino preteklih aktivnosti in če verjamemo v možnost rekonstrukcije in razlage teh aktivnosti na podlagi morfoloških in prostorskih razmerij arheološkega materiala, pa bo za smiselno zastavitev raziskovanja katerekoli od teh aktivnosti ključna tudi izbira primerne (prostorske) enote opazovanja. V mnogih primerih se te enote ne bodo pokrivala s področji arheoloških kultur: lahko bodo manjše (npr. gospodarski prostor, poselitvene enote) ali pa tudi večje (npr. pri mehanizmih menjave).

Pomemben je še en aspekt. Ugotavljamo, da posamezne pokrajinske enote zaradi posebnih pogojev za bivanje, ki vključujejo naravne, geopolitične, izhodiščno kulturne itn. značilnosti, oblikujejo določen splet adaptacijskih rešitev, ki lahko služijo kot razlikovalni kriterij ne glede na (arheološko) kulturno, etnično itn. pripadnost (oz. ki po pravilu niso upoštevane kot razlikovalni kriterij pri določanju etnične, arheološko - kulturne itn. pripadnosti). Te adaptacijske rešitve niso enostransko pogojene (npr. v smislu geografsko determinističnih razlag kulture in sprememb v njej), temveč so rezultat (in aspekt) soodvisnega delovanja naravnih in

kulturnih dejavnikov. Domnevamo pa, da predpogoji gospodarske izrabe (tako naravni kot kulturni) pomembno in daljnosežno opredeljujejo posebnosti pokrajinskih enot na vseh velikostnih nivojih - od gospodarskega prostora po naselbinskih enotah, prek ekološko-poselitvenih enot, mikroregij (poselitvenih niš...) pa do širših pokrajinskih sistemov. Menimo, da je za razumevanje posebnosti pokrajinskih enot, njihovega razvoja (geneze) in njihovih razvojnih možnosti, ključno poznavanje posebnosti (oz. možnosti) izrabe, kot se kažejo v raznolikosti izpričanih vzorcev izrabe. Arheologija razvija orodja za odkrivanje in razlago fosilnih vzorcev izrabe in tako nudi izjemno časovno globino razmišljanjem o organizaciji prostora. Pričujoči tekst je iskanje v tej smeri.

Seznam literature

- ADAMS, R. McC, 1965. *Land behind Baghdad, A history of settlement on the Diyala plains.*
- ADAMS, R. McC, 1966. *The evolution of urban society Early Mesopotamia and prehistoric Mexico.*
- AMMERMAN, A.J., CAVALLI SFORZA, C., WAEGENER, D.K., 1976. Towards the estimation of population growth in Old World prehistory, v: ZUBROW 1976, 27-61.
- BADJURA, R. 1950. Slovensko in nemško geografsko sedlo, *Geografski vestnik* 22, 138-170.
- BADJURA, R. 1953. *Ljudska geografija, terensko izrazoslovje.*
- BAYLISS SMITH, T. 1978. Maximum populations and standard populations, The carrying capacity question, v: GREEN, HASELGROVE, SPRINGS 1978, 129-151.
- BENNETT, R.J., CHORLEY, R.J. 1978. *Environmental systems.*
- BERTRAND, G. 1978. L'archéologie du paysage dans la perspective de l'écologie historique, 132-138.
- BINFORD, L.R. (ed.) 1977. *For theory building in archaeology.*
- BINFORD, L.R. 1964. A consideration of archaeological research design, *American Antiquity* 29, 425-441 (= Binford 1972, 135-162).
- BINFORD, L.R. 1972. *An archaeological perspective.*
- BINFORD, L.R. 1975. Sampling, judgment and archaeological record, v: MUELLER 1975, 251ss.
- BINFORD, L.R., BERTRAM, J.B. 1977. Bone frequencies - and attritional processes, v: BINFORD 1977, 77-153.
- BINFORD, S.R., BINFORD, L.R. (eds.) 1968. *New perspectives in archaeology.*
- BINTLIFF, J.L. 1977. New approaches to human geography, Prehistoric Greece: a case study, v: CARTER 1977, 59-114.
- BINTLIFF, J.L., VAN ZEIST, W. (eds.) 1982. *Paleoclimates, palaeoenvironments and the human communities in the Eastern Mediterranean region in later prehistory*, British Archaeological Reports, suppl. 133.
- BLAZNIK, P. 1940. O metodah proučevanja kolonizacijske zgodovine, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 35, 33-39.
- BLUME, E. 1912. *Stämme und Kulturen der römischen Kaiserzeit zwischen Oder und Passarge*, Mannus Bibliothek 8.
- BOSIO, L. 1970. *Itinerari e strade della Venetia Romana.*
- BRUSH, S.B. 1975. The concept of carrying capacity for systems of shifting cultivation, *American Anthropologist* 77, 799-811.
- BUTZER, K.W. 1971. *Environment and archaeology.*
- CAPOGROSSO COLOGNESI, L. 1969; 1976. *La struttura della proprietà e la formazione dei "iura praediorum" nell'età repubblicana*, (1 - 1969; 2 - 1976).
- CARTER, F.W. (ed.) 1977. *An Historical Geography of the Balkans.*
- CHANG, K.C. (ed.) 1968a. *Settlement archaeology.*
- CHANG, K.C. 1967. *Rethinking archaeology.*
- CHANG, K.C. 1968b. Editorial, v: CHANG 1968a.
- CHANG, K.C. 1972. Settlement patterns in archaeology, *Addison-Wesley module in anthropology* 24.
- CHEVALLIER, R. 1976. Le paysage palimpseste de l'histoire, Pour une archéologie du paysage, *Mélanges de la Casa Velasquez* 12, 503-510.
- CHEVALLIER, R. (ed.) 1978. *Archéologie du paysage*, Actes du colloque 1977, Caesarodunum 19.
- CHISHOLM, M. 1968. *Rural settlement and land use.*
- CHORLEY, R.J., HAGGETT, P. (eds.) 1967. *Models in geography.*
- CHOUQUER, G., FAVORY, F. 1981. Le paysage, objet de l'archéologie, *Revue de l'archéométrie* 5, 51-60.
- CHRISTALLER, V. 1933. *Die zentralen Orte in Süddeutschland.*
- CHRISTALLER, V. 1972. How I discovered the theory of central places, v: ENGLISH, MAYFIELD 1972, 601-610.
- CLARK, C., HASWELL, M. 1964. *The economics of subsistence agriculture.*
- CLARK, J.G.D. 1939. *Archaeology and Society.*
- CLARK, J.G.D. 1952. *Prehistoric Europe, The economic basis.*
- CLARK, J.G.D. 1976. Prehistory since Childe, *Institute of Archaeology Bulletin* 13, 7-21.
- CLARKE, D.L. (ed.) 1972a. *Models in archaeology.*
- CLARKE, D.L. 1972b. Models and paradigms in archaeology, v: CLARKE 1972a, 1-60.
- CLARKE, D.L. 1972c. A provisional model of an Iron Age society and its settlement system, v: CLARKE 1972a, 801-869.
- CLARKE, D.L. (ed.) 1977a. *Spatial archaeology.*
- CLARKE, D.L. 1977b. Spatial information in archaeology, v: CLARKE 1977a, 1-32.
- CLAUS, M., HAARNAGEL, W., RADDATZ, K. (eds.) 1968. *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, 1968.
- CONRAD, G.W. 1978. Models of compromise in settlement pattern studies, An example from coastal Peru, *World archaeology* 9, 281.
- CORNWALL, W. 1958. *Soils for the archaeologist.*
- CRUMLEY, C.L. 1979. Three locational models, An epistemological assessment for anthropology and archaeology, v: SCHIFFER 1979, 143-173.
- DALTON, G. 1969. Theoretical issues in economic anthropology, *Current anthropology* 10, 63-102.

- DAVIDSON, I. 1976. Les Mallaetes and Monduuer, The economy of a human group in prehistoric Spain, v: SIEVEKING, LONGWORTH, WILSON 1976.
- DAVIDSON, D.A., SHACKLEY, M.L. (eds.) 1976. *Geoarchaeology*.
- DEGRASSI, A. 1954. *Il confine nord-orientale dell' Italia Romana*.
- DELANO SMITH, C. 1979. *Western Mediterranean Europe, A historical geography of Italy, Spain and Southern France since the neolithic*.
- DERUGGIERO, E. 1893. L'arbitrato pubblico in relazione col privato presso i Romani, *Bulletino dell' Istituto di diritto Romano* 5.
- DIMBLEBY, W. 1977. *Ecology and archaeology*.
- DORAN, J.C., HODSON, F.R. 1975. *Mathematics and computers in archaeology*.
- DOXIADIS, C.A. 1968. *Ekistics, An introduction to the science of human settlements*.
- DOXIADIS, C.A. 1977. *Ecology and ekistics*.
- DUNCAN JONES, R.P. 1974. *The economy of the Roman empire, Quantitative studies*.
- DUNCAN JONES, R.P. 1976. Some configurations of landholdings in the Roman empire, v: FINLEY 1976, 7-33.
- EGGERS, H.J. 1950. Die vergleichende geographisch-kartographische Methode in der Urgeschichtsforschung, *Archaeologia geographica* 1 (1950-1951), 1-3.
- ELLISON, A., HARRIS, J. 1972. Settlement and land use in the prehistory and early history of Southern England, A study based on locational models, v: CLARKE 1972a, 911-962.
- ENGLISH, P.W., MAYFIELD, R.C. (eds.) 1972. *Man, space and environment*.
- EULER, R.C., GUMERMAN, G.J. 1978. *Investigations of the Southwestern anthropological research group, An experiment in archaeological cooperation*.
- EVANS, J.G. 1978. *An introduction to environmental archaeology*.
- FINLEY, M.I. (ed.) 1976. *Studies in Roman property*.
- FLANNERY, K.V. 1968a. Archaeological systems theory and early Mesoamerica, v: MEGGERS 1968, 67-87.
- FLANNERY, K.V. 1968b. Social and economic systems in formative Mesoamerica, v: BINFORD, BINFORD 1968, 267-283.
- FLANNERY, K.V. (ed.) 1976a. *The early Mesoamerican village*.
- FLANNERY, K.V. 1976b. The village and its catchment area, Introduction, v: FLANNERY 1976a, 91-95.
- FLANNERY, K.V. 1976c. Empirical determination of site catchments in Oaxaca and Tehuacan, v: FLANNERY 1976a, 103-117.
- FLANNERY, K.V. 1976d. Evolution of complex settlement systems, v: FLANNERY 1976a, 162-172.
- FOLEY, R. 1977. Space and energy, A method for analysing habitat value and utilisation in relation to archaeological sites, v: CLARKE 1977a, 163-187.
- FOX, C. 1923. *The archaeology of the Cambridge region*.
- FRANIĆ, L. 1983. *Gajenje koza*.
- FRAYN, J.M. 1979. *Subsistence farming in Roman Italy*.
- GABBA, E., PASQUINUCCI, M. 1979. *Strutture agrarie e allevamento transumante nell'Italia Romana*.
- GABROVEC, S. 1964. Problem severozahodnega področja Ilirov, v: *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Posebna izdanja Naučnog društva BiH 4, 1964, 215-229.
- GAMS, I. 1962. Slepe doline v Sloveniji, *Geografski zbornik* 7, 263-306.
- GAMS, I. 1974. *Kras*.
- GAMS, I., LOVRENČAK F., INGOLIČ B. 1971. Krajna vas, *Geografski zbornik* 12, 223-264.
- GANDERSTON, P.S. 1981. *Environmental archaeology, Site methods and interpretation*, Vorda research series 2.
- GEORGOUDI, S. 1974. Quelques problèmes de la transhumance dans la Grèce ancienne, *Revue des études Grecques* 87, 155-185.
- GLASSOW, M.A. 1978. The concept of carrying capacity in the study of culture process, v: SCHIFFER 1978, 31-48.
- GNIRS, A. 1925. *Istria preromana*.
- GRADMANN, R. 1948. Altbesiedeltes und jungbesiedeltes Land, *Studium generale* 1, 163-177.
- GREEN, D.R., HASELGROVE, C.C. 1978. Some problems of cross-disciplinary communication as viewed from archaeology and geography, v: GREEN, HASELGROVE, SPRINGS 1978, VII-XXXVI.
- GREEN, D.R., HASELGROVE, C.C., SPRINGS M. (eds.) 1978. *Social organisation and settlement*, British Archaeological Reports, suppl. 47.
- GROSSMAN, L. 1977. Man-environment relationship in anthropology and geography, *Annals of the Association of American geographers* 67, 126-144.
- GROUBE, L. 1981. Black holes in British prehistory, The analysis of settlement distributions, v: HODDER, ISAAC, HAMMOND 1981, 185-209.
- GUŠTIN, M. 1978. Gradišča železne dobe v Sloveniji, *Arheološki vestnik* 29, 100-121.

- HAGGETT, P. 1965. *Locational analysis in human geography*.
- HAGGETT, P. 1975. *Geography, A modern synthesis*.
- HAGGETT, P., CLIFF, A., FREY, A. 1977. *Locational models*.
- HARDESTY, D.L. 1975. The niche concept, Suggestions for its use in human ecology, *Human Ecology* 3, 71-85.
- HARDESTY, D.L. 1977. *Ecological anthropology*.
- HARRIS, D.R. 1978. Group territories or territorial groups?, Comments on an inter-disciplinary problem in cultural ecology, v: GREEN, HASELGROVE, SPRINGS 1978, 187-196.
- HARRISS, J.C. 1971. Explanation in prehistory, *Proceedings of the Prehistoric Society* 37, 38-55.
- HASSAN, F.A. 1978. Demographic archaeology, v: SCHIFFER 1978, 49-103.
- HASSAN, F.A. 1981. *Demographic archaeology*.
- HASSINGER, H. 1931. Geographische Grundlage der Geschichte, v: *Geschichte der führenden Völker* 2.
- HEICHELHEIM, F. 1956. Effects of classical antiquity on the land, v: THOMAS 1956, 165-182.
- HEIZER, R.F., GRAHAM, J.A. (eds.) 1967. *A guide to field methods in archaeology, Approaches to the anthropology of the dead*.
- HELD, S. 1980. Palaeoekistics, An alternative approach to the integration of spatial archaeology and settlement studies, *Institute of Archaeology Bulletin* 17, 129-130.
- HIGGS, E.S. (ed.) 1972. *Papers in economic prehistory*.
- HIGGS, E.S. (ed.) 1975a., *Palaeoeconomy*.
- HIGGS, E.S. 1975b. Site catchment analysis, A concise guide to field methods, v: HIGGS 1975a, 223-224.
- HIGGS, E.S., JARMAN, M.P. 1975. Palaeoeconomy, v: HIGGS 1975a, 1-8.
- HIGGS, E.S., VITA FINZI, C. 1972. Prehistoric economies, A territorial approach, v: HIGGS 1972, 27-36.
- HIRTH, K.G. 1978. Interregional trade and the formation of prehistoric gateway communities, *American Antiquity* 43, 35-45.
- HOČEVAR, A., KAJFEŽ, L. 1981. Mikroklimatske razmere v Brkinih, v: *Študija o razvojnih možnostih v Brkinih*, Biotehnična fakulteta v Ljubljani, VTOZD za agronomijo, 24-32 (tipkopis).
- HODDER, I.R. 1972. Locational models and the study of Romano-British settlement, v: CLARKE 1972a, 887-909.
- HODDER, I.R. 1977. Some new directions in the spatial analysis of archaeological data at the regional scale, v: CLARKE 1977a, 223-351.
- HODDER, I.R., HASSALL, M. 1971. The non-random spacing of Romano-British walled towns, *Man* 6, 391-407.
- HODDER, I., ISAAC, C., HAMMOND, N. (eds.) 1981. *Pattern of the past*.
- HODDER, I.R., ORTON, C. 1976. *Spatial analysis in archaeology*.
- HODSON, F.R. (ed.) 1974. *The place of astronomy in the ancient world*.
- HUGHES, J.D. 1976. The effect of classical cities on the Mediterranean landscape, *Ekistics* 42, 332.
- ILEŠIČ, S. 1957-1958. Problemi geografske regionalizacije ob primeru Slovenije, *Geografski vestnik* 29-30, 83-140.
- ILEŠIČ, S. 1967. Für eine komplexe Geographie des landlichen Raumes und der landlichen Landschaft als Nachfolgerin der reiner "Agrargeographie", *Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie* 4, 1967, 67-74 (= Ilešič 1979, 241-258).
- ILEŠIČ, S. 1972. Slovenske pokrajine, Geografska regionalizacija Slovenije, *Geografski vestnik* 44, 9-19 (= Ilešič 1979, 407-425).
- ILEŠIČ, S. 1974. Geografske karakteristike Slovenije in njenih pokrajin, *Zbornik seminarja o slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* 1974 (= Ilešič 1979, 375-405).
- ILEŠIČ, S. 1979. *Pogledi na geografijo*.
- ILEŠIČ, S. 1981. Redakcijska zasnova in struktura predvidene regionalno-geografske monografije Slovenije, *Geografski vestnik* 53, 103-114.
- JÄGER, H. 1973. Altlandschaftsforschung, v: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 1, 225-235.
- JANKUHN, H. 1957. Ackerfluren der Eisenzeit und ihre Bedeutung für die frühe Wirtschaftsgeschichte, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 37-38, 148-214.
- JANKUHN, H. 1973. Archäologische Landesaufnahme, v: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 1, 391-394.
- JANKUHN, H. 1976. *Archäologie und Geschichte, Beiträge zur siedlungarchäologischen Forschung*.
- JANKUHN, H. 1977. *Einführung in die Siedlungsrhologie*.
- JARMAN, M.R., VITA-FINZI, C., HIGGS, E.S. 1972. Site catchment analysis in archaeology, v: UCKO, TRINGHAM, DIMBLEBY 1972, 61-66.
- JARMAN, M.R., WEBLEY, D. 1975. Settlement and land use in Capitanata, Italy, v: HIGGS 1975a, 177-221.
- JERŠIČ, M., PLEŠKO, M. 1975. Zasnova uporabe prostora SR Slovenije, Kmetijstvo, *Regionalni prostorski plan* 3/1.
- JOCHIM, M.A. 1979. Breaking down the system, Recent ecological approaches in archaeology, v: SCHIFFER 1979, 77- 117.
- JOHNSON, G.A. 1972. A test of the utility of central place theory in archaeology, v: UCKO, TRINGHAM, DIMBLEBY 1972, 769-785.

- KASTELIC, J., SLAPŠAK, B. 1971. *Topografska akcija arheološkega seminarja Univerze v Ljubljani*, Filozofska fakulteta Ljubljana, Oddelek za arheologijo (tipkopis).
- KELLER, D.R., RUPP, D.W. (eds.) 1983. *Archaeological survey in the Mediterranean area*, British Archaeological Reports, suppl. 155.
- KIEKEBUSCH, A. 1912. Vorgeschichtliche Wohnstätten und die Methode ihrer Untersuchung, *Anthropologisches Korrespondenzblatt* 43, 1.
- KIEKEBUSCH, A. 1915. Das Aufsuchen und Feststellen vor- und frühgeschichtlichen Siedlungen, *Anthropologisches Korrespondenzblatt* 46, 37.
- KIEKEBUSCH, A. 1928. Siedlungsarchäologie, v: *Realexikon der Vorgeschichte* 12, 102-117.
- KLEJN, L.S. 1973. Marxism, the systemic approach and archaeology, v: RENFREW 1973, 691-710.
- KLEJN, L.S. 1977. A panorama of theoretical archaeology, *Current anthropology* 18, 1-42 (= *Arheo* 1, 1981, 1-16; 2, 1981, 1-42).
- KLEMENČIČ, V. 1959. *Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom*, Dela SAZU 4, 8.
- KOS, M. 1970. Kolonizacija in populacija v srednjem veku, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog* 1, 67-88.
- KOSSACK, G., HARCK, O., REICHSTEIN, J. 1975. Zehn Jahre Siedlungsforschung in Archsum auf Sylt, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 55.
- KOSSINNA, G. 1911. *Die Herkunft der Germanen, Zur Methode der Siedlungsarchäologie*, Mannus Bibliothek 6.
- KRUK, J. 1980. Remarks on studies concerning the geography of settlement of prehistoric communities, v: SCHILD 1980, 13-32.
- LAFI, U. 1966. *Adtributio e contributio*.
- LEE, R.B. 1969. Kung Bushman subsistence, v: VAYDA 1969, 47-79.
- LETTICH, G. 1973. Osservazioni sul epigrafe di Fabio Severo, *Archeografo triestino* 33, 1973, 59-62.
- LETTICH, G. 1979. Appunti per una storia del territorium orifinario Tergeste, *Archeografo triestino* 39, 9-113.
- LIMBREY, S. 1975. *Soil science and archaeology*.
- LONZA, B. 1977. *Appunti sui castellieri dell'Istria e della provincia di Trieste*.
- LUBŠINA TUŠEK, M. 1981. Tlorisna zasnova rimskih vil v Sloveniji, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2, 153-203.
- MAC NEISH, R. (ed.) 1972. *The prehistory of the Tehuacan valley* 5.
- MARCHESETTI, C. 1903. *I castellieri preistorici di Trieste e della regione Giulia*.
- MARGETIČ, L. 1980. Accenni sui confini augustei del territorio tergestino, *Atti Centro dei ricerche storiche Rovigno* 10, 75-111.
- MARUŠIČ B. 1967. Nekropole 7. i 8. stoljeća u Istri, *Arheološki vestnik* 18, 333-347.
- MEGGERS, B.J. (ed.) 1968. *Anthropological archaeology in the Americas*.
- MELIK, A. 1960. *Slovensko primorje*.
- MINDELEFF, C. 1900. Localization of Tusayan clans, *Annual report of Bureau of American ethnology* 19, 639-653.
- MONTELIUS, O. 1888. Über die Einwanderung unserer Vorväter in den Norden, *Archiv für Anthropologie* 17, 151-160.
- MORGAN, L.H. 1881. *Houses and house life of the American aborigines*, Contributions to North American ethnology 4, 1881.
- MOSER, K. 1888. (Komen), *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft Wien* 18, 85.
- MOSER, K. 1890. (Rožice), *Mittheilungen der Zentralkommission* 16, 147-148.
- MOSER, K. 1893. (Rožice), *Mittheilungen der Zentralkommission* 19, 67-69.
- MUELLER, J.W. (ed.) 1975. *Sampling in archaeology*.
- NOVAK, V. 1970. Živinoreja, v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog* 1, 343-394.
- ODUM, E.P. 1959. *Fundamentals of ecology*.
- ODUM, E.P. 1975. *Ecology*.
- OSMUK, N. 1974. Povir, *Arheološki pregled* 16, 68-69.
- OSMUK, N. 1976. Nove antične najdbe v Povirju, *Goriški letnik* 3, 70-87.
- OSTENBERG e.a. 1967. Luni sul Mignone e problemi della preistoria d'Italia, *Skripter utgivna av Svenska institutet i Rome* 4, 25.
- PAHIČ, S. 1962. Arheološka topografija Slovenije, Navodila, *Argo* 1, 93-120.
- PARSONS, J.R. 1972. Archaeological Settlement patterns, *Annual review of anthropology* 1, 127-158.
- PEKARY, T. 1968. *Untersuchungen zu den römischen Reichstrassen*.
- PLENIČAR, M., POLŠAK, A., ŠIKIČ, D. 1973. *Osnovna geološka karta, Trst 33-88, Tolmač*.
- PLETERSKI, A. 1979. Povezovanje tvarnih in pisanih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka, *Arheološki vestnik* 30, 507-519.
- PLETERSKI, A. 1980. *Blejski kot v zgodnjem srednjem veku*, Magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, (tipkopis).
- PLOG, S. 1976. Relative efficiencies of sampling techniques for archaeological surveys, v: FLANNERY 1976a, 136-158.

- PLOG, S., PLOG, F., WAIT W. 1978. Decision making in modern surveys, v: SCHIFFER 1978, 383-421.
- POTRATZ, J.A. 1962. *Einführung in die Archäologie*.
- POTTER, T. 1979. *The changing landscape of South Etruria*.
- PREMERSTEIN, A., RUTAR, S. 1899. *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*.
- PUGLISI, S.M. 1959, *La civiltà appenninica, Origine delle comunità pastorali in Italia*.
- PUSCHI, A. 1902. I valli romani delle Alpi Giulie, *Archeografo triestino* 24, suppl., 119-150.
- RADKE, G. 1973. Viae publicae Romanae, v: *Realenziklopädie der klassischen Altertumswissenschaften*, suppl. 13, 1419-1686.
- RAGIR, S. 1967. A review of techniques for archaeological sampling, v: HEIZER, GRAHAM 1967, 181-197.
- REDMAN, C.L. 1974. Archaeological sampling strategies, *Addison-Wesley module in anthropology* 55.
- RENFREW, C. 1969. Recenzija: HAGGETT, P., Locational analysis in human geography, 1965; CHORLEY, R.J., HAGGETT, P. (eds.), *Models in geography*, 1967; *Antiquity* 43, 74-75.
- RENFREW, C. 1972. Patterns of population growth in the prehistoric Aegean, v: UCKO, TRINGHAM, DIMBLEBY 1972, 383-399.
- RENFREW, C. (ed.) 1973. *The explanation of culture change, Models in prehistory*.
- RENFREW, C. 1976. Archaeological and the earth sciences, v: DAVIDSON, SHACKLEY 1976, 1-5.
- RIEDEL, A. 1968. Contributi alla conoscenza dei mammiferi domestici sul carso triestino, *Atti e memorie Commissione grotte E. Boegan* 8, 3-25.
- RINALDI, M.L. 1963-1964. Brevi note a proposito dei castellieri, *Archeografo triestino* 25-26, 3.
- ROPER, D.C. 1979. The method and theory of site catchment analysis, A review, v: SCHIFFER 1979, 119-140.
- ROUSE, I. 1972. Settlement patterns in archaeology, v: UCKO, TRINGHAM, DIMBLEBY 1972, 95-107.
- RUTAR, S. 1895. Završniška gosposčina na Krasu, *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko* 5, 213-228.
- SCHIFFER, M.B. (ed.) 1978. *Advances in archaeological method and theory 1*.
- SCHIFFER, M.B. (ed.) 1979. *Advances in archaeological method and theory 2*.
- SCHILD, R. (eds.) 1980. *Unconventional archaeology*.
- SCHILLINGER HÄFELE, V. 1978. Noch einmal zu CIL V 698, *Arheološki vestnik* 29, 738-739.
- SCHLÜTER, O. 1952. *Die Siedlungsraume Mitteleuropas in frühgeschichtlicher Zeit I*, Einführung in die Methodik der Altlandschaftsforschung, *Forschungen zur Deutschen Landeskunde* 63.
- SCHUMACHER, K. 1921-1925. *Siedlungs- und Kulturgeschichte der Rheinlande von der Urzeit bis in das Mittelalter* (1, 1921; 2, 1923; 3, 1925).
- SCRINARI, V. 1951, *Tergeste*.
- SERENI, E. 1955. *Comunità rurali nell'Italia antica*.
- SERENI, E. 1962. *Storia del paesaggio agrario italiano*.
- SERENI, E. 1970. Città e campagna nell'Italia preromana, *Atti convegno Studi sulla città etrusca e italica praeromana*, 116.
- SHERRATT, A.G. 1972. Socio-economic and demographic models for the neolithic and bronze age of Europe, v: CLARKE 1972a, 447-542.
- SIEVEKING, G. 1976. Progress in economic and social archaeology, v: SIEVEKING, LONGWORTH, WILSON 1976, XV-XXVI.
- SIEVEKING, G., LONGWORTH, I.H., WILSON, K.E. (eds.) 1976. *Problems in economic and social archaeology*.
- SLAPŠAK, B. 1974a. *Arheološka topografija Slovenije, Kraška planota*, Filozofska fakulteta Ljubljana, Odd. za arheologijo (tipkopis).
- SLAPŠAK, B. 1974b. (topografska poročila), *Varstvo spomenikov* 17-19/1, 1974,
- SLAPŠAK, B. 1977. Via dereta - translata - restituta, *Ad CIL V*, 698, *Arheološki vestnik* 28, 122-128.
- SLAPŠAK, B. 1978a. Rodik-Ajdovščina, *Arheološki vestnik* 29, 546.
- SLAPŠAK, B. 1978b. I valichi del Carso fra preistoria ed età romana, v: *Putevi i komunikacije u praistoriji*, *Materiali* 6, 69-76.
- SLAPŠAK, B. 1983. The Kras (Carst) survey, v: KELLER, RUPP 1983, 201-202.
- SLAPŠAK, B., KOJIĆ, S. 1976. Šembilja - hudič na gorečem vozu, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 16, 27.
- STAMP, L. 1958. Measurement of land resources, *Geographical review* 48, 1.
- STEWART, J.H. 1937. Ecological aspects of southwestern society, *Anthropos* 32, 87-104.
- STEWART, J.H. 1938. Basin-plateau aboriginal sociopolitical groups, *Bureau of American ethnology Bulletin* 120.
- STEWART, J.H. 1955. *Theory of culture change*.
- STJERNQUIST, B. 1968. Zur Problematik der siedlungsarchäologischer Forschung, v: CLAU, HAARNAGEL, RADDATZ 1968, 390-396.
- STJERNQUIST, B. 1971. *Archaeological analysis of prehistoric society*.
- STJERNQUIST, B. 1978. Approaches to settlement archaeology in Sweden, *World archaeology* 9, 251-264.

- STRITAR, A. 1974. *Katalogizacija zemljišč SR Slovenije*, Raziskovalna naloga za sklad Borisa Kidriča, Biotehnična fakulteta Ljubljana, 1974 (tipkopolis).
- STRITAR, A. 1982. Potenciali prostora in varovanje rodovitne zemlje, *Zbornik Biotehnične fakultete*, suppl. 7, 23-50.
- SUIČ, M. 1976. *Antički grad na Istočnom Jadranu*.
- SVOLJŠAK, D., KNIFIC, T. 1976. *Vipavska dolina*, Situla 17.
- ŠAŠEL, J. 1974. Zur Verteidigung der Nordostgrenze in der provincia Cisalpina, v: BIRLEY e.a. (eds.), *Roman frontier studies*, 1969, 1974, 174-177.
- ŠAŠEL, J. 1975. Rimske ceste v Sloveniji, *Arheološka najdišča Slovenije*, 74-99.
- ŠIKIĆ, D., PLENIČAR, M., ŠPARICA, M. 1975. *Osnovna geološka karta, Ilirska Bistrica 33-89, Tolmač*.
- THOMAS, D.H. 1979. *Archaeology*.
- THOMAS, W.L. (ed.) 1956. *Man's role in changing the face of the earth*.
- von THUNEN, J.H. 1926. *Der isolierte Staat im Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*.
- TODE, A. 1927. Archäologische Landesaufnahme, *Vorgeschichtliches Jahrbuch* 3, 10.
- TRIGGER, B.G. 1967. Settlement archaeology, Its goals and promises, *American antiquity* 32, 149-160.
- TRIGGER, B.G. 1968a. *Beyond history. The methods of prehistory*.
- TRIGGER, B.G. 1968b. The determinants of settlement patterns, v: CHANG 1968a (= Trigger 1978, 167-193).
- TRIGGER, B.G. 1971. Archaeology and economy, *World archaeology* 2, 321-336.
- TRIGGER, B.G. 1978. *Time and tradition, Essays in archaeological interpretation*.
- TRINGHAM, R. 1972. Introduction: Settlement archaeology and urbanisation, v: UCKO, TRINGHAM, DIMBLEBY 1972, I-XXII.
- TRUHLAR, F. 1979. Toponomastika v službi arheologije, *Arheološki vestnik* 30, 498-506.
- UCKO, P., TRINGHAM, R., DIMBLEBY, G.W. (eds.) 1972. *Man, settlement and urbanism*.
- VAYDA, A.P. (ed.) 1969. *Environment and cultural behaviour*.
- VITA-FINZI, C. 1969. *The Mediterranean valleys*.
- VITA-FINZI, C. 1978. *Archaeological sites in their setting*.
- VITA-FINZI, C., HIGGS, E.S. 1970. Prehistoric economy in the Mount Carmel area of Palestine, Site catchment analysis, *Proceedings of the Prehistoric society* 36, 1-37.
- WAGSTAFF, J.M. 1976. *Aspects of land use in Melos*, University of Southampton, Department of Geography, 1976 (tipkopolis).
- WAHLE, E. 1921. Die Besiedlung Südwestdeutschlandes in vorrömischer Zeit nach ihren natürlichen Grundlagen, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 12, 1921.
- WAHLE, E. 1924. Anthropogeographie, vorgeschichtliche, v: *Reallexikon der Vorgeschichte* 1, 183-196.
- WAHLE, E. 1941. *Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen*, Sitzungsberichten der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Jhg. 1940/1941, 2.
- WEBER, A. 1909. *Über den Standort der Industrien 1, Reine Theorie des Standortes*.
- WHITE, K.D. 1970. *Roman farming*.
- WILKES, J. 1974. Boundary stones in Roman Dalmatia 1, The inscriptions, *Arheološki vestnik* 25, 258-274.
- WILLEY, G.R. (ed.) 1956. *Prehistoric settlement patterns in the New World*.
- WILLEY, G.R. 1968. Settlement archaeology, An appraisal, v: CHANG 1968a, 208-226.
- WILLEY, G.R. 1973. Prehistoric settlement patterns in the Viru valley, Peru, *Bureau of American ethnology Bulletin* 155.
- WILLEY, G.R., PHILLIPS, P. 1958. *Method and theory in American archaeology*.
- ZAGOŽEN, F. 1982. *Ovčereja*.
- ZUBROW, E.B.W. (ed.) 1976. *Demographic anthropology, Quantitative approaches*, 1976.
- ZUBROW, E.B.W. 1975. *Prehistoric carrying capacity, A model*.
- ZUPANIČ, N. 1953. Imena rodbin, domov in naselij kot pomožni viri za zgodovino migracij ter nekoliko belokranjskih primerov, *Zbornik etnografskog muzeja u Beogradu (1950-1951)*, 143-147.

V tekstu uporabljene kratice literature

- ANSI - Arheološka najdišča Slovenije, 1975.
- GDZS - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev (Zgodovina agramih panog 1, 1970).
- KLS - Krajevni leksikon Slovenije (1, Zahodni del Slovenije, 1968).